

Prikaz starovjekovnih Hebreja u školskim udžbenicima povijesti u hrvatskim školama od Austrougarske do FNRJ

Vrljić, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:375262>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Luka Vrljić

PRIKAZ STAROVJEKOVNIH HEBREJA U UDŽBENICIMA POVIJESTI U
HRVATSKIM ŠKOLAMA OD AUSTROUGARSKE DO FNRJ

Diplomski rad

Zagreb

2020.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Luka Vrljić

PRIKAZ STAROVJEKOVNIH HEBREJA U UDŽBENICIMA POVIJESTI U
HRVATSKIM ŠKOLAMA OD AUSTROUGARSKE DO FNRJ

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Jasmina Osterman

Zagreb

2020.

SADRŽAJ

1. Predgovor	1
2. Uvod	2
3. Nastava povijesti i školski propisi	4
3.1 Nastava povijesti u osnovnim školama u Austro–Ugarskoj Monarhiji od Mažuranićeve reforme 1874. godine.....	4
3.2 Nastava povijesti i školski propisi u osnovnim školama u međuratnom razdoblju	5
3.3 Nastava povijesti i školski propisi u osnovnim školama u NDH	6
3.4 Nastava povijesti i školski propisi u osnovnim školama u prvim poratnim godinama FNRJ	6
3.5 Nastava povijesti i školski propisi u srednjim školama u Austro–Ugarskoj Monarhiji od Mažuranićeve reforme 1874. godine.....	7
3.6 Nastava povijesti i školski propisi u srednjim školama u međuratnom razdoblju	8
3.7 Nastava povijesti i školski propisi u srednjim školama u NDH	9
3.8 Nastava povijesti i školski propisi u srednjim školama u prvim poratnim godinama FNRJ	9
4. Nastavna sredstva i autori	10
4.1 Nastavna sredstva i autori u Austro–Ugarskoj Monarhiji (1874.–1918.)	10
4.2 Nastavna sredstva i autori u međuratnom razdoblja (1918.–1941.).....	11
4.3 Nastavna sredstva i autori u NDH (1941.–1945.)	11
4.4 Nastavna sredstva i autori u prvim poratnim godinama FNRJ (1945.–1948.).....	12
4.5 Prikaz autora udžbenika	12
5. Prikaz prostora kojim upravljaju Hebreji	14
5.1 Nazivi prostora	14
5.2 Teorijski okvir za proučavanje zemlje	14
5.3 Opisi zemlje i granica u udžbenicima	15
5.4 Granice i opis prostora kao elementi kategorizacije prostora	17
5.5 Pojednostavljanje opisa prostora	19
5.6 Definiranje regije i suodnosa Palestine i Kanaana	20
5.7 Tendencije u promjeni opisa prostora	21
6. Hebreji u Egiptu	26
6.1 Pojavnost problematike Hebreja u Egiptu u udžbenicima	26
6.2 Teorijski okvir za izučavanje Hebreja u Egiptu u školskim udžbenicima	27
6.3 Abraham i dolazak Hebreja u Egipat u udžbenicima	29

6.4 Josip Egipatski u školskim udžbenicima i čitankama	31
7. Sukobi Hebreja i Filistejaca, te uspostava vlasti	34
7.1 Pojavnost Filistejaca, te borbe Hebreja i Filistejaca u školskim udžbenicima	34
7.2 Identitet Filistejaca	36
7.3 Hebrejski junaci herojskog doba	39
8. Prikaz kraljeva i Hebrejskog kraljevstva	42
8.1 Pojavnost razdoblja Hebrejskog kraljevstva u udžbenicima i njegovo nazivlje ..	42
8.2 Hebrejsko kraljevstvo u udžbenicima	42
8.3 Oblik vladavine	44
8.4 Kultura razdoblja Hebrejskog kraljevstva, te njezin odraz na vladara	46
8.5 Uspješnost gospodarstva države kao odraz vladara	49
8.6 Kronologija vladara	51
9. Kraljevstva Izrael i Judeja	53
9.1 Pojavnost Kraljevstva Izrael i Judeja u udžbenicima	53
9.2 Razlozi nastanka dva kraljevstva	54
9.3 Prikaz kraljeva i proroka, te njihovog djelovanja	55
10. Zaključak	59
11. Sažetak na engleskom jeziku	62
12. Bibliografija	63
12.1 Izvori	63
12.2 Literatura	65
Prilozi	68

1. Predgovor

Pronalazak udžbenika za analizu je trajao poprilično dugo, prvenstveno iz razloga što nisam pronašao ili vjerojatnije što ne postoji neki rad ili popis u kojem mogu vidjeti koji su se udžbenici koristili u kojemu razdoblju. U početku su mi oko pronalaska djela autora, pa tako i njihovih udžbenika pomogle profesorice Bruna Kuntić–Makvić, Snježana Koren, te Rajna Šošić–Klindžić. Na temelju toga uspio sam ući u trag još većem broju udžbenika. Nakon toga sam krenuo u istraživanje školskih propisa, dijelom i s nadom da tamo pronađem koji su se udžbenici koristili u školama, tako da sam s tim naumom imao poprilično uspjeha. Veliki broj školskih propisa, ali i dio udžbenika, pronašao sam u Hrvatskom školskom muzeju, koji je bio izrazito susretljiv po pitanju brojnih mojih zahtjeva. Najveći broj udžbenika pronašao sam u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici koja ima bogatu, ali ne i izrazito očuvanu zbirku udžbenika. Brojna ograničenja i sporost u knjižnici stvarali su mi veliki problem, pa i nametali pitanje o promjeni teme zbog često nedostupnih udžbenika. Nakon dugoga vremena u pronalaženju propisa i svih potrebnih udžbenika, počeo sam pisati ovaj rad.

U pisanju rada dobio sam brojnu pomoć sa strane. Najviše bih se želio zahvaliti svojoj mentorici Jasmini Osterman na brojnim savjetima u pisanju rada koje mi je dala na čestim konzultacijama, susretljivosti i ohrabrenju oko pisanja rada, ali najviše što mi je početkom studija velikim dijelom razvila interes za starom poviješću. Snježani Koren na velikoj pomoći oko potrage za udžbenicima i propisima, te brojnim savjetima u kojemu bih smjeru mogao krenuti sa prikazom Hebreja. Ingi Vilogorac–Brčić na pronalasku literature i sistematizaciji građe vezane uz Egzodus. Također, Zrinki Blažević na pomoći oko razumijevanja historijske imagologije i preporuci literature, Goranu Hutincu na ukazivanju pitanja Josipa Egipatskog u NDH, Rajni Šošić–Klindžić na pronalasku udžbenika, te literature i objašnjenju utjecaja antisemitizma na prikaze starovjekovnih naroda, Naidi–Mihal Brandl na rješavanju problema terminologije Hebreji/Izraelci/Židovi, te Borni Fuerst–Bjeliš na pomoći oko razumijevanja regionalizacije, regionalne hijerarhizacije te geografskog determinizma. I za kraj hvala mojim prijateljima s fakulteta i iz zbornice Gimnazije Vukovar koji su me bodrili čitavo ovo vrijeme.

2. Uvod

U ovome radu usporedit ću prikaz starovjekovnih Hebreja u školskim udžbenicima koji su izlazili od 1874. godine do 1946. godine. Pri tome obrađujem prikaz hebrejske povijesti od Abrahama do rimskih osvajanja, odnosno položaja koju imaju Hebreji unutar tematske cjeline Stari Istok.

U radu ih uvijek nazivam Hebreji, kako bih izbjegao probleme u tekstu. Također taj pojam koristim kao univerzalan, jer postoji više pogleda do kojega događaja su oni Hebreji, a od kojega Židovi. Tako se u historiografiji često uzima u obzir da kad se govori o brončanom dobu, navedene se naziva Hebreji, a od željeznoga doba Židovi. U judaističkoj tradiciji postoji također više pogleda na tu problematiku. Pri tome se kod njih uglavnom govori o tri razdoblja: Hebreji, Izraelci i Židovi.¹ Tako da Hebreji od Jakova postaju Izraelci, dok je razdoblje podijeljenoga kraljevstva i babilonskog sužanjstva razdoblje kad oni postaju Židovi. U tome kontekstu ja sam analizirao prikaz Hebreja i Izraelaca. S obzirom da se takve jasne granice ne stavljaju u udžbeniku, onda sam se i ja vodio takvom formom.

Pri obradi građe uzeo sam u obzir i znanstvene domete tadašnjega doba, uglavnom arheološke i antropološke radove. Uzevši u obzir tadašnje radove *The Inequality of Human Races* Arthura de Gobineaua, i *Poviest iztočnih naroda u starom vieku: sa jednom kartom* od Gastona Maspéra, te suvremene analize prošlih istraživanja kao što su *The past as propaganda: Totalitarian archaeology in Nazi Germany* Arnolda Bettine, *Čovjek po mjeri: kvocijent inteligencije i druge zablude* Yaj Stephen Goulda, *German archaeology and its relation to nationalism and racism* Ingo Wiwjorje, te *Uvod u teorijsku arheologiju – stvaraoci i pravci u 20. stoljeću* Rajne Šošić Klindžić, usmjerio sam pažnju na problematike koje se dijelom provlače i u udžbenicima.

Istraživani su udžbenici s kraja dugoga 19. stoljeća, iz međuratnoga razdoblja, Drugoga svjetskoga rata te prvih poratnih godina. U Austro–Ugarskoj i Kraljevini SHS antisemitizam je bio prisutan u svim sferama društva, pa tako i u školstvu. S obzirom na to da je tada još uvijek izrazito zastupljen biblijski prikaz starovjekovnih Hebreja, u udžbenicima nema puno antisemitskih stavova i prikaza. Stoga je u tim udžbenicima veće pitanje u kojoj mjeri su zastupljena znanstvena stajališta, te kako su uklopljena u biblijski prikaz. Taj period obilježili su autori Klaić, Hoić i Srkulj. Tijekom Kraljevine Jugoslavije dolazi do porasta antisemitizma. U udžbenicima dolazi do jačega odmaka od biblijskog prikaza, odnosno jačanja novih

¹ Vidi detaljnije u Naida Mihal Brandl, „Židovi u Hrvatskoj od 1944./5. do 1952.“ (Ph.D. diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 43–48.

historijskih gledišta na problematiku. Taj period obilježili su Jakić i Suhotin. Razdoblje NDH je doba najvećega antisemitizma i rasizma, koji se jasno propagirao u svim institucijama. Također, dolazi do još većega odmaka od biblijskog prikaza. Tada dolazi do novih izdanja, starih autora Jakića i Srkulja. Uspostavom FNRJ, dolazi do propagiranja komunističke ideologije, stoga se brojne marksističke teze provlače kroz udžbenike. U tome pogledu, brojni biblijski sadržaji nisu korisni, stoga se oni i izbacuju. Osim potpunog odmicanja od biblijskoga prikaza, velika se pažnja daje ekonomskoj povijesti. Poratne godine obilježili su prijevodi sovjetskog autora Mišulina. Sljedeći autor Babić, koji je izradio udžbenik prema Mišulinovom, ne obrađuje Hebreje, stoga svoj rad završavam sa Mišulinovim udžbenikom.

Za teorijski okvir vezan uz imagologiju koristio sam zbornik *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju* urednika Davora Dukića, Zrinke Blažević, Lahorke Plejić Poje i Ivana Brković. Za pregled teorija i objašnjenje Egzodusa najviše sam koristio zbornik radova *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective: Text, Archaeology, Culture, and Geoscience* urednika Thomas E. Levy, Thomas Schneider, William H.C. Propp. Kod problema identiteta Filistejaca, naročito za usporedbe identiteta Filistejaca i Hebreja koristio sam zbornik *Biblical people and ethnicity: An Archaeological Study of Egyptians, Canaanites, Philistines, and Early Israel* urednika Ann E. Killebrew i Gunnara Lehmana. Konkretna literatura za proučavanje prikaza Hebreja u udžbenicima, pa čak i općenito proučavanje predmodernih naroda nema, tako da je glavna težina rada bila moja analiza udžbenika kao izvora.

Stoga je glavno pitanje u ovome radu na koji način su Hebreji opisani u školskim udžbenicima od 1874. do 1946. godine. U tome kontekstu, kojima su se temama autori bavili u prikazu, zašto baš njima, te što je sve utjecalo na navedeni prikaz. Pitanje je i dolazi li do promjena tematika vezanih uz Hebreje. Usto, u kojoj mjeri je prikaz bio temeljen na Starom zavjetu, a u kojoj mjeri rezultat znanstvenih radova. I u konačnici, koliko je porast antisemitizma, utjecao na prikaz Hebreja u udžbenicima.

3. Nastava povijesti i školski propisi

3.1 Nastava povijesti u osnovnim školama u Austro–Ugarskoj Monarhiji od Mažuranićeve reforme 1874. godine

Okvirni nastavni sadržaji u vidu nastavnih jedinica ili tema u Austro–Ugarskoj propisivali su se od strane resornog ministarstva zaduženog za obrazovanje. Za promatrano razdoblje nema univerzalnog oblika zakonodavnog akta kojim su se nastavni sadržaji propisivali, već postoje određene varijacije akata, kojima je autor centralna prosvjetna vlast. Od Mažuranićeve reforme, povijest se obrađivala uglavnom kao zaseban nastavni predmet ili u kombinaciji s nastavnim predmetom geografije (tadašnji zemljopis). Mažuranićevom reformom u osnovne odnosno pučke škole uvodi se nastavni predmet *Hrvatska poviest s potrebitim pregledom obćenite povjesti*.² Temeljni dokument kojim su uređene tadašnje pučke i građanske škole nazivaju se *Naredbe* kojima se izdaje *naukovna osnova za obće pučke i gradjanske škole u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*³ a u njoj se nalaze sadržaji vezani za gradivo povijesti koji se obrađuju u sva četiri razreda temeljem čitanki⁴. Radi korelacije sadržaja bitno je napomenuti da su učenici imali predmet Vjeronauk (službeni naziv nastavnog predmeta: *Katekizam s biblijskom povjestnicom i tumačenjem evagjelja*).⁵ U pučkoj školi sadržaji su se obrađivali temeljem čitanki koje su učitelji imali. U prva četiri razreda poučavali su se samo sadržaji vezani za Monarhiju i lokalni zavičaj. Učenici koji su nastavljali u građanske škole (postoje trogodišnje i četverogodišnje) dobivali su nastavni predmet *Poviest* koji se u V. razredu obrađivao 1 sat tjedno, a u VI., VII. i VIII. razredu 2 sata tjedno.⁶ U trogodišnjoj građanskoj školi čitava *opća poviest* se obrađivala samo u VII. razredu, dok se u četverogodišnjoj građanskoj školi *opća poviest* podučavala u VII. i VIII. razredu pri čemu se stara povijest podučavala u VII. razredu. Po pitanju povijesnih sadržaja nema razlike između ženskih i muških građanskih škola. Navedena uredba propisivala je literaturu za nastavnike, takozvane pomoćne knjige za učitelje pri čemu je literatura za opću povijest bila *Sveobća poviest* od Fr. Klaića.⁷

Godine 1888. dolazi do izmjena naziva predmeta temeljem zakona *ob uredjenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*.⁸ Prema njoj pučka škola

² Cuvaj 1911, sv. 6, 318.

³ „Naredba izdana 24. kolovoza 1875. br. 2949.“, preuzeto iz Cuvaj 1911, sv.7, 17.

⁴ Još uvijek tada u obrazovnom procesu, naročito u osnovnim školama udžbenici kao nastavno sredstvo nisu zaživjeli.

⁵ Cuvaj 1911, sv.6, 318.

⁶ Cuvaj 1911, sv.7, 17.

⁷ Isto, 66.

⁸ „Osnova zakona ob uredjenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“ preuzeto iz Cuvaj 1911, sv.7, 552.

dijelila se na nižu i višu pri čemu je niža škola obavezna za sve, a viša za one koji ne idu dalje na neki tip učilišta te tako viša pučka škola služi kao opetovnica.⁹ Povijest se unutar niže pučke škole predavala u okviru nastavnog predmeta *najvažnije iz zemljopisa, poviesti, fizike i prirodopisa na temelju čitanka*¹⁰, a u višoj pučkoj školi unutar predmeta *zemljopis i povijest s osobitim obzirom na domovinu i njezin ustav*¹¹. Sljedeća veća reforma temeljena na Mažuranićevoj reformi i izmjenama iz 1888. donesena je 1890. i većinski se temeljila na prijašnjim reformama.¹² Prema njoj u građanskim školama (koje su sada imale smjerove: gospodarski, obrtnički i trgovački) povijest se predavala unutar nastavnog predmeta *Zemljopis i povijest s osobitim obzirom na domovinu i njezin ustav* pri čemu je satnica bila određena zasebno za svaki segment pa je tako povijest imala satnicu u gospodarskoj i obrtničkoj građanskoj školi u sva četiri razreda svega 1 sat tjedno a u trgovačkoj građanskoj školi 2 sata tjedno.¹³ Ovom reformom sadržaji su detaljnije propisani pa je jasnije što se točno podučavalo. Stara povijest podučavala se u VII. razredu te su njezini sadržaji sljedeći: *Glavni momenti iz kulturne poviesti orijentalnih naroda, koji su osobito uplitali na evropsku poviest; glavne crte poviesti Grka i Rimljana. Početak i razširenje kršćanstva*.¹⁴ U programu za 8. razred navodi se *opetovanje naučenog gradiva VII. razreda popunjeno najvažnijim otkrićima*.¹⁵ O spremnosti učitelja za pučke škole govori i *izpitni propis za učiteljsku službu nižih pučkih škola* iz 1889. godine.¹⁶ Unutar navedenog propisa, propisano je da prvi tečaj (od četiri tečaja) bude stara povijest i srednjovjekovna povijest do križarskih ratova.¹⁷ Navedeni tečaj je trajao 2 sata tjedno.¹⁸ Do sloma Monarhije više nije došlo do značajnih izmjena i reformi osnovnoškolskog obrazovanja.

3.2 Nastava povijesti i školski propisi u osnovnim školama u međuratnom razdoblju

Sljedeći nastavni program za osnovne škole i to konkretno za niže razrede donesen je 1926. godine.¹⁹ Od tada pučke škole dobivaju današnji naziv osnovne škole. Prema njemu gradivo

⁹ „Osnova zakona ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“ preuzeto iz Cuvaj 1911, sv.7, 552.

¹⁰ Isto, 557.

¹¹ Isto, 559.

¹² „Ustrojbeni statut za više pučke dječjačke škole smjera gospodarskog, obrtničkog i trgovačkog u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“, 1890. preuzeto iz *Naučne osnove za više i niže pučke škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, 1890.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto, 18.

¹⁵ Isto, 18.

¹⁶ „Izpitni propis za učiteljsku službu na nižim pučkim školama kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“ 1889., preuzeto iz *Ustrojni statut za učiteljske škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, 1889.

¹⁷ Isto, 17.

¹⁸ Isto, 17.

¹⁹ *Nastavni program za I., II., III., I IV. razred osnovnih škola kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926.

vezano za povijest obrađivalo se unutar nastavnog predmeta *Historija Srba, Hrvata i Slovenaca* i to u III. razredu sa 2 sata tjedno te u IV. razredu s 3 sata tjedno.²⁰ Osim kraćeg pregleda prvih zajednica prije doseljenja²¹, prošlost prije seobe naroda se nije obrađivala. Prema novoj nastavnoj osnovi za niže razrede iz 1934. prapovijest i stara povijest se uopće ne obrađuju²² te dolazi do izmjene naziva predmeta u *Istorija* sa satnicom u III. razredu od 1 sat tjedno i u IV. razredu od 3. sata tjedno²³. Nastavni plan i program za više razrede osnovne škole odnosno za građanske škole donesen je tek 1936. godine.²⁴ Sporost donošenja novih programa u Prvoj Jugoslaviji, ukazuje na veliku ostavštinu i tradiciju školskog sustava Austro-Ugarske monarhije. Prema navedenom propisu, gradivo vezano za povijest obrađivalo se unutar nastavnog predmeta *Narodna historija s najvažnijim događajima iz opšte istorije* i to u II., III., i IV. razredu po 2. sata tjedno²⁵ pri čemu se stara povijest zajedno s ranim srednjim vijekom obrađivala u II. razredu²⁶. Gradivo vezano uz Hebreje je opisano: *Glavne linije kulturnog razvoja: ... B) Feničana-Izraelaca (vera, pismo, graditeljstvo, ekonomski život)*.²⁷

3.3 Nastava povijesti i školski propisi u osnovnim školama u NDH

15. studenog 1941. izlazi nova školska osnova prema kojoj se nastava povijesti u pučkoj školi podučavala u III. razredu 4 sata tjedno i u IV. razredu 2 sata tjedno.²⁸ U građanskoj školi se povijest predavala u VI., VII., i VIII. razredu 2 sata tjedno.²⁹ Zbog ratnog stanja i drugih okolnosti u praksi koristila su se starija izdanja nastavnog materijala.

3.4 Nastava povijesti i školski propisi u osnovnim školama u prvim poratnim godinama FNRJ

Nastava povijesti održavala se unutar nastavnog predmeta Povijest³⁰. Od školske godine 1945./1946. u nižim razredima osnovne škole povijest se podučavala u III. razredu 1 sat tjedno i u IV. razredu 3 sata tjedno.³¹ U višim razredima osnovne škole u V. razredu je imala satnicu 2 sata tjedno, a u VI., VII, i VIII. razredu osnovne škole čak 3 sata tjedno.³² Stara povijest se

²⁰ Isto, 2.

²¹ Isto 13.

²² *Nastavni plan i program za osnovne škole Kraljevine Jugoslavije* 1934, 11–12.

²³ Isto, 4.

²⁴ *Nastavni plan i program za I, II, III i IV razred građanskih škola u Kraljevini Jugoslaviji*, 1936.

²⁵ Isto, 3.

²⁶ Isto, 50.

²⁷ Isto, 50.

²⁸ Lukas, Filip, ur., *Naša domovina*, sv.2, 1943, 853.

²⁹ Isto, 857.

³⁰ Od školske godine 1954./1955. nastavni predmet se naziva *Historija* preuzeto iz Koren 2012, 97, referenca 1.

³¹ Koren 2012, 96.

³² Isto, 96.

obrađivala u V. i VI. razredu osnovne škole.³³ *Nastavnim planom i programom za V., VI. i VII. razred osnovne škole*³⁴ unutar programa nastave povijesti za V. razred ne navode se nigdje Hebreji i Židovi³⁵. U školskoj godini 1947./1948. i 1948./1949. nastava povijesti je dobila povećanje satnice i to u IV. razredu sa 3 na 4 sata tjedno te u VII. sa 2 na 3 sata tjedno.³⁶ Od školske godine 1946./1947. stara povijest obrađuje se samo u V. razredu, a ne kao u prijašnjoj školskoj godini, u V. i VI. razredu.³⁷

3.5 Nastava povijesti i školski propisi u srednjim školama u Austro-Ugarskoj Monarhiji od Mažuranićeve reforme 1874. godine

Propisi navode da se srednjoškolski učitelji za gimnazije osposobljavaju na praškom i bečkom sveučilištu temeljem posebnih povjerenstava za ispitivanja, ali se mogu obrazovati na sveučilištu u Budimpešti³⁸ te na sveučilištima koji se navode u dokumentima kao sveučilišta njemačko-slovenskih nasljednih zemalja.³⁹ Također je detaljno propisana naklada za srednje škole pri čemu je građa starog vijeka priređena unutar knjige *Povijest starog vijeka za niže gimnazijske razrede* iz 1882. a napisao ju je Vj. Klaić – Hanak⁴⁰ i *Povijest starog vijeka za više gimnazijske razrede* od Antun Gidelya koja je izdana kao Klaićev prijevod 1881. godine.⁴¹ Napominjem i da se za potrebe vjeronauka koristila knjiga Franje Ivekovića *Biblijska povijest starozavjetne objave Božje za srednja učilišta* iz 1879. godine.⁴² Nastavna osnova za gimnazije iz 1881. godine⁴³ ima kompleksniju strukturu te se tako gradivo vezano za povijest izučava u dva nastavna predmeta i to u nastavnom predmetu *Povijest* koji učenici imaju u II. i IV. razredu po 2 sata tjedno te u VIII. razredu po 3. sata tjedno te u nastavnom predmetu *Povijest i zemljopis* koji učenici imaju u III., V., i VII. razredu po 3 sata tjedno te u VI. razredu po 4. sata tjedno.⁴⁴ Prema izvješću realne gimnazije i više trgovačke škole u Zagrebu iz 1901. godine, sadržaji

³³ Isto, 98.

³⁴ *Nastavni plan i program za V., Vi., i VII. razred osnovne škole*, 1946.

³⁵ Sadržajna tema Stari Istok završava s *Značaj kulture istočnih naroda za ostale narode oko Sredozemnog mora. što se vjerojatno odnosi i na povijest, te kulturu Hebreja*. iz *Nastavni plan i program za V., Vi., i VII. razred osnovne škole*, 1946.

³⁶ Koren 2012, 96.

³⁷ Isto, 98.

³⁸ Uredba navodi pojam „peštansko sveučilište“.

³⁹ Cuvaj 1911, sv. 7, 201.

⁴⁰ Isto, 202.

⁴¹ Isto, 203.

⁴² Isto, 203.

⁴³ Isto, 204.

⁴⁴ Isto, 205.

vezani za staru povijest obrađivali su se u II.⁴⁵ i V.⁴⁶ razredu a ponavljali su se u VIII.⁴⁷ razredu gimnazije. U tim razredima učenici su imali 2 sata tjedno povijest. U odnosu na druge nastavne predmete opis sadržaja je iznenađujuće kratak⁴⁸, te između razreda jako sličan, tako da je nastavno gradivo više rezultat čitanki nego školskih propisa. Za II. razred navodi se: *Stari vijek. Opširno prikazivanje priča. Najvažnija lica i događaji, poglavito iz povijesti grčke i rimske.*⁴⁹ A u V. razredu navodi se: *Povijest starog vijeka, poimence Grka i Rimljana, obzirući se svagda na kulturu povjest.*⁵⁰ Za navedeni program su i dalje važile spomenute knjige, samo su navedena nova izdanja.⁵¹ U trgovačkoj školi stara povijest zajedno sa srednjim vijekom (do Karla Velikog) obrađivala se u I. razredu s 2 sata tjedno⁵², ali temeljem Klaićevog djela *Povjesnica starog vijeka za više razrede srednjih učilišta* iz 1898. godine.⁵³ *Naučna osnova za srednje škole*⁵⁴ iz 1906. sadržajno ne donosi ništa novo, okvirni sadržaji su propisani, ali ne i razrade samih sadržaja dok je novina što je svrha nastave povijesti detaljno opisana. Iz svrhe nastave povijesti bitno je za primijetiti i navod: „U povijesti treba uzimati i mitske i historijske priče, ali ih valja prikazati odjelito od sasvim historijskih činjenica i naročito istaknuti kao priče.“⁵⁵ Stari vijek se obrađivao u II. i V. razredu realne gimnazije i realke pri čemu je razlika da je realna gimnazija u V. razredu imala 3 sata povijesti a realka 2 sata povijesti.⁵⁶ Obje su u II. razredu imale 2 sata povijesti tjedno.⁵⁷

3.6 Nastava povijesti i školski propisi u srednjim školama u međuratnom razdoblju

Nakon raspada Austro–Ugarske Monarhije prva nova odredba je donesena 1936. godine. Ta nova naučna osnova nazvana programi i metoda uputstva za rad u srednjim školama donosi detaljnije opisane nastavne sadržaje. Stara povijest se u srednjim školama obrađivala kao i prije u II. i V. razredu srednje škole. U opisu sadržaja prvi put se spominju Hebreji. U sadržajima za II. razred pod opisom *Jevreji: jednoboštvo, priča o Josifu*⁵⁸ a u sadržajima za V. razred pod

⁴⁵ *Izješće Kraljevske realne gimnazije i s njom spojene više trgovačke škole u Zagrebu za školsku godinu 1900.-1901.*, 1901, 7.

⁴⁶ Isto, 14.

⁴⁷ Isto, 24.

⁴⁸ Kratke opise sadržaja još su imali krasnopis, nauk vjere, kemija, fizika te filozofska propodevtika

⁴⁹ *Izješće Kraljevske realne gimnazije i s njom spojene više trgovačke škole u Zagrebu za školsku godinu 1900.-1901.*, 1901, 7.

⁵⁰ Isto, 14.

⁵¹ Isto, 30–31.

⁵² Isto, 100.

⁵³ Isto, 110–111.

⁵⁴ *Naučna osnova za srednje škole*, 1906.

⁵⁵ Isto, 45.

⁵⁶ Isto, 102.

⁵⁷ Isto, 102.

⁵⁸ *Programi i metoda uputstva za rad u srednjim školama* 1936, 161.

opisom zajedno s Feničanima: *Sirija (Jevreji i Feničani). Palestina i dolazak Jevreja,, njihova država. Vera i književnost. – Feničansko primorje i gradovi; moreplovstvo, trgovina i kolonije; proizvodi i pismenost.*⁵⁹.

3.7 Nastava povijesti i školski propisi u srednjim školama u NDH

Nastava povijesti u gimnazijama traje 7 godina, pri čemu nastavu povijesti učenici nemaju u I. razredu.⁶⁰ U realnoj gimnaziji nastava povijesti u II. razredu ima satnicu 2 sata tjedno, a u ostalim razredima 3 sata tjedno dok u klasičnoj gimnaziji II. i VII. razredu nastava povijesti ima satnicu 2 sata tjedno a ostalim razredima 3 sata tjedno.⁶¹ Zbog ratnog stanja i drugih okolnosti u praksi koristila su se starija izdanja nastavnog materijala.

3.8 Nastava povijesti i školski propisi u srednjim školama u prvim poratnim godinama FNRJ

Gimnazije su doživljavale više izmjena prouzročenih time što se osnovna škola proširivala s 4. na 7 a kasnije i na 8 godina trajanja. Bez obzira na koji god oblik gimnazije, nastavu povijesti su učenici imali svake godine. U nižoj i višoj gimnaziji školske godine 1945./1946. nastava povijesti je u I. i VII. razredu imala satnicu od 2 sata tjedno, a u ostalim razredima 3 sata tjedno.⁶² Pri tome se stara povijest podučavala u I., II., i V. razredu gimnazije.⁶³ U nižim i višim razredima gimnazije u školskoj godini 1947./1948. i 1948./1949. nastava povijesti je samo u I. razredu imala satnicu od 2 sata tjedno a svim drugim razredima od 3 sata tjedno.⁶⁴ Pri tome se stara povijest podučavala u I. i V. razredu gimnazije.⁶⁵

⁵⁹ *Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama* 1936, 166.

⁶⁰ Lukas, Filip, ur., *Naša domovina*, sv.2, 1943, 863.

⁶¹ Isto, 1943, 863.

⁶² Koren 2012, 96.

⁶³ Isto, 98.

⁶⁴ Isto, 96.

⁶⁵ Isto, 98.

4. Nastavna sredstva i autori

4.1 Nastavna sredstva i autori u Austro–Ugarskoj monarhiji (1874.–1918.)

Za razdoblje Austro-Ugarske od Mažuranićeve reforme školstva 1874. godine na području kraljevine Hrvatske i Slavonije, u pisanju školskih udžbenika iz povijesti istaknulo se nekoliko autora. To su Ivan Hoić, Vjekoslav Klaić i Stjepan Srkulj. Ivan Hoić i Stjepan Srkulj autori su svojih udžbenika, dok je Vjekoslav Klaić preveo, dopunio i izmijenio udžbenike stranih autora. Autori udžbenika koje je Vjekoslav Klaić obradio su Emanuel Hannak i Antun Gindely. Njihovi udžbenici bili su namijenjeni za građanske škole i gimnazije. Najstariji udžbenik od navedenih autora napisao je Vjekoslav Klaić, pod naslovom *Poviest starog vieka za niže razrede srednjih učilišta* tiskanog 1877. godine, a najmlađi udžbenik je Hoićeve *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola* iz 1917. godine. Točan broj različitih udžbenika koji obrađuju sadržaje stare povijesti u navedenome razdoblju ne znam. Ja sam obradio 16 udžbenika i to su jedini koje sam pronašao, ali kako nekima nedostaju⁶⁶ određena izdanja, a možda se koristio još neki udžbenik za koji ne znam, zasigurno je bilo nešto više korištenih udžbenika tada. Ivan Hoić je napisao udžbenik *Obća poviest za gradjanske škole/Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*⁶⁷ koje je tiskan u 8 izdanja (godine izdanja redom: 1879., 1888., 1896., 1898., 1901., 1907., 1912., 1917.). Vjekoslav Klaić je prema obradi Hannakova udžbenika objavio *Poviest starog vieka za niže razrede srednjih učilišta* u 3 izdanja (godine izdanja redom: 1877., 1882., 1891.), prema obradi Gindelyvog udžbenika objavio je udžbenik *Povjesnica starog vijeka za više razrede srednjih učilišta* u 4 izdanja, od kojih nemam prvo izdanje (poznate godine izdanja redom⁶⁸: 1893., 1898., 1910.). Iako su udžbenici Stjepana Srkulja više obilježili međuratno razdoblje, njegovo prvo izdanje udžbenika *Povijest starog vijeka za V. razred srednjih učilišta* je izašlo 1910. godine, a drugo izdanje 1914. godine. Od popratnog materijala treba spomenuti *Slike iz obće povjestnice za više djevojačke škole* koje je napisao Ivan Hoić 1890. a čija je namjena, pretpostavljam, čitanka za nastavu, te od Stjepana Srkulja čitanku *Izvori za povijest: I. Izvori za povijest starog vijeka* iz 1910. godine. Između ostalog Stjepan Srkulj je izdao 1905. godine knjigu *Pregled opće i hrvatske povjesnice* koja je više kronološki pregled događaja u svijetu te je 1904. godine priredio *Putzgerov historički školski atlas za stari, srednji i novi vijek: u 32 lista i 97 karata: za srednje škole u Hrvatskoj i Sloveniji*.

⁶⁶ Nisu sačuvana a iz broja tiska je jasno da ih ima više, tako primjerice Klaićeve obrade Gindelya ima 2., 3., i 4., izdanje a 1. izdanje nedostaje pa ono nije ubrojano u navedeni zbroj.

⁶⁷ Prvi naziv se koristio u prva dva izdanja a drugi u narednim izdanjima

⁶⁸ Pri čemu je 1893. godina, godina drugoga izdanja jer prvo izdanje nije poznato/pronađeno

4.2 Nastavna sredstva i autori u međuratnom razdoblju (1918.–1941.)

U međuratnom razdoblju aktualni su bili autori Stjepan Srkulj, Živko Jakić te L.M. Suhotin. Stjepan Srkulj je nakon prvog svjetskog rata izdao još dva izdanja djela *Povijest starog vijeka za V. razred srednjih učilišta* (godine izdanja redom: 1910., 1914., 1919., 1924.). Srkuljevi udžbenici starog vijeka su poprilično slični, praktički jednaki, te ne pokazuju veliku razliku u načinu prezentacije stare povijesti nakon rata /ili promjene centralne vlasti. Nakon Srkulja, izrazito se ističe Živko Jakić koji je napisao *Povijest starog vijeka: na niže razrede srednjih i njima sličnih škola: sa čitankom* (godine izdanja redom: 1932?⁶⁹, 1940.). Jakićevi udžbenici donose i novine u vidu pojave čitanke na kraju udžbenika, a ne kako je ona do tada bila kao rađena kao zasebno nastavno sredstvo. Također, Jakićevi udžbenici imaju više slika i što je novo, popratnog teksta uz slike, kako bi nastavni sadržaji bolje prezentirali korisniku, što ukazuje na metodičke pomake u međuratnom razdoblju. S obzirom na Srkuljeva nova izdanja, treba uočiti kontinuitet njegovih udžbenika od Austro–Ugarske monarhije do 30ih godina Prve Jugoslavije. U međuratnom razdoblju još je korišten udžbenik *Povijest starog vijeka (i početak srednjeg vijeka) za V. razred srednjih i stručnih škola* iz 1936. godine. Zbog lošeg stanja udžbenika⁷⁰ u kojem nedostaje veći dio tematske cjeline ranih civilizacija (uključujući stranica na kojima su starovjekovni Hebreji), navedeni udžbenik se ne pojavljuje u analizi sadržajnog gradiva. Broj različitih udžbenika koji obrađuju sadržaje stare povijesti u međuraću je 5, pri čemu sam ja obradio 4 udžbenika (udžbenik autora L.M. Suhotina nisam obradio⁷¹). Od popratnog materijala treba spomenuti iz 1926. *Historijsko-geografski školski atlas starog vijeka* autora Friedrich Wilhelm Schubert kojega je upotpunio Stjepan Srkulj.

4.3 Nastavna sredstva i autori u NDH (1941.–1945.)

Tijekom razdoblja NDH koristilo se treće izdanje Jakićeva udžbenika te odabrani nastavni materijali Stjepana Srkulja. Jedini udžbenik koji se sa sigurnošću može reći da je udžbenik, je *Povijest starog i početka srednjeg: za V. razred srednjih škola* autora Živka Jakića iz 1941. godine. Stjepan Srkulj je 1943. izdao *Pregled obće i hrvatske poviesti I. Pregled poviesti starog vieka* čija točna namjena nije jasna. Sadržajno i strukturom ono podsjeća na udžbenik, doduše jako skraćeni, ali radi formata⁷² ne može sa sigurnošću reći. S obzirom na ratno stanje i sve

⁶⁹ Na udžbeniku piše da je odobren 1932. godine temeljem uredbe ministarstva prosvjete, ali na udžbeniku ne piše koje je godine tiskana.

⁷⁰ Navedeni i jedini primjerak koji sam uspio pronaći je primjerak koji posjeduje Hrvatski školski muzej.

⁷¹ Razlog zbog kojega nisam obradio njegov udžbenik je taj što jedini primjerak koji sam pronašao je onaj u školskom muzeju u Zagrebu, koji je u lošem izdanje te ima istrgnuti veći dio stranica vezanih uz stari Istoka, stoga mi udžbenik u tome stanju nije bio od koristi.

⁷² Stranice knjige su 10.8x14.1 cm, stoga više podsjeća na „džepnu knjigu“.

okolnosti koje ono donosi, zasigurno su postojali i drugi primjeri nastavnih materijala koji nisu sačuvani ili navedeni kao školski materijal navedenog razdoblja.

4.4 Nastavna sredstva i autori u prvim poratnim godinama FNRJ (1945.–1948.)

U prvim poslijeratnim godinama FNRJ koristio se prijevod udžbenika Aleksandra Vassileviča Mišulina *Povijest starog vijeka* iz 1946. godine. Snježana Koren u *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960)* navodi prvu redakciju Mišulinova udžbenika iz 1945. godine⁷³. Navedeni primjerak nisam prošao, ali svejedno navedeno ukazuje na brzu primjenu sovjetskih udžbenika u FNRJ. Mišulinov udžbenik je stariji, tiskan u međuratnom SSSR-u⁷⁴, a po terminologiji i načinu interpretacije pripada marksističkoj udžbeničkoj historiografiji. Po uzoru⁷⁵ na *Povijest starog vijeka* A.V. Mišulina, Vladimir Babić je izradio i izdao *Povijest starog vijeka za I. razred gimnazije* 1946. godine i *Povijest starog vijeka za I. razred gimnazije i V. razred sedmogodišnje škole* iz 1948. godine. Iako je Babićev udžbenik izrađen prema Mišulinovom udžbeniku, taj udžbenik nisam uključio u analizu za potrebe rada, jer se u njegovom udžbeniku u kontekstu staroga Istoka ne spominju Hebreji, odnosno navedeni nastavni sadržaji se ne obrađuju.

4.5 Prikaz autora udžbenika

Ivan Hoić (1850.–1921.) završio je studij povijesti i geografije u Beču, te se usavršavao u Leipzigu, Berlinu te Heidelbergu, gdje je i 1881. godine doktorirao. Radio je kao učitelj u Zagrebu i Varaždinu, a u Zagrebu je bio i ravnatelj ženskog liceja. Napisao je niz udžbenika iz povijesti i geografije.⁷⁶

Vjekoslav Klaić (1849.–1928.) završio je studij povijesti i geografije u Beču, a radio je na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu kao povjesničar. U svome radu istaknuo se kao povjesničar i muzikolog, uređivao je književni časopis *Vienac* a obnašao je i funkciju rektora Sveučilišta u Zagrebu. Osim historiografijom, pisao je udžbenike iz povijesti, bavio se i geografskim istraživanjima te je uredio atlas i izdao nekoliko udžbenika iz geografije.⁷⁷

Srkulj Stjepan (1869.–1951.) završio je i doktorirao povijest u Beču. Uz politiku u kojoj se istaknuo jedno vrijeme i kao gradonačelnik grada Zagreba, kasnije kao ministar građevine, radio je i kao srednjoškolski nastavnik. Uređivao je *Nastavni vjesnik* te je izdao brojne

⁷³ Koren 2012, 201.

⁷⁴ Isto, 201.

⁷⁵ Isto, 212.

⁷⁶ Hrvatska enciklopedija, s.v. „Hoić, Ivan“.

⁷⁷ Hrvatska enciklopedija, s.v. „Klaić, Vjekoslav“.

udžbenike te razna nastavna sredstva (čitanke, atlase i dr.).⁷⁸ Nakon drugog svjetskog rata prestao je biti aktivan u udžbeničkoj historiografiji, iako je primjerice sudjelovao na osnivačkoj skupštini Povijesnog društva Hrvatske 1947. godine.⁷⁹

Emanuel Hannak (1841.–1899.) je austrijski nastavnik i povjesničar. U Beču je studirao povijest i stare jezike. Na Bečkom sveučilištu se bavio antičkom poviješću, a predavao je i pri fakultetu za nastavničku izobrazbu.⁸⁰

Antun Gindely (1829.–1892.) je češki nastavnik i povjesničar. U Pragu je radio kao srednjoškolski nastavnik a kasnije i kao sveučilišni nastavnik povijesti.⁸¹

Živko Jakić (1882.–1953.) završio je studij povijesti i geografije u Zagrebu. Radio je kao gimnazijski profesor u više škola. Najviše se bavio udžbeničkom historiografijom, ali je radio pri *Nastavnom vjesniku* te drugim časopisima.⁸² Umirovljen je 1942. godine⁸³, čime završava njegova udžbenička historiografija. Zanimljivo, njegova *Povijest starog vijeka* uz određene izmjene je imala reizadnja 1993., 1994., 1995. kad se ponovno koristila kao školski udžbenik.

Aleksandar Vasilevič Mišulin (1901.–1948.) bio je sovjetski povjesničar i profesor na Moskovskom sveučilištu. Glavno područje istraživanja mu je bila stara povijest. 1938. godine postaje predstojnik odjela za antičku povijest instituta za povijest pri akademiji za znanost u SSSR-u. Izradio je prvi sovjetski srednjoškolski udžbenik stare povijesti.⁸⁴

Vladimir Babić (1898.–1979.) završio je studij povijesti i geografije u Beogradu. Radio je kao gimnazijski profesor u Županji, Vinkovcima i Zagrebu, a nakon rata u ministarstvu prosvjete NR Hrvatske te kao profesor u višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. Područje bavljenja bila mu je metodika nastave povijesti. Bio je član uredništva *Historijskog zbornika* i urednik časopisa *Nastava historije u srednjoj školi*.⁸⁵

⁷⁸ Hrvatska enciklopedija, s.v. „Srkuľ, Stjepan“.

⁷⁹ Koren 2012, 194.

⁸⁰ Deutsche biographie, s.v. „Hannak, Emanuel“.

⁸¹ Deutsche biographie, s.v. „Gindely, Anton“.

⁸² Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s.v. „Jakić, Živko“.

⁸³ Koren 2012, 194.

⁸⁴ The Free Dictionary, s.v. „Mishulin, Aleksandr Vasilevich“.

⁸⁵ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s.v. „Babić, Vladimir Erasmo“.

5. Prikaz prostora kojim upravljaju Hebreji

5.1 Nazivi prostora

Svi udžbenici koje sam analizirao u uvodnom dijelu nastavne teme o starovjekovnim Hebrejima sadrže poglavlje s informacijama o prostoru koje su Hebreji nastanjivali i unutar kojeg su organizirali svoju državu. Navedeni prostor uglavnom se naziva Palestina. Također pojam regije Palestine je jedini regionalni pojam koji se koristi u svim analiziranim udžbenicima, dok se drugi regionalni pojmovi kao što su Kanaan, Levant, južna Sirija ne navode u svim udžbenicima. Pri tome između autora i njihovih izdanja postoje razlike u općem opisu područja, veličini područja, odabiru kriterija za definiranje područja te principu regionalizacije područja.

5.2 Teorijski okvir za proučavanje zemlje

Jedan od tradicionalnih pristupa u historijskoj imagologiji je opis nečije zemlje.⁸⁶ Opisom prostora karakterizira se samo stanovništvo koje je tu obitavalo.⁸⁷ Tako se u historijskoj imagologiji naglašava da je slika o stranim zemljama dio šireg i složenijeg skupa, kao dijela imaginarnog.⁸⁸ Veliku važnost u navedenom ima pitanje promatra li se nacija ili regija kao središnja ili periferna. U tome pogledu oni koji su periferni, dobivaju stereotip zaostalog i tradicionalnog. O perifernim krajevima govori se kao da ih je povijest zaobišla, stoga su u određenom aspektu zabačeniji i zaostaliiji. Zbog toga se tim krajevima pripisuje i plemenska organizacija.⁸⁹ U takvim okolnostima, javljaju se stereotipi određenog naroda, pa tako i područja, pri čemu s novom spoznajom stereotip postaje oprečan. Tako navedeni stereotip, djeluje proturječan jer sadrži negativnu, ali i određenu pozitivnu predodžbu.⁹⁰ O važnosti tih stereotipa jasno govori Daniel–Henri Pageaux: *Vажnost stereotipa u tom je slučaju očita: „on pruža minimalni oblik informacija za maksimalnu, najmasovniju komunikaciju. On je išao »na bitno«. Stereotip je neka vrsta kratkoga pregleda, sažetka, amblematski izraz neke kulture,*

⁸⁶ Jean–Marc Moura, „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze“ u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, Davor, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 151.

⁸⁷ Isto, 151–153.

⁸⁸ Daniel–Henri Pageaux, „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog“ u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, Davor, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 127.

⁸⁹ Joep Leerssen, „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled“ u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, Davor, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 108.

⁹⁰ Isto, 110.

*ideološkog i kulturnog sustava.*⁹¹ Pri tome svemu treba uzeti u obzir da je slika strane zemlje element određene ideologije, pa tako može biti taj dio u funkciji rasizma i egoizma.⁹² Tako pri ranijim prikazima Palestine koju su obilježili Židovi, imamo opreku između njih kao biblijskog naroda i povijesnog značaja u razvoju kršćanske religije. Ista je opreka i u pogledu na njihovu zemlju koja je u određenim podnebljima „sveta“ za kršćane, a opet negativno prikazivana zbog negativnog prikaza Židova. Stoga, prikazi pod utjecajem antisemitizma, rezultiraju negativnim prikazima Židova i njihove zemlje.

5.3 Opis zemlje i granica u udžbenicima

Hoić prostor Hebreja objašnjava unutar poglavlja *Opis Palestine*. U tome opisu je izrazito sličan opisu iz Klaićeve obrade Hannaka. Prvi dio mu je identičan sa Klaićevom obradom Hannaka, a drugi dio nešto širi pa tako navodi nešto više gradova i ukazuje gdje je smještena koja regija (*Samarija u sredini... Galilea sjeverni kraj...*⁹³). U Judeju dodaje još *,a na obali Gaza Askalon i Joppe.*⁹⁴ dok za istok donosi: *Na iztoku Jordanu spuštala se je prema pustari Paraea.*⁹⁵ Hoićeva novina je treći ulomak o Palestini, koju Klaićeva obrada Hannaka nema, a ono ide: *Nekoč su Palestinu slavili kao „obećanu zemlju“, kojom teče mlieko i med; danas je većim dielom pustara. Tuj je domovina mojsijskoj i kršćanskoj vjeri.*⁹⁶ Hoić u svojim sljedećim izdanjima donosi sadržajno isti⁹⁷ opis regije.⁹⁸

Klaić u obradi Hannakovih udžbenika unutar poglavlja *Zemljopis Palestine* objašnjava prostor Hebreja. Navodi prirodno–geografsku i administrativno–teritorijalnu regionalizaciju Palestine. Unutar njih prikazuje Palestinu kao prostor raznolikoga krajolika i brojnih gradova. Njegov prikaz Palestine je u svim izdanjima sadržajno isti.⁹⁹

Klaić u obradi Gindelya udžbenika donosi duži i nešto drugačiji opis prostora unutar poglavlja *Zemljopis Palestine*. Osim regionalizacije, donosi više podataka o reljefu i vodama prostora. Kod njega između izdanja postoje određene razlike. Trećemu izdanju dodaje: *Predjele počev*

⁹¹ Daniel–Henri Pageaux, „Od kulturnog imginarija do imaginarnog“ u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, Davor, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 131.

⁹² Isto, 127.

⁹³ Hoić 1879, 9. i u narednim izdanjima.

⁹⁴ Isto, 9–10. i u narednim izdanjima.

⁹⁵ Isto, 10. i u narednim izdanjima.

⁹⁶ Isto, 10. i u narednim izdanjima.

⁹⁷ Naglašavam da donosi sadržajno isti, jer između izdanja ima razlika u pravopisu, ali ne i u sadržaju. Tako primjerice u prvim izdanjima navodi grad Joppe, a u zadnja dva izdanja piše Jope (Jafa).

⁹⁸ Vidi prilog 1A.

⁹⁹ Vidi prilog 1B.

od gornjeg do srednjeg Eufrata, pak do istočne obale Sredozemnog mora zaprema visočje Sirija. Sjeverna čest zove se gornja Sirija; dolina između Libanona i Antilibanona kao i prostorija, koja je na istoku potonjemu, zove se Celesirija. Srednji dio sirijskog primorja, od prilike do predbrežja Karmela zvao se Fenicija; zemlju pak s obje strane Jordana zvali su Grci Palestina po Filistejcima, koji su nastanjivali u južnom primorju. Uska i plosna primorska ravnica zvala zasebnim imenom Kanaan, naime nizozemlje. Rijeka Jordan... nakon čega slijede isti ulomci kao u prijašnjem izdanju¹⁰⁰. Također, u popis gradova u Pereju pridodaje Megiddo¹⁰¹. Četvrtom izdanju donosi identičan opis Palestine i u treće izdanje.¹⁰²

Stjepan Srkulj unutar poglavlja *Zemljopis Sirije i Palestine* i *Materijalne prilike* donosi opis prostora. U odnosu na prijašnje autore donosi detaljniji prikaz prostora, te brojne informacije o vodama, reljefu i vegetaciji prostora. Unutar toga opisa, donosi i regionalizaciju prostora, pri čemu navodi nešto manji broj gradova u odnosu na prijašnje autore. Srkulj identičan opis regije donosi i u sljedećim izdanjima udžbenika, izuzev izdanja iz 1943.¹⁰³

Jakić u izdanju iz 1932. unutar poglavlja *Sirija i Palestina* donosi bitno kraći opis prostora nego raniji autori. On u svome opisu ne navodi puno raznolikosti prostora, a Mrtvo more poima kao nepovoljnu prirodnu sredinu. S Jakićem dolazi do drastičnog smanjenja broja gradova u prikazu.¹⁰⁴ U izdanju iz 1940. donosi podosta drugačiji, ujednačeniji i kraći opis prostora.¹⁰⁵ U izdanju iz 1941. odnosno razdoblja NDH, Jakić donosi poglavlje *Palestina* u kojemu donosi najnegativniji opis prostora. Opis raznolikosti prostora mu je minimalan, ne navodi gradove a zadnja rečenica poglavlja se izrazito ističe, stoga da donosim u cijelosti: *U hebrejskoj političkoj povijesti nema nikakve veličine.*¹⁰⁶

Srkulj u izdanju iz 1943. unutar poglavlja *Obećana zemlja* donosi najkraći prikaz prostora među autorima. Prikaz prostora mu je u vidu nepovoljne sredine jer naglasak stavlja na stepe i pustinje.¹⁰⁷

Mišulin donosi nešto duži prikaz nego Jakić. Njegov prikaz je najspecifičniji jer osim raznolikoga kraja, on donosi opis prostora kroz tipove gospodarsko iskorištavanja zemljišta.

¹⁰⁰ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 27–28.

¹⁰¹ Isto, 29.

¹⁰² Vidi prilog 1C.

¹⁰³ Vidi prilog 1D.

¹⁰⁴ Vidi prilog 1E.

¹⁰⁵ Vidi prilog 1F.

¹⁰⁶ Jakić 1941, 30.

(Vidi prilog 1G.)

¹⁰⁷ Vidi prilog 1H.

Opis krajolika mu služi kako bi opisao nejednakosti u posjedovanju tipa zemljišta među stanovništvom.¹⁰⁸

5.4 Granice i opis prostora kao elementi kategorizacije prostora

Udžbenici koji su izlazili tijekom Austro–Ugarske monarhije¹⁰⁹ donosili su opis granica i prirodno–geografska obilježja prostora koji ilustriraju veličinu i raznolikost prostora. Stoga se taj opis najviše svodio na nabranjanja i eventualne kraće opise najprepoznatijih graničnih točaka¹¹⁰ prostora i uz njih vodenih površina, uglavnom rijeka Jordan, Sredozemnog i Mrtvog mora te jezera Merom. Takve granice su prirodno–geografske naravi. Usprkos prirodno–geografskim kriterijima, regija se može klasificirati kao historijskogeografska regija¹¹¹. Iako se u tekstu udžbenika nigdje ne navodi klasifikacijski tip regije, one vjerojatno pripadaju historijskogeografskom tipu, zbog svrhe i načina uporabe u tekstu. Historijskogeografska regija proizlazi iz prirodno–geografskih¹¹² granica koje obuhvaćaju određeni prostor kojega obilježava određeni kulturni pejzaž¹¹³, stoga je historijskogeografska regija kao takva problematična za definiranje. Problem s klasifikacijom u udžbenicima pomoću kulturnog pejzaža je taj što je on minimalno ili nikako navedena. Međutim, navode se obilježja koja iz

¹⁰⁸ Vidi prilog II.

¹⁰⁹ 20ih godina 20. stoljeća još su se uvijek koristili udžbenici iz razdoblja Austro–ugarske monarhije, a određeni su imali i reizdanje tako da su prva nova izdanja bila istovjetna. Prve sadržajne promjene u prvoj Jugoslaviji dolaze tek s drugim tiskom, odnosno 30ih godina. Detaljnije o navedenom pronaći u 1. i 2. poglavlju.

¹¹⁰ Ne navodi se uvijek granična točka koja je jasna, već ponekad i kao šire područje gdje je okvirno granica. Najčešće se takav opis daje za istočnu granicu Palestine kao prostor između visoravni i pustinje.

¹¹¹ O definiranju historijskogeografske regije kao tipa tradicijske regije: *Suvremena se historijskogeografska analiza također posvećuje istraživanju tradicijskih regija, koje, u svojoj biti, predstavljaju tip historijskogeografske regije, a vrlo su bliske i pojmu povijesne regije. Osnovna je odrednica tradicijske regije regionalna svijest i osjećaj regionalne pripadnosti koji počiva na zajedničkom načinu života, odnosno podijeljenoj egzistenciji koja izrasta iz međusobnih ljudskih kontakata ponavljanih, variranih i kontinuiranih dovoljno dugo, od davnine, dakle karakteristikama koje čine bit tradicije* (Fuerst–Bjeliš, 1996). *Tradicijska je regija rezultat dugotrajnoga razvoja identiteta povezanoga s teritorijalnošću. Model analize prostornoga pojma tradicijske regije* (Fuerst–Bjeliš, 1996) *polazi od analize i interpretacije triju skupina kriterija: kriterij prirodne sredine, teritorijsko–organizacijski kriterij i sociokulturni kriterij.* Preuzeto iz Nikola Glamuzina, Fuerst–Bjeliš 2015, 16–17. Zbog ukazivanja na promjeni važnosti prirodnih prema društvenim kriterijima u radu ću koristiti naziv historijskogeografska regija.

¹¹² O prirodno–geografskim kriterijima u definiranju tradicijske, te historijskogeografske regije: *Pod kriterijem prirodne sredine podrazumijevaju se elementi prirodne sredine, prije svega orografski, hidrogrfski i klimatsko–ekološki. Poznato je, primjerice, da reljefna obilježja različito utječu na prostornu organizaciju i gospodarski razvoj i na najvišoj razini.* Preuzeto iz Nikola Glamuzina, Fuerst–Bjeliš 2015, 17.

¹¹³ Prema World Heritage Convention kulturni pejzaž je skup različitih manifestacija interakcija čovjeka i njegova okoliša. Kulturni krajolici često odražavaju tehnike korištenja zemljišta, uzimajući u obzir ograničenja korištenja okoliša te sami odnos čovjeka prema okolišu.

Također, o kulturnom pejzažu unutar objašnjenja sociokulturnih kriterija definiranja tradicijske regije: *Sociokulturni kriterij polazi od skupine kulturnogeografskih obilježja vizualno prepoznatljivih u prostoru, kao što je kulturni pejzaž, odnosno njegovi pojedini elementi (npr. tip naselja, svjetovna i sakralna arhitektura, agrarni pejzaž). Osim samoga kulturnoga pejzaža, koji se može nazvati elementom materijalnoga karaktera, važni su također i elementi nematerijalnoga karaktera...* Preuzeto iz Nikola Glamuzina, Fuerst–Bjeliš 2015, 17.

njega proizlaze, primjerice kod određenih autora prostor Kanaana je definiran kao prostor gdje su Filistejci živjeli¹¹⁴.

Tako se kao najsjevernije točke ovisno od autora i izdanja navode jezero Merom¹¹⁵, potok Kison¹¹⁶, gora Karmel¹¹⁷, ravnica Izrael¹¹⁸, „granica s Libanomom“¹¹⁹, Antilibanon¹²⁰ te „udaljenost od 230 km sjeverno od Mrtvog mora“¹²¹. Poimanje sjeverne granice se s vremenom malo pomicalo prema jugu, odnosno predodžba o veličini prostora Hebreja se smanjivala. Kao južna granica uglavnom se navodi Mrtvo more¹²². U udžbenicima najjužnijem prostoru pridodaju se dolina Siddim¹²³, Jordanova dolina¹²⁴ te rjeđe Gaza¹²⁵ i općenito pustinja¹²⁶. Istočne i zapadne granice se ne definiraju eksplicitno, te se uglavnom Sredozemno more promatra kao zapadna granica, a kao istočna granica pustinja, Parea¹²⁷, „prostor između visoravni i pustinje“¹²⁸ te „udaljenost od 150 km od obale“¹²⁹. Srkulj donosi novine u opisu hebrejskog prostora u vidu uključivanja opisa geomorfoloških i biogeografskih karakteristika prostora te usporedbe veličine prostora s tadašnjim aktualnim državama¹³⁰. Tako Srkuljevi udžbenici iz 1910., 1914. i 1924¹³¹. godine donose najdetaljnije opise prostora. U poglavlju *Zemljopis Sirije i Palestine*¹³² donosi informacije o sastavu i visini ravnjaka te padalinama. Navodi se da je Palestina plodan kraj sa šumama koje su omogućili sustavi navodnjavanja.¹³³ Zanimljivo, Srkulj navodi da je kraj opustošen zbog ratova, ali i nemara osmanlijske¹³⁴ uprave.

¹¹⁴ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893., i naredna izdanja; Srkulj 1910. i naredna izdanja.; Jakić 1941.

¹¹⁵ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 18. i u narednim izdanjima; Hoić 1879, 9. i u narednim izdanjima; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26 i u narednim izdanjima.

¹¹⁶ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 18. i u narednim izdanjima; Hoić 1879, 9. i u narednim izdanjima; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26 i u narednim izdanjima.

¹¹⁷ Srkulj 1910, 1914, 1919, 1924.

¹¹⁸ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 18. i u narednim izdanjima; Hoić 1879, 9. i u narednim izdanjima Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26. i u narednim izdanjima.

¹¹⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26.

¹²⁰ Jakić 1932, 18.

¹²¹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26.

¹²² Srkulj 1910, 37. i u narednim izdanjima izuzev onoga iz 1943.; Jakić 1932, 18.

¹²³ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 18. i u narednim izdanjima.

¹²⁴ Jakić 1940, 17.

¹²⁵ Hoić 1879, 9. i u narednim izdanjima.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 28. te u izdanju iz 1910.

¹²⁶ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26.

¹²⁷ Srkulj 1910, 37. i u narednim izdanjima

¹²⁸ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 18. i u narednim izdanjima.; Hoić 1879, 9. i u narednim izdanjima.

¹²⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26. i u narednim izdanjima.

¹³⁰ Primjerice, navodi da je Palestina veličine kraljevine Belgije.

(Srkulj 1910, 39. i u narednim izdanjima, izuzev onoga iz 1943.)

¹³¹ Udžbenik je istovjetan prijašnjem izdanju, stoga ne donosi nikakve promjene.

¹³² Srkulj 1910, 37. i u narednim izdanjima izuzev izdanja iz 1943.

¹³³ Isto.

¹³⁴ Udžbenik navodi pojam turska uprava, preuzeto iz Srkulj 1910, 37. i u narednim izdanjima.

Jedino uz Srkulja, Hoić navodi da se prostor Palestine promijenio od antike do danas¹³⁵. Identičan opis pronalazimo i u njegovim narednim izdanjima.¹³⁶ Kasniji udžbenici, uključujući i Srkuljeva daljnja izdanja donose jednostavniji opis s manje podataka, pri čemu hidrogeografska i biogeografska obilježja ostaju osnovni elementi opisa. Tako primjerice saznajemo iz Jakićevog udžbenika iz 1941. da je Palestina u ljeto suha, a zimi obiluje kišom koja omogućuje natapanje polja, zbog čega se u proljeće može dobiti dosta žita¹³⁷. Opisi područja su uglavnom slični između autora, ali postoje i određene razlike. Jedino Jakić u izdanju iz 1932. opisuje Mrtvo more i njegovu okolicu kao izuzetno nepovoljno područje¹³⁸. S druge strane, Klaić u obradi Hannakovih udžbenika, u udžbenicima pri opisu vodenih područja, navodi da se uz Mrtvo more nalazi plodna dolina Siddim¹³⁹. U Klaićevoj obradi Hannakova udžbenika dolina Siddim je i najjužnija točka opisa područja, a o nepovoljnom djelovanju Mrtvog mora nema spomena. Iako je većinom područje kod svih isto ili približno slično opisano, postoje manje razlike koje su izraženije 30ih i 40ih godina. Tada opis prostora postaje negativniji i suroviji. Između ostaloga opis prostora je ujednačeniji u vidu ne isticanja razlika unutar samoga prostora.

5.5 Pojednostavljivanje opisa prostora

U odnosu na druge narode, nastavni sadržaji vezani uz Hebreje smanjivali su s vremenom, pa tako i opisi regije, ali treba uzeti u obzir da je s jednostavnijim i surovijim opisom područja, stavljeno u negativniji kontekst. Negativniji opis ide u smjeru prikaza sve težih životnih uvjeta. Možda se negativniji opis prostora Hebreja može povezati s negativnijim prikazom samih Hebreja. Odnosno, negativnijim prikazom Hebreja smanjivao se opis bogatstva i prirodnih mogućnosti njihovoga prostora.¹⁴⁰ Iako je trend od 1924. do 1945. godine išao u smjeru pojednostavljivanja, prvi udžbenici nakon 1945. godine imali su detaljnije opise prostora. Ipak navedeni udžbenici su puno stariji¹⁴¹, jer su tek nakon drugog svjetskog rata prevedeni. Uzevši u obzir da je taj udžbenik pisan u marksističkom duhu, opis područja u njemu ima drugu svrhu.

¹³⁵ *Nekoč su Palestinu slavili kao „obećanu zemlju,“ kojom teče mlijeko i med; danas je većim dielom pustara.* iz Hoić 1879, 9.

¹³⁶ Hoić 1879. i u narednim izdanjima.

¹³⁷ Jakić 1941, 30.

¹³⁸ *U njemu je i u njegovoj okolini sve mrtvo* iz Jakić 1932, 18.

¹³⁹ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 18. i u narednim izdanjima.

¹⁴⁰ Smanjivanje sadržaja sa ciljem negativnijeg prikaza nije isključivo vezano uz prikaz Palestine, ali je kod nje najizraženije. Tako Jakić i Srkulj sa slabijim prikazom vojne moći Hebreja nad Filistejcima, Hebreje prikazuje slabijima. Drugi primjer je manjih kulturnih dostignuća, pa čak i izostavljanje njih sa ciljem prikaza manje moći hebrejskih kraljeva. Detaljnije objašnjenje segment o vojnoj moći nalazi se u 5. poglavlju, a o kulturi u 6. poglavlju.

¹⁴¹ Iako u tiskan u Jugoslaviji tek 1946. Mišulinov udžbenik je stariji, a original je pisan na ruskom razdoblju u međuratnom razdoblju. Detaljno objašnjenje navedenoga je u 1. poglavlju.

Tako on sadrži raznolike opise gospodarskih područja, ali u službi prikaza klasne nejednakosti i nepravde. Navodi se da je Palestina bogata vinogradima i voćnjacima, ali njih je otela seljacima trgovačka aristokracija jer su im se ta područja sviđala, dok su plodna polja seljacima oduzela ratnička aristokracija zbog dugova.¹⁴²

5.6 Definiranje regije i suodnosa Palestine i Kanaana

Problem definiranja regije Palestine i Kanaana u udžbenicima je taj što nije jasno prema kojem tipu regije su se one definirale. Zbog načina predstavljanja drugih regija unutar tematske cjeline ranih civilizacija, Kanaan kao i Palestinu, također možemo promatrati i kao historijskogeografsku regiju, pri čemu je s vremenom došlo do promjene izbora kategorije kriterija. Uglavnom, s vremenom pri opisu postaju sve važniji društveno–geografski kriteriji. Na kraju 19. stoljeća prirodno–geografski kriteriji su imali primat, čak su u nekim izdanjima bili jedini kriteriji. Može se uzeti u obzir i da su se regije na kraju 19. stoljeća promatrale kao prirodno–geografske cjeline. S vremenom se regionalne cjeline više nisu isključivo definirale kroz prirodno–geografske granice, nego i kroz kulturni pejzaž. Tako najstariji analizirani opis¹⁴³ navodi kao sjevernu točku jezero Merom¹⁴⁴, najjužnije područje dolinu Siddim¹⁴⁵, istočno područje kao istočnu visoravan koja prelazi u pustinju¹⁴⁶ te se jedino zapadna granica/područje ne navodi¹⁴⁷, ali se vjerojatno odnosi na obalno područje Sredozemnog mora. Navedeno pokazuje čisti fizičko–geografski opis. Uz dominantne fizičko–geografske kriterije, već Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika iz 1893. godine ubacuje i društveno–geografske kriterije pa tako navodi kao sjevernu granicu jezero Merom, ali i granično područje s Libanom. Jasniji kriterij donosi Srkulj 1914.¹⁴⁸ Srkulj kao kriterij regije, postavlja i tezu: gdje određeni narod živi, tu je i određena regija. Tako kod Srkulja, u zadnjem izdanju iz 1943. za područje Kanaana i Palestine fizičko–geografski kriteriji su smanjeni. Palestina je definirana kao regija gdje žive Filistejci, odnosno područje između Jordana i Sredozemnog mora, za razliku od prijašnjih izdanja, gdje su detaljnije obrađene granice Palestine.

¹⁴² Mišulin 1946, 46–48.

¹⁴³ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 18.

¹⁴⁴ Isto, 18.

¹⁴⁵ Isto, 18.

¹⁴⁶ Isto, 18.

¹⁴⁷ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877.

¹⁴⁸ *Fenikiju na zapadu do brda Karmela i na najjužniji dio Palestinu, kako je Grci po Filistejcima pozvaše.* iz Srkulj 1910, 37.

5.7 Tendencije u promjeni opisa prostora

Analizom školske građe od 1870ih do 1950ih uočavaju se sljedeće tendencije:

1. s vremenom stupanj hijerarhizacije regije Palestine slabi, a Kanaana jača.
2. jačanje pristupa geografskog determinizma s ciljem prikaza surove/nepovoljne slike područja kroz generalizaciju i smanjivanje broja urbanih središta
1. S vremenom stupanj hijerarhizacije regije Palestine slabi, a Kanaana jača

Najstariji udžbenik¹⁴⁹ koji je korišten u uvodnom dijelu nastavne jedinice započinje s naslovom poglavlja *Zemljopis Palestine* Klaićeva obrada Hannakova udžbenika te Hoić započinju opisom regije Palestine kao regije prvog reda¹⁵⁰, nakon čega slijedi popis i opis subregija¹⁵¹ Palestine. U tim udžbenicima se jasno navodi da je Kanaan dio Palestine¹⁵². Takav opis i podjela nalazi se i u drugome¹⁵³ izdanju Klaićeve obrade Gindlyeva udžbenika¹⁵⁴. Navedeni opis i odnos Palestine i Kanaana odnosi se na kraj 19. stoljeća. Također, tada već dolazi do promjene poimanja prostora Palestine i Kanaana te njihovog suodnosa. Tako u trećem izdanju Klaićeve obrade Gindelyeva udžbenika dolazi do poimanja Palestine i Kanaana kao istih regija, odnosno da je pojam Kanaan stari naziv za Palestinu¹⁵⁵. Između ostalog spominje i drugi naziv za Kanaan, a to je *nizozemlje*, koji se do sada nije pojavljivao¹⁵⁶. Zanimljivo promjena se ne javlja s dolaskom novog autora i prevodioca, već upravo među uređenim udžbenicima autora Klaića. Pitanje je i zašto se u četvrtome izdanju Klaićeve obrade Gindelya iz 1910., Palestina opisuje kao regija drugoga reda, pri čemu se navodi razlika Palestine i Kanaana. Tu se navodi da je Kanaan uska primorska ravnica Palestine, što odgovara ranijim Klaićevim i Hoićevim opisima.¹⁵⁷

U udžbenicima uoči prvog svjetskog rata te u međuratnim udžbenicima, Srkulj i Jakić Palestinu klasificiraju kao regiju drugog reda. Srkulj i Jakić započinju sa sirijskim vapnenačkim

¹⁴⁹ Klaić (prerada i prijevod: Emmanuel Hannak) 1877.

¹⁵⁰ U radu kao regiju prvog reda promatram onu regiju najvećeg obuhvata unutar sadržajne jedinice, pa shodno njenom regionalizacijom subregije promatram kao regije drugog reda, zatim trećeg reda... Navedeno je okvirni tip hijerarhizacije regija radi olakšanja prikaza kako se poimanje razlika i odnosa između regija mijenjao s vremenom.

¹⁵¹ Subregije: *Uzko primorje (Kanaan), Bregovita zemlja, Duboka kotlina, Istočna visočina* iz Klaić (prerada i prijevod: Emmanuel Hannak) 1877.

¹⁵² *Palestina zaprima sljedeće krajeve: 1. Uzko primorje (pravi Kanaan), što ga gora Karmel dieli na dva diela; 2. bregovitu zemlju...* iz Hoić 1879, 9. i u narednim izdanjima.

¹⁵³ Pretpostavka je da je isti taj opis i u prvom izdanju, ali prvo izdanje nisam pronašao. Vidi 2. poglavlje.

¹⁵⁴ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893.

¹⁵⁵ Isto, 26.

¹⁵⁶ Isto, 26.

¹⁵⁷ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 20.

ravnjakom unutar kojeg svrstavaju Palestinu¹⁵⁸ kao subregiju. Navedeni autori tu Palestinu dijele na još manje subregije¹⁵⁹. Jakić u svome prvome izdanju¹⁶⁰ nastavlja sa prikazom Palestine kao regije drugoga reda, ali on isto izjednačava viđenje suodnosa Palestine i Kanaana, gdje je objašnjenje njih identično kao i u Klaićevoj obradi Gindelya udžbenika iz 1893., odnosno da je Kanaan stari naziv za Palestinu¹⁶¹. Jakić u drugom izdanju¹⁶² nastavlja s opisom Palestine kao regije drugog reda, pri čemu se vide noviteti¹⁶³. Osim što mijenja opis područja, Palestinu naziva i obećanom zemljom. Udžbenici su do tada Kanaan nazivali obećanom zemljom. Dapače on u niti jednom dijelu teksta ne spominje riječ Kanaan¹⁶⁴. Iako postoji promjena, ona i nije toliko velika ako se uzme u obzir tadašnji trend poimanja Palestine i Kanaana kao identičnih prostora. Srkulj u svojim izdanjima do NDH jasno klasificira Kanaan kao dio Palestine, ali kod njega više nije eksplicitno kao do tada temeljem koje regionalizacije je nju izdvojio kao subregiju, jer Srkulj tu ne navodi koji su drugi dijelovi Palestine, već se ona kao takva usputno spominje.¹⁶⁵

Tijekom NDH dolazi do promjene odnosa Kanaana i Palestine. Srkuljev udžbenik iz razdoblja NDH, Palestinu promatra kao regija trećeg reda, pri čemu je regija prvoga reda Sirija, a regija drugog reda Kanaan¹⁶⁶. Navedenu promjenu donosi i Jakić u svome udžbeniku iz razdoblja NDH¹⁶⁷. U udžbenicima tijekom NDH, Kanaan se opet navodi kao „obećana zemlja“. Također u udžbenicima do 1941., autori u tekstovima pridaju podjednaku važnost Palestini i Kanaanu. Pri tome se Kanaan uglavnom spominjao u kontekstu obalnog područja i onoga u koji je Hebreje poveo Mojsije, a Palestina u svim drugim kontekstima. Tijekom NDH-a Jakić i Srkulj regiju Palestinu spominju samo jednom i to u kontekstu, područja gdje žive Filistejci, a u svim ostalim pitanjima navode područje Kanaana. Moguće da se tada više okreću pojmu Kanaana koji je povijesni i kulturološki pojam, dok je Palestina suvremeni geopolitički pojam.

¹⁵⁸ Stoga je sirijski vapnenački ravnjak regija prvoga reda, pa je u tome slučaju Palestina regija drugoga reda.

¹⁵⁹ Subregije: Judeja, Samarija, Kanaan i Pereja.

¹⁶⁰ Jakić 1932, 18.

¹⁶¹ Isto, 18.

¹⁶² Jakić 1940, 17.

¹⁶³ *Južni dio Sirije, kojim protječe rijeka Jordan, zove se Palestina. Kada su u Palestinu došli Jevreji, nazvaše je »obećanom zemljom«,...* iz Jakić 1940, 17.

¹⁶⁴ Jakić 1940, 17.–19.

¹⁶⁵ Srkulj 1910. i naredna izdanja izuzev izdanja iz 1943.

¹⁶⁶ Srkulj 1943, 25–26.

¹⁶⁷ Jakić 1941, 30.

Kod Mišulina pojam Kanaan se ne koristi. Kako se ne spominje niti Mojsije u tekstu, pretpostavka je da su sadržaji koji su više religijskog sadržaja, odnosno kojima je povijesna utemeljenost upitnija, brisani iz udžbenika.

2. Jačanje pristupa geografskog determinizma s ciljem prikaza surove/nepovoljne slike područja kroz generalizaciju i smanjivanje broja urbanih središta

Opis Palestine polazi od nabiranja temeljnih prostornih segmenata na kojem se razvila određena civilizacija. Takav tip opisa ima svaka historijskogeografska regija (Egipat, Mezopotamija, Grčka i dr.). Takvu osnovu udžbenici će i dalje zadržavati, ali će ostale kriterije unutar nje mijenjati. Sama jezgra opisa sastoji se od toga da postoji rijeka (Jordan), izlaz na more (Sredozemno i Mrtvo more), nejednolik krajolik (gorja, nizine, bregovita zemlja) te nepristupačan prostor (pustinja). Te segmente svi udžbenici sadrže. Udžbenici s kraja 19. stoljeća uglavnom predstavljaju Palestinu kao povoljan kraj. Tako Klaićeve obrade Hannakova udžbenika i Hoićevi udžbenici navode ravnicu Izrael, duboku kotlinu Jordana, plodnu dolinu Siddim, jezera Merom i Genezaret.¹⁶⁸ Navodi se pojam *obećana zemlja* te njegovo objašnjenje. Hoić navodi gradove Jeruzalem, Betlehem, Hebron, Jeriko, Gaza, Askalon, Joppe, Samarija, Sihem, Nazaret, Tiberias, dok Klaić u obradi Hannaka navodi nešto manje i tu izostavlja gradove Gazu, Askalon i Joppe. Opisom gdje postoje raznoliki krajolici, pri čemu se naglašavaju oni povoljni te brojni gradovi, ukazuje se na povoljnost određenog kraja. Odnosno, povoljnost kraja omogućava razvoj gospodarstva koje se očituje u brojnosti i raznolikosti gradova na brojnim područjima odabrane regije. Nešto složeniji opis, odnosno jači kontrast prostora donosi Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika. Tu donosi detaljnije opise pa između ostaloga navodi: „*Genezaretsko jezero, zvano također galilejsko more ili jezero tiberijadsko, odlikuje se divotnom okolicom. Lice mrtvog mora stoji 420. met. ispod lice sredozemnog more, te je po tome najdublji poznati zasjek u zemaljsku koru. Voda mu je vanredno slana i zato specifično teža: pošto neprestance ispariva, svi su bliži predmeti pokriveni slanom korom.*”,¹⁶⁹ Uz to on sličan popis gradova navodi i to: Jeruzalem, Gazu, Askalon, Jopu, Betlehem, Jeriho, Silo, Samariju, Sihem, Nazaret, Tiberijadu, Cezarea Paneu i Pelu.¹⁷⁰ U zadnjem izdanju spominje još Megiddo a izostavlja Cezarea Paneu i Pelu.¹⁷¹

¹⁶⁸ Danas poznatije kao Galilejsko more, Galilejsko jezero ili Kinneret. (Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877. i naredna izdanja; Hoić 1879. i naredna izdanja.)

¹⁶⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26–27.

¹⁷⁰ Isto, 27.

¹⁷¹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 20.

Srkulj nastavlja s povoljnim opisom Palestine, iako spominje manji broj gradova. Pri tome kao što je već spomenuto on ukazuje na geomorfološka¹⁷² i biogeografska¹⁷³ obilježja. Taj čimbenik da Palestina ima šume je izrazito bitan kao novi faktor koji pokazuje određeno bogatstvo kraja. Poslije kad se Mišulin u udžbeniku s citatom *na jugu se prostire divlja oblast bez šuma*¹⁷⁴ indirektno¹⁷⁵ osvrće na šume, kao dio bogatstva aristokracije, on se zapravo poslije osvrće na bogaćenje aristokracije¹⁷⁶. Nakon Srkuljevih prvih izdanja kreću se mijenjati opisi Palestine. S negativnijim prikazom područja, može se i negativnije prikazati određeni narod. Prema pretpostavci da se ide geografskim determinizmom, krajolik onda odražava određene pokazatelje života. Stoga se može povući paralela između nepoželjnog teritorija i nazadnog naroda. Privid negativnosti kraja može se prikazati i poimanjem da kraj nema više urbanih centara. Prikaz da postoji samo jedan grad, a da je sve ostalo nerazvijeno, ruralno ili pustinja, stvara negativnu percepciju prostora. Takav obrat vidi se prvo kod Jakića. On u opisu voda izbacuje jezero Merem, a Mrtvo more i okolicu drugačije opisuje, pri čemu navodi: *...Mrtvo more u kojem zbog prevelike slanoće nema ni životinja ni biljaka. U njemu je i u njegovoj okolini sve mrtvo.*¹⁷⁷ Očigledna je razlika između prijašnjeg opisa koji spominje i plodnu ravnicu Siddim i Jakićevog koji ukazuje da je sve mrtvo. Ne spominje niti neke druge ravnice ili bregovite zemlje. Od gradova jedino spominje Jeruzalem, a na karti pokraj teksta osim Jeruzalema tek je označen u Siriji Damask a na području Fenikije označena su samo dva grada koja nisu imenovana¹⁷⁸. Takvim prikazom stvara se dojam kao da je područje Palestine, a djelomično i krajevi koji ju okružuju, pusti. Tako opis prostora u kojem je jedan grad okružen velikim nerazvijenim i nepovoljnim područjem stvara negativnu percepciju prostora, odnosno poima se Palestina kao velika pustoš koja ima jedinu iznimku, grad Jeruzalem. Jakić je doduše nešto manje negativan opis imao u sljedećem izdanju kada navodi da su u Palestinu došli Hebreji jer je Palestina plodnija od okolnih stepa, ali to je ostalo kao jedini pozitivni opis

¹⁷² *Palestinu – velika je kao kraljevina Belgija – dijeli depresiona dubovalina rijeke Jordan, koji izvire ispod Harmona a teče kroz Meronsko i Genezaretsko jezero i izliva se u Mrtvo more, na istočni i zapadni dio. Budući da rijeka i pritoci teku dubokim prosjelinama, ne dadu se upotrijebiti za umjetno natapanje, ali su u staro vrijeme obilnu vodu zimskih kiša kupili u cisternama, te su tu 600–800 m visoku ravan, ...* iz Srkulj 1910, 37. i u narednim izdanjima, izuzev onoga iz 1943.

¹⁷³ *...koja je bila obrasla lijepim šumama, pretvorili u lijepi kraj; kojekavi ratovi, koji su se ondje kroz stoljeća i stoljeća vodili, i nemar turske uprave uništiše cisterne i vodovode, te je zemlja opustjela.* iz Srkulj 1910, 37. i u narednim izdanjima, izuzev onoga iz 1943.

¹⁷⁴ Mišulin 1946, 45.

¹⁷⁵ Ako je razlikovno obilježje južnih regija kao oblasti bez šuma, može se pretpostaviti da su one sjeverno sa šumama.

¹⁷⁶ *Aristokracija, obogaćena trgovinom, stala je prisvajati seljačke zajedničke zemlje. U tome su prednjačili kraljevi, koji su za sebe oduzimali voćnjake i vinograde, koji su im se jako sviđali. Velmože i ratnička aristokracija oduzimala je od seljaka zemlju za dugove.* iz Mišulin 1946, 46–47.

¹⁷⁷ Jakić 1932, 18.

¹⁷⁸ Zbog izrazito generalizirane, ali i male karte, nemoguće je sa sigurnošću utvrditi o kojim naseljima se radi.

Palestine.¹⁷⁹ U tome izdanju ne spominje nikakva druga obilježja koja bi dala ideju bogatstva prostora. Zadnje izdanje Jakića¹⁸⁰, kao jedino pozitivno obilježje spominje mogućnost ratarstva i stočarstva u tome području, zbog zimskih padalina¹⁸¹. No to je najjednostavniji i u odnosu na druga područja, najsiromašniji opis nekog područja. K tome, u samome poglavlju koji se zove Palestina i odnosi se na opći opis Jakić završava poglavlje s rečenicom *U hebrejskoj političkoj povijesti nema nikakve veličine*¹⁸² što jasno pokazuje utjecaj tadašnje dominantne ideologije na prostor i stanovništvo. Prikaz negativnosti prostora, kojim se u konačnici negativno prikazuje stanovništvo koje nastanjuje taj kraj, jasan je u slučaju starovjekovnih Hebreja.

Nakon drugog svjetskog rata Mišulinov udžbenik daje prikaz izrazito raznolikog palestinskog kraja¹⁸³, kojega generalno pozitivno opisuje. Iako se ukazuje na mane kraja, pokazane su pozitivnosti te u konačnosti raznolikost koja je potrebna za razvoj kraja. Kako je taj udžbenik stariji, uklapa se u okvire drugih udžbenika s kraja prvog svjetskog rata. Ipak, ovdje naglasak na raznolikost kraja ide u smjeru osiromašenja seljaka, odnosno prikaza koje su sve krajeve seljaci imali, a koja im je naknadno uskratila/oduzela aristokracija, što se izrazito vidi na kraju sadržajnog poglavlja. Tako se pokazuje da aristokracija grabi bogatije krajeve, a seljaci ostaju osiromašeni što je jedan od klasičnih prikaza klasnih problema u marksističkim prikazima starovjekovne povijesti. Indirektno o Palestini saznajemo i da nije imala bogate šume čempresa i cedra, jer je upravo njih kralj Salomon naručivao za potrebe hrama i kraljevskog dvora¹⁸⁴. Opet te informacije su stavljene u kontekst podizanja poreza i radnih obaveza, kako bi se pokazalo bogatstvo i moć aristokracije.

¹⁷⁹ Jakić 1940, 17.

¹⁸⁰ Jakić 1941, 30.

¹⁸¹ Isto, 30.

¹⁸² Isto, 30.

¹⁸³ *Nju natapa rijeka Jordan, koja protječe kroz humovitu dolinu, obrubljenu gorama, i utječe u Mrtvo more. Voda je u tom moru toliko zasićena solju, da u njem ne mogu postojati živi organizmi. U Palestini se nalaze malene doline, pokriveno livadama i oranicama, voćnjacima i vinogradima. Zemlju presijeca na mnogo mjesta gore, i krajevi su tu divljačni i slabo rodni. Na jugu se prostire divlja oblast bez šuma, koja prelazi u pustinju. U vrijeme kiša ta je oblast bila pokrivena sočnom travom i pretvarala se izdašan pašnjak za blago. Ali u vrijeme suša trava bi izgorjela, i stočari su morali kretati u planine, da nađu hranu za svoja stada.* iz Mišulin 1946, 46.

¹⁸⁴ Mišulin 1946, 46.

6. Hebreji u Egiptu

6.1 Pojavnost problematike Hebreja u Egiptu u udžbenicima

Svi udžbenici koji su se upotrebljavali do 1945. sadrže sadržajnu jedinicu o vezi Egipta i Hebreja. Prvi korišteni udžbenik za staru povijest u FNRJ od Mišulina, ne sadrži ništa o Hebrejima u Egiptu, niti se Egipat uopće spominje u nastavnoj temi *Izraelsko i Judejsko kraljevstvo*. Uglavnom se udžbenici osvrću na dolazak u Egipat izlazak, te iz Egipta a rjeđe na status Hebreja u drevnom Egiptu. Glavna razlika između udžbenika i njihovih izdanja je pitanje datacije dolaska i izlaska Hebreja iz Egipta.

Hoić unutar poglavlja *Povjestnica Izraelaca* donosi jedan od detaljnijih prikaza. U njemu se vodi biblijskim prikazom događanja, pri čemu najveću pažnju pridaje Abrahamu, Jakovu i Mojsiju. Sadržaj mu prati biblijski prikaz priče. Osim opisa puta kojim su išli, navodi i razloge izlaska iz Egipta, te važnost razdoblja lutanja na Sinaju.¹⁸⁵

Klaić u obradi Hannakovih udžbenika unutar poglavlja *Poviest.*, odnosno njezina potpoglavlja *I. Najstarije doba do povratka iz Egipta (2000–13000 pr. Is.)* donosi nešto kraći prikaz u odnosu na Hoića, ali isto prati biblijski prikaz, stoga i on najveću važnost pridaje Abrahamu, Jakovu i Mojsiju.¹⁸⁶

Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika unutar poglavlja *Povjesnica Izraelaca* donosi najdetaljniji prikaz događanja. Iako se većinski vodi biblijskim pristupom, donosi i povijesni kontekst. Tako između ostaloga, saznajemo dataciju Egzodusa, i njegovo trajanje Treće i četvrto izdanje Klaićeve obrade Gindelyeva udžbenika donosi isti slijed događaja, s manjim izmjenama. On tu donosi nešto drugačije datacije. Navodi se da je glad u Kanaanu bila oko 1600 g. pr. Kr.¹⁸⁷, a da je Mojsije izveo Hebreje poslije 1300. g. pr. Kr.¹⁸⁸ Sve ostalo unutar poglavlja, je identično prijašnjem izdanju. Također u odnosu na drugo izdanje, u trećem i četvrtom izdanju umjesto *Za boravka od dvije stotine godina*¹⁸⁹ navodi se *Za dugoga boravka u zemlji*¹⁹⁰, odnosno ne navodi se koliko su dugo Hebreji bili u Egiptu.¹⁹¹

¹⁸⁵ Vidi prilog 2A.

¹⁸⁶ Vidi prilog 2B.

¹⁸⁷ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 29.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 21.

¹⁸⁸ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 29.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 21.

¹⁸⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 28.

¹⁹⁰ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 29.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 21.

¹⁹¹ Vidi prilog 2C.

Stjepan Srkulj unutar poglavlja *Abraham, Mojsija* donosi bitno kraći prikaz nego Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika. Iako u početku navodi, da donosi prikaz prema Svetome Pismu, u određenim dijelovima je različit od njega. Uz to donosi i upitan povijesni kontekst, kao što je smještanje Abrahama putovanja u Kanaan u doba Hamurabija. U narednim izdanjima, izuzev onoga iz 1943. donosi identičan prikaz.¹⁹²

Jakić u izdanju iz 1932. unutar dva poglavlja *Jevrejski patrijarsi* i *Patrijarh Mojsije* donosi nešto kraći opis. Iako donosi praktički iste sadržaje, velika je razlika što ne donosi dataciju. Najveće novine su mu ubacivanje priče o Josipu, te osvrt na Bibliju kao povijesni izvor.¹⁹³ U sljedećem izdanju Jakić unutar poglavlja *Jevrejski patrijarsi* i *Mojsije* donosi skoro pa isti prikaz, koji ima veći odmak od biblijskog prikaza, pri čemu nastoji imati kritički pristup prema sadržaju Biblije.¹⁹⁴ U zadnjemu izdanju unutar poglavlja *Teokratska država* donosi nešto kraći prikaz. Ipak taj mu ima najveći odmak od biblijskog prikaza, pri kojemu pokušava imati kritički pristup Bibliji kao izvoru.¹⁹⁵

Srkulj u svome zadnjemu izdanju donosi unutar poglavlja *Obećana zemlja* donosi kratak prikaz događanja, ali u odnosu na ostale sadržaje unutar nastavne jedinice Hebreja, ovo se ističe duljinom. Kao i u prethodnim izdanjima, na samome početku naglašava da je prikaz po Bibliji.¹⁹⁶

6.2 Teorijski okvir za izučavanje Hebreja u Egiptu u školskim udžbenicima

Razdoblje patrijarha u udžbenicima opisano je pretežno kroz biblijski pristup. Ovisno o pristupu u navedenom razdoblju, koriste se drugačiji izvori i stavljaju se naglasci na različite teme. Prezentacija navedenoga u 19. stoljeću pratila je biblijski prikaz. Prvo treba uzeti u obzir da je slijed i opis događaja uglavnom prikazan kroz Petoknjižje, što je zbir vjerskih tekstova a ne povijesnih, pravnih i dr. Također navedeni vjerski tekstovi nastali su bitno kasnije od događaja koji su opisani u njima. Za analizu razdoblja, naročito nastavnih sadržaja o Egzodusu, mora se uzeti u obzir da je navedeno prikazano kao određeni skup fenomena i događanja koji imaju historijsku podlogu¹⁹⁷. Međutim, Egzodus je i segment kulturne i kolektivne memorije vezane

¹⁹² Vidi prilog 2D.

¹⁹³ Vidi prilog 2E.

¹⁹⁴ Vidi prilog 2F.

¹⁹⁵ Vidi prilog 2G.

¹⁹⁶ Vidi prilog 2H.

¹⁹⁷ William G. Dever, „The Exodus and the Bible: What Was Known; What Was Remembered; What Was Forgotten?“, *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective: Text, Archaeology, Culture, and Geoscience* (Quantitative Methods in the Humanities and Social Sciences) ur. Thomas E. Levy, Thomas Schneider, William H.C. Propp, (London: Springer, 2016): 406–407.

uz vjersku zajednicu koja je preuzela/nastavila podsjećati na navedeni segment prošlosti¹⁹⁸. Egzodus se kao kombinacija kulturnog sjećanja i povijesti danas promatra u suvremenim historiografskim, arheološkim i srodnim radovima.¹⁹⁹ Uvažavajući navedeno, treba uzeti u obzir utjecaj ideologija na prikaz te razvoj humanističkih znanosti, stoga ne treba čuditi do su pojedini prikazi različiti kod istih autora. Zbog toga donosim kratki pregled proučavanja kronologije Egzodusa. Godine 1849. Karl Lepsius donosi tezu o Egzodusu 1314. g. pr. Kr prema kojoj se navedeno dogodilo tijekom vladavine Ramzesa II.²⁰⁰ On je svoj rad temeljio na prijašnjim radovima Usshera, razvijajući tezu o Ramzesa II. kao faraonu tlačitelju i time stvarajući temelje za tradicionalistički pristup Egzodusu.²⁰¹ Tradicionalistički pristup zastupa tezu da su Hebreji oko 1450. g. pr. Kr izašli iz Egipta.²⁰² Pristup ima uporište u Starom zavjetu, te uzima u obzir da je trajanje egipatskog sužanjstva trajalo oko 480 godina ako se uzme u obzir da jedna generacija živi oko 40. godina.²⁰³ Tako 12 generacija po 40 godina, čini 480 godina ropstva²⁰⁴. Ipak danas se smatra da je previše 40 godina za jednu generaciju u to doba, te se uzima 25 godina, pa se onda prema novom izračunu Egzodus smješta u 1270 g. pr. Kr.²⁰⁵ Prema tome, u slučaju da je Solomonova 4. godina vlasti bila 970. g. pr. Kr., te da se uzima razdoblje od 480 godina, Egzodus se dogodio tijekom 19. dinastije.²⁰⁶ Ipak, Lawrence, T. Geraty odbacuje teoriju da se on dogodio tijekom 19. dinastije, već uzima 18. dinastiju.²⁰⁷ Ona se po njemu ona uklapa u interpretaciju biblijskog prikaza događaja²⁰⁸, jer navodi da se 19. dinastija kosi sa Knjigom o sucima²⁰⁹. Veliko je pitanje na što sve obuhvaća navedenih 480 godina, pa

¹⁹⁸ William G. Dever, „The Exodus and the Bible: What Was Known; What Was Remembered; What Was Forgotten?“, *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective : Text, Archaeology, Culture, and Geoscience (Quantitative Methods in the Humanities and Social Sciences)* ur. Thomas E. Levy, Thomas Schneider, William H.C. Propp, (London: Springer, 2016): 406–407.

¹⁹⁹ Isto, 401.

²⁰⁰ Lawrence, T. Geraty, „Exodus Dates and Theories“, *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective : Text, Archaeology, Culture, and Geoscience (Quantitative Methods in the Humanities and Social Sciences)* ur. Thomas E. Levy, Thomas Schneider, William H.C. Propp, (London: Springer, 2016): 60.

²⁰¹ Isto, 62.

²⁰² Isto, 56–57.

²⁰³ Isto, 56–57.

²⁰⁴ Lawrence, T. Geraty, „Exodus Dates and Theories“, *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective : Text, Archaeology, Culture, and Geoscience (Quantitative Methods in the Humanities and Social Sciences)* ur. Thomas E. Levy, Thomas Schneider, William H.C. Propp, (London: Springer, 2016): 56.

Također uzevši u obzir: *Vrijeme što su ga Izraelci proveli u Egiptu iznosilo je četiri stotine i trideset godina. I kad se navršši četiri stotine i trideset godina – točno onoga dana – sve čete Jahvine iziđoše iz zemlje egipatske. iz Izlazak 12, 40–41.*

²⁰⁵ Lawrence, T. Geraty, „Exodus Dates and Theories“, *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective : Text, Archaeology, Culture, and Geoscience (Quantitative Methods in the Humanities and Social Sciences)* ur. Thomas E. Levy, Thomas Schneider, William H.C. Propp, (London: Springer, 2016): 56–57.

²⁰⁶ Isto, 56.

²⁰⁷ Isto, 56.

²⁰⁸ Isto, 56–57.

²⁰⁹ Autor problematizira *Kada se Izrael nastanio u Hešbonu i u njegovim selima, u Aroeru i u njegovim selima, a tako i po svim gradovima na obali Jordana – evo, već tri stotine godina – zašto ih tada niste oteli? Nisam ja tebi*

se često vraćalo u raspravu, sastoji li se navedeno razdoblje od dvije jednake faze. Prva fazu čini Abrahamovo razdoblje u što ulazi njegov put u Egipat, a drugu Jakovljeva faza i razdoblje samoga izlaska.²¹⁰ Navedenu tezu su razvijali arheolog Carl Watzinger (1913.) i egiptolog T. Eric Peet (1922.).²¹¹ H. R. Hall 1927. aktualizira starije teze od Manetona i Josipa Flavija kako se vrijeme Egzodusa preklapa s vladavinom Hiksa te su oba procesa povezana.²¹² Treba uzeti u obzir postojanje rasprava u spisima Josipa Flavija²¹³ gdje se Manetonov²¹⁴ prikaz problematizirao kao antisemitski prikaz.²¹⁵

6.3 Abraham i dolazak Hebreja u Egipat u udžbenicima

Gotovo svi udžbenici započinju sa sadržajem da je Abraham napustio Mezopotamiju kako bi krenuo u Kanaan. Iako je određeni dio udžbenika neodređen po pitanju odakle je Abraham krenuo, pa stoga navode općenito područje Mezopotamije, određeni udžbenici donose točno mjesto. Osim Mezopotamije²¹⁶ navodi se i područje Kaldeja²¹⁷ te točno mjesta Haran/Karha²¹⁸ i Ur²¹⁹. Jakićevo izdanje iz 1940.²²⁰ spominje Abrahama, ali ne i područje iz kojega je krenuo, dok Mišulina²²¹ ne spominje Abrahama te općenito prošlost Hebreja do borbe Hebreja i Filistejaca. Većina autora također navodi je sadržajni prikaz prema Bibliji. Srkulj donosi detaljniji prikaz gdje navodi *Po sv. Pismu doselilo se u vrijeme Hamurbijevo oko godine 1900. iz haladejskog Ura i okolice njegove u Kanaan jedno hebrejsko pleme pod vođom svojim Abrahamom.*²²² Prema čemu je naveo baš Hamurabija i navedenu 1900. godinu pr. Kr nije jasno, jer se u Starom zavjetu, točnije u Knjizi Postanka ne spominje Hamurabij. Dapače, u čitavoj Bibliji ne spominje se Hamurabij, ali se spominju Haran²²³ i kaldejski Ur²²⁴. Također, iako svi navode da je priča prenesena temeljem svetog pisma ili Biblije, postoje neke manje

skrivio, nego ti meni činiš krivo ratujući protiv mene. Neka Jahve, Sudac, danas presudi između sinova Izraelovih i sinova Amonovih. ulomak iz Suci 11, 26.–27. prema kojemu se on ne može objasniti u kontekstu 19. dinastije.

²¹⁰ Dillmann 1880, 120; Propp 1999, 415.–416. preuzeto iz Petrovich 2019, 1.

²¹¹ Isto, 62.

²¹² Isto, 60.

²¹³ Vidi prilog 2L.

²¹⁴ Vidi prilog 2K.

²¹⁵ Isto, 62.

²¹⁶ Jakić 1932, 19.

²¹⁷ Klaić (prerada i prijevod: Emanul Hannak) 1879, 10.; Hoić 1879, 10. i u narednim izdanjima.

²¹⁸ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 28.;

Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1891, 17.

²¹⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 21.; Srkulj 1910, 41. i u narednim izdanjima; Srkulj 1943, 25.; Jakić 1941, 31.

²²⁰ Jakić 1940.

²²¹ Mišulin 1946.

²²² Srkulj 1910, 41. i u narednim izdanjima, izuzev izdanja iz 1943.

²²³ Post 12, 4

²²⁴ Post 11, 31

razlike. Tako u kontekstu iseljavanja iz Kaanana, Hoić navodi da se Abraham²²⁵ iselio²²⁶, Klaić u obradi Hannakovih udžbenika navodi da su se Izraelci iselili. Također Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika isto navodi Izraelce, ali s jednom razlikom. U Klaićevoj obradi Gindelya, navodi se da su oni jedni od Hebreja pa se tako navodi da drugih Hebreja ima i u drugim zemljama (Sinaj i Srednja Arabija). Nadalje, Srkulj navodi da su se Abraham i njegov unuk Jakov iselili²²⁷ pri čemu je jasno rekao da je tada na prostoru Kaanan živjelo jedno pleme Hebreja, možda time aludirajući da ih ima više, a možda da je postojalo samo jedno. U udžbenicima prije 1941., Jakić se ne poziva na Stari zavjet te navodi da je Jakov izveo 12 izraelskih plemena u Egipat, pri čemu izjednačava pojmove Jevrej i Izraelac. U udžbeniku iz razdoblja NDH Jakić prvo se poziva na predaju iz Biblije gdje navodi da je Abraham odveo hebrejska plemena u Kaanan, a da je Jakov u Egipat. S time Jakić navodi *Može se uzeti za istinu, da su barem neka plemena došla u Egipat i onda, poslije nekog vremena, kad je Egipat već u opadanju, vratila se u Kanaan*²²⁸. Tako on doduše jedini navodi sumnju jesu li došla sva plemena ili samo neka, a opet donosi drugačiju priču od one na koju se pozvao. Razdoblje²²⁹ dolaska Izraelaca u Egipat jedino Hoić ne donosi. Svaki autor je drugačije datirao navedeni događaj. Klaić u obradi Hannaka smješta²³⁰ u razdoblje negdje poslije 2 000. g. pr. Kr.,²³¹ Srkulj u 1830. g. pr. Kr.²³², Jakić u izdanju iz 1932.²³³ u 19. st. pr. Kr. Klaić u obradi Gindelya ne navodi dataciju Abrahama, ali navodi dataciju ulaska u Egipat koju smješta u 16. st. pr. Kr. Druga dva Jakićeva izdanja ne navode dataciju. Dok se u izdanju iz 1940. g. navodi samo opisno *Kad je u Palestini jednom zavladao suša i glad...*²³⁴ u izdanju iz 1941. ne navodi se nikakav kontekst dolaska u Egipat.

Većina autora smješta dolazak Hebreja u područje Gosen/Gošen, dok Klaić u obradi Hannaka i Jakić smještaju općenito u Egipat. Nakon opisa dolaska u Egipat, ne obrađuje se njihov boravak u Egiptu kao takav, već eventualno onaj sadržaj koji koristi za donošenje razloga Izlaska iz Egipta. Autori uglavnom donose dva glavna razloga izlaska, jedan je povećanje

²²⁵ Pretpostavljam radi Hoićevog načina pisanja da kad piše da se Abraham iselio da se navedeno odnosi na iseljavanje Hebreja iz Kaanana.

²²⁶ Hoić 1879, 10.

²²⁷ Pretpostavljam zajedno s njima i drugi Hebreji.

²²⁸ Jakić 1941, 30.

²²⁹ Uključujući dataciju

²³⁰ Klaić u obradi i prijevodu Hannakova udžbenika nigdje direktno u tekstu ne navodi 2 000. ili razdoblje oko nje kao razdoblje kad su Hebreji došli u Egipat, ali u pregledu židovske povijesti prva jedinica u obliku podnaslova poglavlja zove mu se: Najstarije doba do povratka iz Egipta (2000.–1300. pr. Is.). Kako navedeno započinje s Abrahamom pretpostavka je da je njega smjestio na taj početak.

²³¹ Samo u izdanju iz 1893., a u izdanju iz 1901. ne navodi godinu.

²³² Srkulj 1910. i naredna izdanja izuzev onoga iz 1943.

²³³ Jakić 1932, 18.

²³⁴ Jakić 1940, 18.

populacije Hebreja u Egiptu što je prema autorima izazvalo strah egipatske vlasti od moguće nestabilnosti vlasti, a drugi razlog je tlačenje Hebreja od strane Egipćana. Navedeni razlozi pronalaze se i u Bibliji²³⁵. Od drugih razloga jedino Jakić donosi biblijsku priču o ubojstvu prvorođenaca. Navedene razloge i negativniji prikaz Egipćana najpreciznije donosi Klaić u obradi Gindelya. Tu navodi: *Za boravka od dvije stotine godina rasplodiše se u broj an narod, te faraoni stadoše od njih zazirati, naročito kad se je Egipat zapleo u ratove s pastirskim narodima Kaanana i sirijske pustinje. Ramzes II ugnjetavaše stoga Izraeličane nemilo, goneći ih, da posluju kod utvrda na međama i da rabotaju kod podizanja gradova i kanala. Kad je zatim Egipat iza smrti Ramzesove. II stao padati ostaviše Izraelci...*²³⁶. U sljedećem izdanju donosi praktički isti tekst u kojem je jedino umjesto *Za boravka od dvije stotine godina*²³⁷ naveo *Za dugog boravka*²³⁸. Nije jasno, zašto je navedeno trajanje boravka u Egiptu izbačeno, pogotovo ako se uzme u obzir da dataciju nešto drastično nije promijenio, odnosno svega je pomaknuo za tridesetak godina.

6.4 Josip Egipatski u školskim udžbenicima i čitankama

U kontekstu dolaska u Egipat, Jakić i Suhotin²³⁹ obrađuju *priču o Josipu*. Doduše, Josip je jedina osoba iz hebrejske povijesti koja se pojavila u važećem sadržajnom propisu.²⁴⁰ Odnosno, u pregledu pravilnika od 1874. do 1948. u kontekstu starovjekovnih Hebreja, jedino je Josip spomenut i nitko drugi, stoga će se njegov položaj u udžbenicima detaljnije proučiti. Kako je propis izdan 1936. navedeno se jedino²⁴¹ moglo odnositi na Jakićeve udžbenike. Jakić doduše navedeno nije uklopio u sami tekst sadržajne jedinice, nego je unutar teksta stavio natuknicu: „*Vidi u Čitanci: priča o Josipu*“. ²⁴² Sadržaj je uklopljen u prva dva izdanja, a u zadnjem ne,

²³⁵ Razlozi izlaska iz Egipta: *Ali su Izraelci bili rodni, namnožili se i silno ojačali, tako da su napučili zemlju. Uto u Egiptu zavlada novi kralj koji nije poznao Josipa. I reče on svome puku: »Eto, sinovi su Izraelovi postali narod broj an i moćniji od nas. Hajde, postupimo mudro s njima: spriječimo im porast, da se u slučaju rata ne pridruže našim neprijateljima, da ne udare na nas i napokon ne odu iz zemlje.« I postaviše nad njima nadglednike da ih tlače teškim radovima. Tako su faraonu sagradili gradove-skladišta: Pitom i Ramses. Ali što su ih više tlačili, oni se još više množili, napredovali i širili se, tako da su Egipćani strahovali od Izraelaca. I Egipćani se okrutno obore na Izraelce. Ogorčavali su im život teškim radovima: pravljenjem meljte i opeke, različitim poljskim poslovima i svakovrsnim naporima koje im nemilosrdno nametahu.* iz Izlazak 1, 7 – 14.

²³⁶ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 28.

²³⁷ Isto, 28.

²³⁸ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 29.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 21.

²³⁹ Suhotinov prikaz nisam analizirao jer njegov udžbenik ima istrgnute prve stranice gdje se nalaze nastavne teme Starog Istoka. Na kraju udžbenika, u dijelu sekcije čitanke nalazi se *Priča o Josipu*. Kako nedostaje nastavna jedinica, navedeni ulomak iz čitanke nisam obrađivao. Detaljno stanje udžbenika je objašnjeno u 2. poglavlju.

²⁴⁰ *Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama* 1936, 161.

²⁴¹ Moguće da se odrazilo i na nastavne teme u Suhotinovom udžbenik, ali jedini primjerak koji sam pronašao je oštećen te ne sadrži veći dio cjeline staroga Istoka.

²⁴² Jakić 1932, 20.; Jakić 1940, 18.

(Vidi prilog 2I.)

odnosno u udžbeniku koji je nastao tijekom NDH. Iako je priča u oba dijela približno jednaka, u drugome izdanju je nešto dulja. Također, u prvom izdanju koriste se kao istovjetni pojmovi Palestina i Kaanan, a u drugome izdanju se koristi samo pojam Palestina. To su jedine razlike između prezentacije priče, stoga čitav ulomak iz izdanja 1940. ne donosim ovdje. Glavna poanta priče koji se pokušavao objasniti navedenom pričom, smatram, da je postojanje migracija između Egipta i Levanta, mogućnost uspjeha drugih u Egiptu te postojanje i važnost trgovine između dva područja. U tome okviru treba uočiti i mogućnost trgovine robljem što je tadašnji karakterističan prikaz starog Istoka, ali i prikrivenu poantu, odnosno činjenicu da su hebrejska braća prodali svoga brata u ropstvo. Prema Levitskom zakoniku ropstvo, a naročito ono među Hebrejima je izrazito restriktivno, te ide u smjeru da se navedeno izbjegne²⁴³. Može se pretpostaviti da je i to bio jedan od ciljeva prikaza navedene građe, da se dovede učenike do zaključka o pohlepi među Hebrejima. Tako da navedeno ima jasnu opreku odnosno mogućnost Hebreja uspiju, ali da s tim budu pohlepni, što ukazuje na antisemitski narativ u nastavi. Navedeni oprečni prikaz bitno se promijenio u NDH. Tijekom NDH propagiralo se pojačavanje ovoga negativnijeg dijela prikaza. Tako, u Jakićevom trećem izdanju, odnosno u onome iz razdoblja NDH, navedeni se sadržaj izbacio. Iako se navedeni sadržaj nije pojavljivao u udžbeniku prije Jakićevih izdanja, može se postaviti pitanje zašto je od brojnog sadržaja, upravo taj izbačen. I to baš onaj sadržaj koji je bio jasno propisan nastavnim propisom. Objašnjenju navedenog može se pristupiti i kroz javne izvore vezane uz školstvo. Tijekom razdoblja NDH, postojala je polemika između KBF-a i ustaške vlasti oko interpretacije navedenoga sadržaja, moglo bi se reći čak javna polemika. U Zagrebu je u umjetničkom paviljonu na Štrosmajerovom trgu 1942. održana protužidovska izložba s ciljem prikaza razvoja židovstva kao destruktivnog elementa u Hrvatskoj. U sklopu izložbe je izdana i brošura *Židovi*. Brošura svoj povijesni pregled započinje s navedenim Josipom, odnosno kako je u brošuri navedeno *Josipom Misirskim*.²⁴⁴ Prema brošuri: Josip je bio pri vlasti faraona nametnika, te je žito, koje je navodno obilato prikupio, narodu skupo prodavao, u toj mjeri da je praktički sve novce Egipta i Kaanana prikupio, stoga je prikazan kao lihvar. Navedeni postupak se uklapa u prijašnje objašnjene stereotipe kroz opreke, u ovome slučaju opreke između biblijskog lika i „podlog“ Židova. Također je poslije optužen za ropstvo, ucjenu i u konačnici za najveće izrabljivanje naroda u čitavoj povijesti. Takvu interpretaciju je imala navedena izložba, pa možemo onda reći i ustaška vlast. Kako je na navedeno reagirao Janko Penić u novinama Katolički lista u članku „Židovi“, koji je crkveni i pastoralni časopis, može se uzeti u obzir da je iza njega stajala i katolička crkva.

²⁴³ Lev 25, 39.; Lev 35, 47.

²⁴⁴ Vidi prilog 2J.

On u svom članku objašnjava zašto navedena interpretacija nije točna. Janko Penić se ne slaže s idejom Josipa kao lihvara, dapače odbacuje ju i kao argument navodi Josipovu titulu *Spasitelja svijeta*. Doduše, on za izrabljivanje optužuje faraona, i nadodaje da je bio Hiks, stoga i tuđinac (navodi se pojam tuđinac–nametnik). Zanimljivo, najveću obranu je dao na kraju u usporedbi Josipovog i tadašnjeg oporezivanja. Navodi da je Josip u teško doba nametnuo da se uzme 20% za faraona, odnosno tadašnju državu, pa se stoga pita autor, zar nije danas veći porez od 20% za sadašnju državu. Također povlači paralelu da je privatno vlasništvo u istoj mjeri ugroženo kao i u Josipovo doba. Stoga autor zaključuje s: *„I danas se države postavljaju na stanovište, da je država iznad svega, pa joj se mora dati na raspolaganje sve – i imovina i životi ljudski – kad to traže njezini probitci. Kad se, dakle, hoće jednu povijesnu ličnost stvarno i pravedno prosuditi, onda treba uvažiti sve okolnosti, a naročito povijesne i društvene, u kojima je ta ličnost živjela.“* Uzimajući navedeno događanje u obzir i jasan prijašnji položaj Josipa Egipatskog u pravilnicima, u ovome slučaju se može uzeti u obzir da je Josip iz jasnih političkih razloga izbačen iz udžbenika. Uzrok tome je fašistički narativ prikaza svih razdoblja, kroz koje se provlače nekad jasnije, ponekad prikrivene rasističke i antisemitske ideje. Unutar fašističkog viđenja, uklapa se i ocrnjivanja faraona koji je tuđinac. Taj podatak o njemu kao tuđincu je stavljena u prvi plan, sa izrazito negativnim značenjem. Navedeno negativno viđenje, unutar fašističkog okvira nosi i Josip, jer se i on promatra kao tuđinac u Egiptu. Tim načinom u navedenim oprečnim stereotipima se naglašava, ona negativnija strana. Izrazito selektivnim prikazom građe u školi i ne kritičkom obradom u njoj, koju prate ovakve javne izložbe u svakom slučaju pokazuju pokušaje ocrnjivanja Židova, pa tako i starovjekovnih Hebreja što se izrazito vidi na primjeru Josipa egipatskog.

7. Sukobi Hebreja i Filistejaca, te uspostava vlasti

7.1 Pojavnost Filistejaca, te borbe Hebreja i Filistejaca u školskim udžbenicima

Ne postoji zasebna nastavna jedinica, pa čak ni zasebno poglavlje o Filistejcima u školskim udžbenicima, međutim zasebna potpoglavlja kod određenih autora postoje. Tako da, Filistejce i borbu Hebreja s njima spominju svi autori, ali ne u svim izdanjima. Među njima Klaićeva obrada Gindelyeva udžbenika donosi najdetaljniji opis. Jedino Jakić Filistejce i borbe Hebreja s njima ne spominje u izdanjima iz 1932. i 1940. Navedena problematika detaljno se ne obrađuje, već se usputno spominje unutar događajnice, koju autori uglavnom smještaju u drugu fazu razvoja Hebrejske države.

Autor (izdanje)	Spomen Filistejaca	Spomen borbe Davida i Golijata	Konačni rezultat borbi Hebreja i Filistejaca
Hoić (sva izdanja)	DA	NE	Hebreji pobijedili
Klaić u obradi Hannaka (sva izdanja)	DA	NE	Hebreji pobijedili
Klaić u obradi Gindelya (sva izdanja)	DA	DA	Hebreji pobijedili
Srkulj (sva izdanja izuzev onoga iz 1943.)	DA	NE	Nije jasno jesu li ih pobijedili ili u konačnici sklopili primirje
Jakić (1932.)	NE	NE	?
Jakić (1940.)	NE	NE	?
Jakić (1941.)	DA	NE	Ni jedna strana nije pobijedila
Srkulj (1943.)	DA	NE	Ni jedna nije pobijedila
Mišulin (1946.)	DA	NE	Hebreji pobijedili

Tablica 1. Spomen autora o pojavnosti Filistejaca, borbe Davida i Golijata, te konačnog rezultata borbe Hebreja i Filistejaca.

Hoić unutar poglavlja *Povjestnica Izraelaca* donosi kratki pregled uspostave hebrejske vlasti. Prati se biblijski prikaz, a navode se borbe s Amonićanima i Filistejcima, pri čemu se naglasak stavlja na borbe s Filistejcima. Navode se hebrejski junaci Jozua, Gideon i Samson, ali se u kontekst borbi spominju Samuel, Saul i David.²⁴⁵ Hoić u svim izdanjima sadržajno donosi sve isto.

Klaić u obradi Hannakova udžbenika unutar poglavlja *Poviest*, odnosno njezinih potpoglavlja *II. Doba sudaca od osnutka monarhije (1300 – 1055 pr. Is.)* i *„III. Od osnutka monarhije do razdiobe dvie kraljevine (1055 – 953. pr. Is.)* donosi sadržajno isto kao Hoić, pri čemu Klaić donosi nešto duži prikaz. Također prati biblijski prikaz događanja. Klaić u narednim izdanjima Hannakova udžbenika donosi sadržajno istu priču.²⁴⁶

Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika unutar poglavlja *Povjestnica Izraelaca*, odnosno njezinom potpoglavlju *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije 1300 – 1055? pr. Is. (Suci)* donosi najdetaljniji prikaz borbi Hebreja i Filistejaca, te hebrejske uspostave vlasti. Pri tome jedini navodi borbe s narodima Midianićani, Moabićani, Amalekićani i Edeomićani. Najveća novost mu je što borbu opisuje i kao borbu pojedinaca Davida i Golijata. Iako većinski prati biblijski prikaz, on donosi i povijesni kontekst. U izdanju iz 1910. postoje 4 razlike unutar navedenoga teksta u odnosu na prijašnja izdanja. Prva razlika je što u naslovu potpoglavlja *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije 1300 – 1055? pr. Is. (Suci)*.²⁴⁷ ne donosi godine već samo piše *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije. Suci*.²⁴⁸ Druga razlika je što u izdanju iz 1910. navodi da Saul pomazan oko god. 1010., treća razlika umjesto *S Davidom (1033–993)*²⁴⁹ navodi *S Davidom (1000–962)*²⁵⁰ te četvrta umjesto *Pače i zavjetni kovčeg dospije na kratko vrijeme u ruke filistejske, te ga oni sami vratiše Izraelcima samo za to, što bijahu čudesima zastrašeni*.²⁵¹ donosi *Pače i zavjetni kovčeg dospije na kratko vrijeme u ruke filistejske*.²⁵²

Srkulj unutar poglavlja *Povijest*, odnosno u njezinim potpoglavljima *Ratovi s Filistejcima. Suci* i *Kralj David* donosi kraći pregled kraći pregled događanja u odnosu na Klaića i Hoića. Usprkos

²⁴⁵ Vidi prilog 3A.

²⁴⁶ Vidi prilog 3B.

²⁴⁷ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29.

²⁴⁸ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 22.

²⁴⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

²⁵⁰ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23.

²⁵¹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

²⁵² Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 22.
(Vidi prilog 3C.)

tome što prati biblijski prikaz, donosi više povijesnog konteksta. Srkulj u narednim izdanjima donosi identični sadržaj do 1941.²⁵³

Jakić u izdanja iz 1941. unutar poglavlja *Izraelski vladari* donosi kratki pregled događanja. Pri tome donosi tada recentne znanstvene poglede na Filistejce. Za razliku od prijašnjih autora, ne navodi pobjedu Hebreja nad Filistejcima.²⁵⁴

Srkulj u izdanju iz 1943. unutar poglavlja *Obećana zemlja i Prvi kraljevi* donosi najkraći pregled događanja. Za razliku od prijašnjih Srkuljevih izdanja, ovdje jasno navodi da niti jedna strana nije pobijedila.²⁵⁵

Mišulin unutar poglavlja *Hebrejska plemena. Borba s Filistejcima.* donosi prikaz pobjede Hebreja nad Filistejcima. U tome prikazu, ne prati događajnicu Staroga zavjeta. Jedini navodi gospodarske promjene kod Hebreja tijekom borbi, odnosno njihov prelazak sa stočarstva na ratarstvo. Jedini navodi da je konačno ujedinjenje hebrejskih plemena proveo kralj David.²⁵⁶

7.2 Identitet Filistejaca

Među autorima postoji razlika u mišljenju o autohtonosti Filistejaca u Palestini.²⁵⁷ Hoić, Klaićeva obrada Hannakova udžbenika i Srkuljev udžbenik iz 1943., u tekstu ne definiraju Filistejce temeljem autohtonosti. Kako navodi Hoić *Doskora međutim bijaše Izraelcem ratovati sa susjednim plemeni Amonićani i Filistejci*²⁵⁸, Klaić u obradi Hannaka *Nastaniv se u „obećanoj zemlji“ bijaše Izraelcem neprestance ratovati sa susjednim plemeni Kanaanićana, a napose sa Amonićani i Filistejci*²⁵⁹, te Srkulj *Hebrejci su se naselili među Filistejce u Palestini... Izraelci su doduše potisnuli Filistejce do obale*²⁶⁰, ono što saznajemo o njima u tim udžbenicima je da su Filistejci susjedni narod u Palestini. Također nije jasno, smatra li Klaić Filistejce, Kanaanićanima. Ako da, onda Kanaanićanima, pa tako i Filistejcima pridodaje bitan element razlikovanja u odnosu na Hebreje, a to je da su starosjedioci. Čak kako se nekoliko puta navodi da su Hebreji upravo ti koji su došli, a to se ne naglašava za Filistejce, može se pretpostaviti da se Filistejce poimalo kao starosjedioce. Takav oblik kontrasta je najuočljiviji

²⁵³ Vidi prilog 3D.

²⁵⁴ Vidi prilog 3E.

²⁵⁵ Vidi prilog 3F.

²⁵⁶ Vidi prilog 3G.

²⁵⁷ U ovome poglavlju pojam Palestina uzimam kao regija koja obuhvaća sve hebrejske regije, uključujući Kanaan i Gazu.

²⁵⁸ Hoić 1879, 10.

²⁵⁹ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19.

²⁶⁰ Srkulj 1943, 26.

kod Srkulja iz 1943. koji jasno kaže da su se Hebreji nastanili među Filistejce. Tako da se karakteriziranjem autohtoni narod/doseljeni narod stvara razlika između navedene dvije grupe.

Sumnju da su Filistejci doseljeni narod donosi Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika u *Najveća pogibao zaprijeti Izraelcima, kad se na njih digoše i ratoborni Filistejci (možda ostaci iz Egipta protjeranih Hiksa)*²⁶¹. U odnosu na prijašnje udžbenike, sada imamo upitniji položaj Filistejaca kao starosjedioca. Također, navedeni udžbenik jedini stavlja u moguću vezu Filistejce s Egiptom, što je još jedna poveznica Hebreja i Filistejaca. To je prikaz događajnice koji ne prati nužno Stari zavjet već znanstvena otkrića i teorije toga doba²⁶².

Srkulj u izdanjima do NDH, Jakić te Mišulin jasno navode Filistejce kao doseljenike. Srkulj s *Međutim se Izraelci namjere na nove žilave neprijatelje Filistejce, koji su s morske strane zaposjeli kanaansku ravnicu;*²⁶³, Jakić s *Kad su neka indoevropska plemena stala sa sjevera provaljivati na jug, pred njima su sa egejskih otoka umakli na sirijsku obalu Filisteji. Filisteji nisu bili ni Semovci ni Indoevropljani.*²⁶⁴ te Mišulin s *Kasnije su primorje Sredozemnoga mora osvojila ratoborna plemena Filistejaca. Oni su stali napadati na susjedne palestinske oblasti.*²⁶⁵. Navedeni se autori slažu da su došli s mora, što znači da nisu starosjedioci, ali i da se na određeni način dio fenomena „provale naroda s mora“ koji se nat način obrađivao u udžbenicima. U tome opisu je najjasniji Jakić, koji Filistejce veže uz egejske otoke.

Treba uočiti attribute *premoćne*²⁶⁶, *žilave*²⁶⁷, *ratoborna plemena*²⁶⁸ koji se pripisuju Filistejcima. Uz to, razdoblje borbe Hebreja s Filistejcima autori koji nazivaju „junačko ili herojsko doba“. Uzevši navedene opise u obzir, autori su pozitivnim opisom Filistejaca, pozitivno opisali i Hebreje. Odnosno, uspjeh Hebreja da pobjede moćnoga suparnika, veliča se i vojni uspjeh Hebreja, njihovih vođa i ranog njihovog kraljevstva. Možda najveći prikaz uspjeha Hebreja, je kod Klaića u obradi Gindelyeva udžbenika jer je sukob dva naroda sveo na sukob dva pojedinca (Davida i Golijata). Odnosno, navodi da je David pobijedio Golijata

²⁶¹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

²⁶² Klaić je naveo u predgovoru da će se osim originalom voditi i suvremenim otkrićima, pri čemu navodi dijela autora Dunkera i Masperoa. Teorija o Filistejcima da su ostaci iz Egipta (ostaci vojnih garnizona) temeljena je na izvoru Harris Papyrus I. (preuzeto iz: Killebrew, Ann E. *Biblical people and ethnicity: An Archaeological Study of Egyptians, Canaanites, Philistines, and Early Israel, 1300–1100. B.C.E.*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2005., 204.), te onda ona ne spada u tradicionalne teorije o njihovom porijeklu.

²⁶³ Srkulj 1910, 38.

²⁶⁴ Jakić 1941, 31.

²⁶⁵ Mišulin 1946, 45.

²⁶⁶ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

²⁶⁷ Srkulj 1910, 38.

²⁶⁸ Mišulin 1946, 45.; ali isti pridjev i kod Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

kojemu pridodaje atribut *gorostas*²⁶⁹. Time jasno ukazuje na uspjeh Davida, pa tako i njegova naroda kojeg je kasnije vodio. Jedino izdanje koje odudara od navedenog prikaza je Jakićevo iz 1941. godine. Kod njega jedino nije upisana pobjeda Hebreja nad Filistejcima te naziv „junačkog ili herojskog doba“. Kako je Jakićev udžbenik iz 1941. izrazito nedorečen o konačnom rezultatu borbi, odnosno jedino se navodi da su se Filistejci povukli do obale, on time zapravo najviše umanjuje vojne uspjehe Hebreja. Može se interpretirati i da jedino Jakićevo izdanje iz 1941. godine ukazuje da Hebreji nisu vojno pobijedili Filistejce. Kako Hebreji po njemu nisu imali vojni uspjeh, vojno i politički neuspješni. No da će Jakićevi opisi u tome izdanju ići u tome smjeru, pa time mijenjati znatno događajnicu u odnosu na ostale ranije autore, dovoljno govori segment iz uvodnog poglavlja gdje piše *U hebrejskoj političkoj povijesti nema nikakve veličine.*²⁷⁰.

Jedna od razlika između ta dva naroda²⁷¹ je po religijskoj osnovi. Kod Hebreja je jasnije koje su religije, te koja je razlika njihove religije u odnosu na druge religije staroga Istoka, zbog opisa njihovih vjerskih pravila u udžbenicima²⁷². Navedenu razliku jedino direktno donosi Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika gdje navodi: *Mojsije bijaše pred smrt svoju zapovjedio, da se svi Kanaanićani utamane; no Izraelci ne učiniše toga i dospješe s toga naskoro u ljutu nevolju, kad se starosjedioci na novo junački na noge podigoše. Izraelcima bijaše veoma mučno dobivati Kanaanićana, a najviše za to, što su iza smrti Jozuine bila plemena međusobno nesložna, te su se samo pojedince otimala neprijatelju. Još veća pogibao zaprijeti im, kad su zanemarili vjeru u jednoga boga, koja ih je barem duševno spajala, pa su se počeli klanjati tuđim kumirima. Tako nastade zlo vrijeme po Izraelce, a žestoki ratovi planuše s Midianićanima, Amonićanima, Moabićanima, Amalekićanima i Edeomićanima. Kad bi ih snašla najveća bijeda, utjecali bi se Izraelci skrušeni i kajni opet pravomu bogu i tražili bi u njega pomoći. Slušali su tada rado glas bogoduih muževa, kao Gideon, Jefe i Simsona, koji su im pomagali, te su neprijatelji suzbijali. [...] Pače i zavjetni kovčeg dospije na kratko vrijeme u ruke filistejske, te ga oni sami vratiše Izraelcima samo za to, što bijahu čudesima zastrašeni.*²⁷³. Time autor daje i određeni vjerski razlog sukobu. Stavlja u vezu pojavu lošega razdoblja za Hebreje, koje se očituje u vojnim neuspjesima sa pojavom zanemarivanja njihovog

²⁶⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

²⁷⁰ Jakić 1941, 30.

²⁷¹ Koristim pojam narod u tekstu jer im se kao takvome pristupa u udžbeniku iako su više ispravniji navodi etnik i etnička grupa.

²⁷² Svi udžbenici navode vjerovanje u jednoga Boga, te određene vjerske osnove (važnost petoknjižja, restrikcije u kulturi, izbjegavanje dužničkog ropstva i dr.). Obzirom da je vjeronauk bio obavezan nastavni predmet, navedeni nastavni sadržaj se na vjeronauku izučavao.

²⁷³ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29–30.

vjerovanja. Takav prikaz neuspjeha Hebreja je zapravo prenošenje biblijske događajnice. Pa tako u trenutku pojave vođe, koji je ujedno i vjerski uzoran, dolazi do razdoblja uspona. Treba uočiti i autorov stav jer navodi *pravom bogu*, pa navedeni nastavni sadržaj može imati određene odgojne elemente. O Filistejcima govori i slučaj kad su oteli zavjetni kovčeg. Ono opet ukazuje na postepene uspjehe i neuspjehe Hebreja u borbi, ali čak i na karikaturni²⁷⁴ način pristupa Filistejcima. Iako su Filistejci ostvarili uspjeh, i u moralnom smislu oslabili Hebreje otmicom zavjetnog kovčega, oni su ga vratili jer su kako autor navodi njegovim čudesima zastrašeni, odnosno prikazani su Filistejci kao lakovjerni. Stvara se dojam o Filistejcima kao barbarima, koji usprkos snazi i vojnoj moći, na određene načine se mogu zastrašiti, dok Hebreji kao nositelji tadašnje „prave“ vjere ne mogu.

7.3 Hebrejski junaci herojskog doba

Osim Jakića, svi autori spominju hebrejske junake u borbi protiv Filistejaca te drugih kanaanskih naroda. Navedeni junaci su suci, a upravo su ti suci vrh društvene hijerarhije Hebreja. Tako se pozitivnih prikazom sudaca prikazuju i Hebreji pozitivno. Tako autori spominju Jošua, Gideona, Jefta i Samsona. Pozitivan stan prema njima najjasnije piše Klaić u obradi Gindleyeva udžbenika u: *Slušali su tada rado glas bogoduhih muževa, kao Gideon, Jefe i Simsona*²⁷⁵. Mišulin spominje samo Davida, vjerojatno jer on jedini od njih ima i povijesnu potvrđenost, premda biblijski David ne spada među navedene junake.

Junaci i njihova borba s Filistejcima nosi veliku važnost u stupnjevima Izraelske povijesti po Starom zavjetu²⁷⁶. Uzevši u obzir ulomak iz Klaićeve obrade Hannaka²⁷⁷, Klaićeve obrade Gindelya²⁷⁸ te Mišulina²⁷⁹, uviđa se izrazita važnost i povezanost između pobjede nad Filistejcima i pojave hebrejskog kralja. Mišulinova interpretacija da su se najodvažnije vođe proglašavali kraljevima, nije skroz točna, odnosno može odvesti na krivi kraj. Iako David je vođa i kralj, ostali vođe prije njega koji su važni u objašnjenju borbe s Filistejcima, sebe nisu

²⁷⁴ Karikaturni prikaz barbara kao snažnog, ali lakovjernog; magijom lako plašljivog.

²⁷⁵ Klaić Samsona naziva Simson (hebr. Šimšōn).

(Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29.)

²⁷⁶ Borba Filistejaca i Hebreja se pojavljuje u više knjiga u Bibliji, pri čemu najviše o sukobu donose knjige: Knjiga o Sucima, Prva knjiga o Samuelu, Druga knjiga o Samuelu, Prva knjiga o kraljevima, Druga knjiga o kraljevima, Prva Knjiga Ljetopisa te Druga Knjiga Ljetopisa.

²⁷⁷ *U toj biedi uze nevoljni narod zahtievati, da se dosadanji ustav i nered dokine, te da se izabere kralj svemu narodu. Prvi kralj bijaše Saul.* iz Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19.

²⁷⁸ *Za borbe s Filistejcima bijaše se proslavio Saul iz plemena Benjaminova; zato zahtijevaše narod, da mu bude kraljem. I zaista ga Samuel pomaza za kralja. Saul bijaše hrabar vladar i ispuni sve nade, koje su se u nj polagale; on svlada premoćne Filistejce i druge neprijateljske narode.* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29.

²⁷⁹ *U vrijeme te borbe najodvažnije vođe proglašivale su sebe »kraljevima Izraela«.* iz Mišulin 1946, 45.

nazivali kraljevima već sucima. Odnosno uslijed borbi, došlo je do pitanja hoće li se stvoriti država te tko će biti prvi kralj. Iako su autori nazivali navedeno razdoblje „herojskim“, smatraju ga i kaotičnijim, pa tako Klaić u obradi Gindelya jasno ukazuje da se izborom kralja, nered dokida. Pokazuje se opreka, između predodžbe o herojskom dobu i razdoblju nereda. Ipak, autori najveću važnost u stvaranju monarhije daju Davidu, pri čemu je Mišulin najdirektniji s *Konačno je ujedinjenje hebrejskih plemena provedeno za kralja Davida (oko 1000. godine pr. n. e.), jednoga od vođa judejskog plemena. David je pobijedio Filistejce i odbacio ih k moru. Zatim je proglasio Jerusalem za prijestolnicu. Tako je stvoreno Hebrejsko kraljevstvo.*²⁸⁰. Mišulin donosi i drugačiju interepetaciju vremena ujedinjenja u odnosu na Stari zavjet. Prema Starom zavjetu, prvo ujedinjenje, te nastanak kraljevstva dogodio se ranije, za vremena prvog kralja Šaula.²⁸¹ Osim prijašnje objašnjene pobjede Davida protiv Golijata, kao pobjede Hebreja nad Filistejcima, važnost Davidu se pridala s opisom veličine njegove države. Nakon opisa borbe sa Filistejcima, autori navode krajnje granice Davidove državom bez navođenja s kojim narodima se borio, tako da time i dalje ostaje važnost na Filistejcima. Tako autori do 1941. jasno navode prostranstvo Davidove države, a nakon toga ne. Razlog zašto nakon 1941. nisu navedene granice Davidove države je možda što se u NDH time također pokušalo prikazati da Hebreji nisu imali nikakvu političku i vojnu veličinu, pa su tako umanjili njihov značaj, uključujući biblijskog Davida, a u FNRJ kod Mišulina što uspjesi kraljeva, odnosno vladara nisu imala veliku važnost u nastavnom sadržaju, već je u prvom planu bila društvena i ekonomska historija. Predodžba autora do 1941. je da se prostirala od Damaska²⁸² i Eufrata²⁸³

²⁸⁰ Mišulin 1946, 46.

²⁸¹ Biblijski prikaz ujedinjenja plemena: *Tada Samuel uze uljanicu s uljem te je izli na glavu Šaulu; zatim ga poljubi i reče: »Ovim te Jahve pomazao za kneza nad svojim narodom Izraelom. Ti ćeš vladati nad narodom Jahvinim i izbavit ćeš ga iz ruke njegovih neprijatelja unaokolo. I evo ti znaka da te Jahve pomazao za kneza nad svojom baštinom. [...]*

Poslije toga Samuel sazva narod pred Jahvu u Mispu i reče sinovima Izraelovim: »Ovako govori Jahve: 'Ja sam izveo Izraela iz Egipta i izbavio sam vas iz egipatske ruke i iz ruke svih kraljevstava koja su vas tlačila. A vi ste danas odbacili svoga Boga, onoga koji vas je izbavljao od svih vaših zala i svih vaših nevolja i rekli ste mu: Ne, nego postavi kralja nad nama!' Zato sada stanite pred Jahvom po svojim plemenima i rodovima.«

Potom Samuel privede sva plemena Izraelova i ždrijež pade na pleme Benjaminovo. Zatim privede pleme Benjaminovo po rodovima i ždrijež pade na Matrijev rod; a kad privede Matrijev rod, čovjeka po čovjeka, ždrijež pade na Šaula, sina Kiševa; ali kad ga potražiše, ne nađoše ga. Tada još jednom upitaše Jahvu: »Je li taj čovjek došao ovamo?« A Jahve odgovori: »Eno ga, sakrio se za tovarom.« Otrčaše i dovedoše ga odande; a kad je stao usred naroda, bijaše glavom i ramenima viši od sviju. Tada Samuel reče svemu narodu: »Vidite li koga je izabrao Jahve? Nema mu ravna u svemu narodu.« I sav narod uze klicati i vikati: »Živio kralj!« Nato Samuel objavi narodu kraljevsko pravo i zapisa ga u knjigu koju položi pred Jahvu. Najposlije Samuel otpusti sav narod da ide svaki svojoj kući. iz 1 Sam 1–25.

²⁸² Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19.

²⁸³ Hoić 1879, 11 te ostala izdanja; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30 te ostala izdanja; Srkulj 1910, 38 te ostala izdanja izuzev izdanja iz 1943.

na sjeveru pa do Crvenog mora²⁸⁴ i arapskog zaljeva²⁸⁵ na jugu. Iako je time David osvojio daleko veći prostor, borbe s Filistejcima ostaju ključan događaj u genezi Hebrejske države.

²⁸⁴ Hoić 1879, 11. te ostala izdanja; Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19. te ostala izdanja; Srkulj 1910, 38. te ostala izdanja izuzev izdanja iz 1943.

²⁸⁵ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29–30. te ostala izdanja.

8. Prikaz kraljeva i Hebrejskog kraljevstva

8.1 Pojavnost razdoblja Hebrejskog kraljevstva u udžbenicima i njegovo nazivlje

Svi udžbenici opisuju razdoblje Hebrejskog kraljevstva te njezine kraljeve. Pri obradi toga fokus je na vladarima i njihovome djelovanju, a ne na položaju i funkcioniranju države. Jedino Mišulin koristi naziv Hebrejsko kraljevstvo. Tako Hoić navodi općenito pojam *država* pri čemu kad se osvrće na kraljeve navodi *izraelski kraljevi*, Klaić u obradi Hannakova udžbenika nije ujednačen pa ponekad navodi *država*, a ponekad *monarhija*, a kod vladara je svega jednom spomenuo pojam kralj. Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika jedini navodi pojam *Izraelska država*, ali češće naziva općenito *monarkija* dok pri navođenju vladara ne koristi titulu. Srkulj navodi titulu *kralja*, ali se ne osvrće na tip i razvoj države. Jakić u izdanju iz 1932. navodi pojam *država* i *jevrejski kraljevi*, u izdanju iz 1940. *izraelski kraljevi*, dok u izdanju iz 1941. *izraelski vladari*. Mišulin koristi titulu *kralja*, a za državu koristi pojam *Hebrejsko kraljevstvo* te *Kraljevstvo Davidovo i Solomunovo*. Tako jedino Mišulin navedeno stanovništvo još uvijek promatra kao Hebreje, a ostali autori kao Izraelce i Židove.

8.2 Hebrejsko kraljevstvo u udžbenicima

Hoić unutar poglavlja *Poviest Izraelaca* i *Vjera, život i običaji Izraelaca* navodi Staro zavjetni prikaz događanja. Unutar njega daje i povijesni kontekst, koji se vidi u vezi Hebreji i Feničana, te dataciji Salomonove smrti. U poglavlju Davida opisuje kao vojskovođu, Salomona kao velikog graditelja.²⁸⁶

Klaić u obradi Hannakova udžbenika unutar poglavlja *Poviest*, odnosno njegovih potpoglavlja *II. doba sudaca do osnutka monarkije (1300–1055. pr. Is.)* i *III. Od osnutka monarkije do razdiobe na dvie kraljevine. (1055–953 pr. Is.)* donosi gotovo identičan pregled kao Hoić. Za razliku od Hoića, Klaić ne navodi razvoj pjesništva.²⁸⁷

Klaić u obradi Gindelya unutar poglavlja *Povjesnica Izraelaca*, odnosno njezinih potpoglavlja *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije 1300–1055? pr. Is.) (Suci)*, te *Treća perioda, Od osnutka monarkije do propasti kraljevine Jude 1055? – 586.)* donosi najdetaljniji prikaz kraljeva. U biblijski prikaza, unosi i detaljan povijesni kontekst, naročito onaj po pitanju razvoja trgovine. Zanimljivo, ne navodi da je David stao uz Filistejce. U odnosu na prijašnje autore, jasnije razrađuje prikaz Davida kao vojskovođe i Salomona kao graditelja. U odnosu na

²⁸⁶ Vidi prilog 4A.

²⁸⁷ Vidi prilog 4B.

izdanje iz 1910. postoji 5 razlika unutar navedenoga teksta. Prva razlika je što u naslovu podnaslova *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije 1300 – 1055? pr. Is.) (Suci)*.²⁸⁸ ne donosi godine već samo piše *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije. Suci*.²⁸⁹ Druga razlika je što u izdanju iz 1910. navodi da Saul pomazan oko god. 1010., treća razlika je umjesto *S Davidom (1033–993)*²⁹⁰ navodi *S Davidom (1000–962)*²⁹¹. Četvrta je umjesto *(Salomon 993–953.)*²⁹² donosi *(Salomon 962–930.)*²⁹³ te peta umjesto *Po smrti Salamonovoj (953.?)*²⁹⁴ donosi „*Po Salamonovoj smrti (930.)*.”²⁹⁵

Srkulj unutar poglavlja *Povijest*, odnosno njezinih potpoglavlja *Ratovi s Filistejcima. Suci, Kralj David. i Salamon*, također unutar poglavlja *Vjera*, odnosno njezinog potpoglavlja *Bogoslužje*, te unutar poglavlja *Društvene prilike*, odnosno njenih potpoglavlja *Teokracija, Staleža nema*, i unutar poglavlja *Graditeljstvo, kiparstvo i slikarstvo*, odnosno unutar njegova potpoglavlja *Salamonov hram* donosi izrazito dugačak pregled događanja kao i Klaić u obradi Gindelya. Njegov prikaz ima daleko veći odmak od biblijskog prikaza. Za razliku od prijašnjih autora, ne navodi Saula. Unutar opisa kraljeva i kraljevstva navodi i Židovske praznike. Najviše mu se ističe opširan opis Salomova hrama. U tome opisu uviđa se povjesničarski pristup, koji se očituje i u usporedbi s egipatskim hramom.

Jakić u izdanju iz 1932. unutar poglavlja *Jevrejski kraljevi* donosi kraći pregled u odnosu na prijašnje autore. Kao i Srkulj ne navodi Saula. Za razliku od prijašnjih autora, donosi puno kraći opis razvoja kulture. Tako, u odnosu na Srkulja, Jakić navodi da Salomonov hram nije bio veličanstven kao egipatski hram.²⁹⁶

Jakić u izdanju iz 1940. unutar poglavlja *Izraelski kraljevi i Proroci* donosi nešto kraći pregled u odnosu na izdanje iz 1932. U odnosu na to izdanje, ne navodi dataciju.²⁹⁷

²⁸⁸ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29.

²⁸⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 22.

²⁹⁰ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

²⁹¹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23.

²⁹² Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31.

²⁹³ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23.

²⁹⁴ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31.

²⁹⁵ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23.

(Vidi prilog 4C)

²⁹⁶ Vidi prilog 4E.

²⁹⁷ Vidi prilog 4F.

Jakić u izdanju iz 1941. unutar poglavlja *Izraelski vladari* donosi izrazito kratak opis vladara. U odnosu na svoja prijašnja izdanja, u ovome ne navodi usporedbu Salomonova hrama s egipatskim hramom.²⁹⁸

Srkulj u izdanju iz 1943. unutar poglavlja *Obećana zemlja i Prvi kraljevi* donosi bitno kraći opis, nego u prijašnjim izdanjima. U ovome izdanju uočava se izrazita redukcija sadržaja vezanih uz kulturu.²⁹⁹

Mišulin u poglavlju *Hebrejska plemena. Borbe s Filistejcima, Kraljevstvo Davidovo i Solomunovo, te Položaj seljaka* donosi bitno drugačiji prikaz vladara u odnosu na prijašnje autore. Osim opisa vladara, opisuje se vladareva moć, ali i stupova vlasti koji omogućavaju vladarevu moć. Iako donosi opis razvoja kulture, njezino financiranje snažnije veže uz porezna opterećenja i sve veće nezadovoljstvo stanovništva.³⁰⁰

8.3 Oblik vladavine

Nije ujednačeno među autorima, koji su tip vladavine te ustroj države imali David i Salomon. Hoić navodi pojam *država*³⁰¹ koja se pak razvila iz *savezne države*³⁰², što se odnosi na razdoblje Sudaca. Vladare je poimao kao kraljeve zbog naziva *lijepa kraljevska palača*³⁰³. Klaić u obradi Hannakova iako uglavnom navodi neutralne pojmove, u udžbeniku je naveo „*monarkija*“ te titulu kralja. Klaić u obradi Gindelya navodi iste termine, ali daje veći izričaj tituli kralja, jer navodi kraljevske elemente vlasti. Tako saznajemo da je Saul pomazan kako bi postao kralj. Navodi se i da je David pomazan kako bi bio nasljednik prijestolja. Kako navodi Klaić³⁰⁴ u obradi Gindelya, Saul je izgubio prijestolje, jer nije slušao stup kraljevske vlasti, odnosno svećenike. Pokazuje se da kralj nema punu autonomiju, te da je ovisan o mišljenju svećenstva, i njihovome tumačenju vjerskih propisa. Klaić³⁰⁵ u obradi Gindelya također ukazuje i na razvoj vlasti kod Davida. Osim isticanja prijestolnice u odnosu na prijašnje doba, kod Hebreja imamo prvi spomen uprave. Takav prikaz ukazuje na razvoj sustava i države, ali i odmak od čiste predaje po Starom zavjetu. Ako se uzme u obzir da je kraljevska uprava uspoređena, i po uzoru

²⁹⁸ Vidi prilog 4G.

²⁹⁹ Vidi prilog 4H.

³⁰⁰ Vidi prilog 4I.

³⁰¹ Hoić 1879, 10.

³⁰² Isto, 10.

³⁰³ Isto, 11.

³⁰⁴ *Budući da je vazda radio po svojoj volji ne hoteći slušati svećenika,...* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

³⁰⁵ *On učini Jeruzolim svojom prijestolnicom, raširi i učvrsti ga; a u svoje zemlje uvede kraljevsku upravu po uzoru azijskih despota* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

uprava azijskih despota³⁰⁶ opisana, možemo reći da je time vladar kolonijalistički opisan. Između ostaloga David je prikazan da ima jaku kontrolu nad sustavom, što je pokazuje odmak od ranijeg vladara Saula zavisnoga od svećenstva, ili razdoblja Sudaca kada nije bilo takve centralizacije moći. O prikazu vladara govori i upotreba pojma azijski despotizam što ukazuje na kolonijalistički pogled na Izrael, ali i općenito na stari Istok. Salomon je također opisan kao moćan vladar što se vidi u opisima da je mogao razviti trgovinu, izgraditi hram i palaču. Doduše o autonomiji vladara možda više govori što je uspio ugušiti bune, za razliku od njegova nasljednika Roboama.

Srkulj donosi izmjene u odnosu na prijašnje autore. Zbog opisa hrama³⁰⁷ i važnosti religije³⁰⁸ možemo govoriti o teokraciji³⁰⁹ kao obliku vladavine. Srkulj u izdanju iz 1943. također navodi pojam teokracije kao oblika vladavine, ali bez opisa uprave i drugih institucija. Kasniji autori, Jakić i Mišulin, zbog toga što nisu imenovali oblik vlasti kao teokratski, možemo pretpostaviti i da nisu ujedinjeno kraljevstvo promatrali kao teokratsku državu. U usporedbi s Hoićevom *saveznom državom*, te Klaićevim, Jakićevim i Mišulinovim *monarhijama*, teokratska monarhija može se promatrati kao jasniji oblik vlasti, ali ono što je važnije i kao oblik vlasti gdje vladar ima veće značenje, odnosno veću i jaču ulogu jer ima legitimitet od Boga. Tako je s vremenom predodžba o tituli vladara u Izraelu do 30ih godina jačala, a poslije se opet smanjivala. Iako je Srkulj u izdanju iz 1943. naveo teokraciju kao oblik vlasti, zbog ne spominjanja razvoja institucija države, naročito usprave te kraljevskog dvora, njegov opis teokratskog vladara je nešto „slabiji“ u odnosu na opise ranijih izdanja.

³⁰⁶ *Azijski despotizam, oblik vladavine državom po kojem sva vlast pripada apsolutnomu vladaru, despotu. Vladavina državama u istočnom Sredozemlju i Aziji (Babilon, Perzija, Egipat). Bile su to razmjerno velike države po prostranstvu i broju stanovnika, a razvile su se u dolinama rijeka u kojima je trebalo održavati velike sustave za navodnjavanje. Državna vlast regulirala je društveni život, osobito gospodarstvo, a to je zahtijevalo velik državni aparat, jaku centraliziranu vlast koncentriranu u rukama despota, za kojega se držalo da je posvećen od božanstva (ili je i sam božanstvo). Neograničena vlast temeljila se na religiji, državnoj birokraciji i vojsci.* Preuzeto iz: Hrvatska enciklopedija, s.v. „azijski despotizam“.

³⁰⁷ *Središtem je službe božje jerusalemski hram. Tu se čuva zavjetni kovčeg, znak ugovora s Jahvom; ...* iz Srkulj 1910, 38. i u narednim izdanjima, izuzev onoga iz 1943.

³⁰⁸ *Javni i privatni život izraelski bijaše tijesno vezan s vjerom. Državni je ustav zapravo teokracija2 (ide referenca broj 2. u udžbeniku koja glasi: θεός (theos) = bog, κρατείν (kratein) = vladati.) jer je glava države Jahve, a kralj je samo zamjenik njegov. Isprava se i za kraljeva održala stara uprava. Upravnu i sudačku vlast vršile su plemenske i porodične poglavice, ali pomalo je kralj postavljao i svoje činovnike. Kazneni su zakoni oštri ne samo za građanske, već i za moralne i vjerske prestupke.* iz Srkulj 1910, 40. i u narednim izdanjima, izuzev onoga iz 1943.

³⁰⁹ *Teokracija (grč. θεοκρατία), oblik vladavine koji se legitimira božjom voljom i u kojem državni (svjetovni) i religijski poredak čine jedinstvo. Određuje ju vlast jedne osobe (monokracija) kojoj se pridaje autoritet božanstva, ili vlast svećeničke kaste (hijerokracija) u ime božanstva. Teokracija se pojavljuje u ranim političkim zajednicama (Egipat, Mezopotamija, Kina, staroizraelsko kraljevstvo i dr.) te u srednjovjekovnim i novovjekovnim monarhijama u kojima je monarh prema božanskom pravu (lat. ius divinum) vladao kao Bog, odnosno kao Božji zamjenik na zemlji.* Preuzeto iz: Hrvatska enciklopedija, s.v. „Teokracija“.

Iako je kod Mišulina opis vladavine kao monarhije, kod njega su stupovi vlasti najjasnije opisani. Tako Mišulin navodi ratničku³¹⁰ i trgovačku aristokraciju³¹¹. Stavlja se naglasak na aristokraciju i vojsku, koja omogućava vlast vladara. Da je vladar imao moć, ukazuje to da je omogućio aristokraciji da oduzima seljacima zemlju, dok je također i sami vladar mogao oduzimati zemlju seljacima, i to upravu onu, prema autoru koja im se baš sviđala. Na moć vladara ukazuje i tip posjeda koji sebi prisvaja, a to su voćnjaci i vinogradi, kao jedan od tipa posjeda s kojim se vladar može izdizati u odnosu na druge. To jest veću vrijednost imaju voćnjaci i vinogradi u odnosu na oranice i druge tipove poljoprivrednog zemljišta, pa zbog toga što nisu uvijek nužni za preživljavanje ukazuju na luksuz vlasnika. I opet, vladar je prikazan dovoljno moćan da čak može drugima dijeliti svoja zemljišta. I u Starom Zavjetu se navodi da su kraljevi dijelili takve oblike poljoprivrednog zemljišta³¹², ali ovdje je prikaz preuveličan s ciljem prikaza klasne nejednakosti. Između ostaloga u vlasti je prikazan kontinuitet. Iako je vladar, u ovome slučaju kralj određena novina, aristokracija koja je omogućila navedeni oblik vlasti, sastoji se od onih koji su u razdoblju Sudaca bili na poziciji moći, odnosno glava obitelji i svećenika. Odnosno, oni koji su bili seljaci prije kraljevstva, i nakon uspostave kraljevstva su ostali seljaci pa tako nisu popravili svoj položaj, nego su čak i dobili i lošiji položaj. Zaključno, Mišulin sve lošijim prikazom položaja seljaka, prikazuje sve moćnijeg vladara i njegovu aristokraciju, što se uklapa u tadašnje marksističko viđenje starog svijeta.

8.4 Kultura razdoblja Hebrejskog kraljevstva, te njezin odraz na vladara

O vladaru, njegovoj moći te gospodarstvu države u određenoj mjeri govori razvoj kulture. U tome smislu u kojoj mjeri je određeni vladar mogao inicirati pokretanje kulturnih projekata, pokazuje se njegova i državna financijska moć. Navedeno se uglavnom očituje u gradnji hrama i kraljevskoga dvora za vladavine Salomona, a u manjoj mjeri razvojem književnosti. Hoić navodi oba segmenta, pri čemu se pozitivno osvrće na navedeno što se vidi u epitetima. Tako navodi da je Salomon sagradio „krasan“ hram i „lijepu“ kraljevsku palaču. Za vladare govori da su se „proslavili“ pjesništvom pri čemu navodi Davidove psalme i pjesme Salomonove. Klaić u obradi Hannakova udžbenika navodi na isti način izgradnju hrama i palače, ali ne

³¹⁰ *Davidu je pomagala aristokracija. Ona se sastojala od prijašnjih rodovskih starješina i ratničke družine. Kralj je obilato dijelio svojim vojnicima polja, voćnjake i vinograde od općinskih zemalja i darivao im robove.* iz Mišulin 1946, 46.

³¹¹ *Aristokracija, obogaćena trgovinom, stala je prisvajati seljačke zajedničke zemlje. U tome su prednjačili kraljevi, koji su za sebe oduzimali voćnjake i vinograde, koji su im se sviđali. Velemože i ratnička aristokracija oduzimala je od seljaka zemlju za dugove.* iz Mišulin 1946, 46–47.

³¹² *Uzimat će najbolja vaša polja, vaše vinograde i vaše maslinike i poklanjat će ih svojim dvoranima. Uzimat će desetinu od vaših usjeva i vaših vinograda i davat će je svojim dvoranima i svojim službenicima.* iz 1 Sam 8, 14–15.

spominje razvoj pjesništva. Klaić u obradi Gindelya, donosi više informacija o razvoju kulture za vladavine Davida³¹³ i Salomona³¹⁴. Autor donosi prikaz u kojemu je nešto jače izražen razvoj kulture, pri čemu se izrazito pozitivno osvrće prema navedenom razvoju, što se vidi u epitetima institucija, te jasnim opisima što razvoj kulture znači za kralja, ali i narod. Kad je kultura stavljena u kontekst ogromnih troškova države, autor se i dalje osvrće pozitivno na kulturu, što se vidi i u navodu „sjajni dvor“. Time je autor pokazao, da su vladari bili uspješni, odnosno dovoljno moćni, da omoguće povećanje troškova za pjevačke škole, dvor, palaču te općenito za kulturu. Naglaskom na velikim gradnjama i pomoći Feničana, kroz prikaz kulture, država i vladari su prikazani kao oni koji su uspjeli omogućiti suradnju s drugim narodima, te potaknut razvoj drugih djelatnosti, naročito trgovine. S druge strane, usprkos razvoju trgovine i prihoda, prikazano je kako su prevelika izdavanja vladara za kulturu razlog poreznog opterećenja stanovništva. Time autor daje jasnu kritiku vladaru, naročito Salomonu te njegovom nasljedniku Roboamu.

Srkulj donosi više informacija o razvoju kulture, naročito o hramu, ali na izrazito kontradiktoran način. Usprkos detaljnom prikazu gradnje³¹⁵ donosi kritici gradnje³¹⁶ koju ima i Klaić u obradi Gindelya, Srkulj uz to navodi naslov potpoglavlja *Umjetnosti nema*. Također donosi opis razvoja književnosti, naročito pjesništva, ali za razliku od prijašnjih autora, tu ne navodi vladare. Tako je direktni utjecaj vladara na razvoj kulture sveo na graditeljstvo. Zašto se više ne navode književna djela vladara, nije jasno. Usprkos, najopširnijem iznošenju obilježja hrama, naglašavanju njegove povezanosti s vjerom te usporedbom s egipatskim hramom, uočljiviji je podnaslov *Umjetnosti nema*. Navedenom pridonosi objašnjenje prije opisa hrama, a to je kako je Izraelcima zabranjeno baviti se umjetnošću, pa su zbog toga morali surađivati s Feničanima. Naglašavanjem da umjetnosti nema, i da se ne mogu s njom baviti, a opet iznošenjem izrazito dugačkog opisa hrama, njegovih dijelova i svega što se nalazi u hramu, je kontradiktorno. Tako sa Srkuljem dolazi do drugačijeg opisa kulture, naročito segmenta da im je zabranjena.

³¹³ *Da bi se služba božja uveličala, osnuje on pjevačke škole, te sam ispjeva nedostižne psalme svoje.* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31.

³¹⁴ *Od velikih gradnja, što ih poduzimaše s pomoću Feničana, najznatniji je hram, koji bijaše ponos i radost Izraelaca. Svršivši hram sagradi kraljevsku palaču, utvrdi grad Jeruzolim i podigne na međama svoje države čitav niz tvrđava., te Trošak za sjajni dvor i silne gradnje bijaše tako ogroman, da nijesu za to dostajali obični kraljevski danci i dohodci od trgovačkih poduzeća.* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31.

³¹⁵ Vidi prilog 4D.

³¹⁶ *da uzmogne podmiriti troškove za svoj raskošni dvor, rodi u narodu nezadovoljstvom, te se država poslije njegove smrti (oko god. 930.) raspadne...* iz Srkulj 1910, 38.

Jakić u izdanju iz 1932. donosi bitno kraći opis nego autori prije³¹⁷. Osim što nema spomena razvoja književnosti, niti epiteta za građevine, on umanjuje veličanstvenost židovskog hrama u odnosu na egipatski hram, za razliku od njegova prethodnika Srkulja³¹⁸. Ista obilježja Jakić donosi i u izdanju iz 1940. godine. S ciljem prikaza manje moći vladara, Jakić u tim izdanjima kao uzrok nezadovoljstva među plemenima ne spominje rast troškova za izgradnju. Ne spominjanjem rasta troškova, nema ni prikaza određene gradnje za koju trebaju veći troškovi nego što su inače potrebni. Ako nema veće gradnje, niti većih troškova za nju, može se pretpostaviti da vladar nije sposoban toliko prihoda skupiti, odnosno da nema moć da dovoljno oporezuje stanovništvo za potrebe veličanstvene gradnje. U izdanju iz 1941. godine Jakić nije ni usporedio s egipatskim hramom, samo je naveo da je izgrađen veliki hram, ali na brežuljku. Nema niti spomena književnosti, niti palače. Na isti način stvarajući dojam, da vladari nisu puno radili oko Jeruzalema i države. Srkulj u izdanju iz 1943., odnosno u izdanju iz NDH ima nešto manje negativan stav u odnosu na Jakića, jer navodi „glasoviti hram“. Također, kao i Jakić, ne navodi razvoj književnosti niti izgradnju dvora.

Mišulin donosi bitno drugačiji pogled na razvoj kulture navedenoga razdoblja. Iako navođenjem gradnje hrama i dvora³¹⁹ ukazuje na razvoj umjetnosti i graditeljstva, pa time i moći vladara, on stavlja naglasak na one koji su to morali izgraditi. Tako u kontekstu izgradnje hrama i dvora donosi više informacija o posljedicama na stanovništvo³²⁰, nego o samim građevinama. Prikazuje da su navedene gradnje donosile dobrobit kralju i aristokraciji, a drugima nezadovoljstvo. Time jedini pokazuje nezadovoljstvo jedne strane, što je čista suprotnost Klaiću koji kaže da je *izgradnja hrama bila ponos i radost Izraelaca*. Najjasnije pokazuje i vezu između uspješne trgovine i početka gradnje i razvoja kulture. Kako su seljaci mogli proizvesti dovoljno žita i maslinovog ulja za izvoz, te time financirati gradnju, odražava se i bogatstvo države i vladara. Međutim, uspješnost trgovine nije prikazana kao nešto što stvara dobit za poticanje kulture, već je uspješna trgovina rezultat opterećenja stanovništva koji je time nezadovoljan, stoga autor ukazuje na klasne probleme Izraela.

³¹⁷ *On je sagradio u Jerusolimu hram koji nije bio, doduše, veličanstven kao egipatski hramovi, ali je zato postao zajedničko vjersko svetište i narodno ognjište svih Židova* iz Jakić 1932, 21.

³¹⁸ *Hram nas, kako vidimo, sjeća egipatskih hramova* iz Srkulj 1910, 41. i u narednim izdanjima, izuzev onoga iz 1943.

³¹⁹ *Bio je sagrađen bogat hram glavnom judejskom bogu Jahvi i lijep kraljevski dvor* iz Mišulin 1946, 46.

³²⁰ *Pokoreno stanovništvo i seljake, koji su živjeli u općinama, otkidali su od njihova posla i gonili ih na kraljevske gradnje. Izraelci su morali plaćati žitom i maslinovim uljem kralju grada Tira za to, što je dobavljač cedrovo i čempresovo drvo za gradnju. To je izazvalo u stanovništvu, osobito među Izraelcima, silno nezadovoljstvo.* iz Mišulin 1946, 46.

8.5 Uspješnost gospodarstva države kao odraz vladara

Autori se dijelom osvrću na razvoj i promjene gospodarstva ranog Izraela, pri čemu opisuju razlike Davidovog i Salomonovog doba. Prvu jasnu razliku³²¹ između Davida i Salomona navodi Hoić. Iste razlike navodi i Klaić u obradi Hannaka. Autori jasno razlikuju ratna vremena pod Davidom i novonastali mir pod Salomonom. Prestankom rata, očekivano dolazi do promjene gospodarstva. Tako autori Hoić i Klaić navode da je u doba Salomona došlo do razvoja trgovine s Feničanima, koja je sezala do zemlje Ofir³²². Prikazuje se uspjeh vanjske politike i smirivanje situacije na Levantu. S obzirom da se spominje trgovina s udaljenim krajevima, stvara se dojam da vladar ima utjecaj, koji održava uspjehe u kontroli unutar regije. Ipak naglašava se trgovina preko mora, pa je pitanje u kojoj je mjeri postojala trgovina i utjecaj na unutrašnjost. Usprkos tome, zbog gradnji su vladari dizali poreze i namete, koji su doveli do raspada države. Jedino Hoić navodi da u Izraelu nije bilo kovača, što dovodi u vezu s potrebom uvoza radne snage iz Fenikije. No navedeno bi značilo da nedostaju i drugi stručnjaci, kao što su stručnjaci u građevini i brodogradnji, ali i niz stručnjaka potrebnih za razvoj i održavanje vojske. Klaić u obradi Gindelya donosi više detalja, pri čemu također radi razliku između Davida i Salomona. Tako o Davidu saznajemo da je kontrolirao vlast, imao 300 000 vojnika te da je Jeruzalem učvrstio. Može se pretpostaviti da je za toliku vojsku, kontrolu teritorija te obranu grada, morao imati potporu razvijenog gospodarstva. Tako iz dijela o Salomonu saznajemo da je David razvijao trgovinu, ali ne uvijek kao Salomon. Klaić u obradi Gindely prikazuje veći uspjeh Davida u odnosu na ranija izdanja, ali daleko više veći uspjeh Solomona koji se očituje i u trgovini. Osim što navodi da je ostvario još udaljenije³²³ trgovačke veze, odnosno da je s tirskim vladarem Hiramom II. trgovačkim utjecajem dopro i do Indije, Salomonov uspjeh pokazuje i mogućnost izgradnje trgovačkih cesta. Znači da je imao čvrstu kontrolu nad teritorijem, i ljude koji su to osiguravali. Radi spomena trgovačkih cesta, mijenja se predodžba o Hebrejima koji samo trguju s Feničanima na moru. Kako je Salomon uspio ostvariti uspješnu trgovinu, te njome dobitke, mogao je ostvariti opisane gradnje. Ovdje nema prikaza kako je ostalo stanovništvo isključivo nametima moralo financirati gradnju hrama i dvora, nego su hram i dvor izgrađeni između ostaloga uspjehom razvoja gospodarstva, prvenstveno trgovine. Između ostaloga, navodi se da je došlo puno stranaca u Jeruzalem,

³²¹ *Za njega procvate država, jer se okani bojeva i poče raditi o blagostanju zemlje svoje.* iz Hoić 1879, 11.

³²² *Ofir, prema podatcima iz Biblije, zemlja iz koje su u X. st. pr. Kr. kralj Salomon i Hiram, vladar Tira, uvozili zlato, drago kamenje, ebanovinu i bjelokost. Ubikacija Ofira i danas je sporna; najvjerojatnije je to područje uz današnji Bab el-Mandeb. Nije isključena mogućnost da je Ofir identičan sa zemljom → Punt, koju spominju egipatski izvori.* Preuzeto iz: Hrvatska enciklopedija, s.v. „Ofir“.

³²³ Ako se uzme u obzir, prema Hrvatskoj enciklopediji da se zemlja Ofir odnosi na prostor Bab el-Mandeba.

vjerojatno zbog intenzivnije trgovine. Time se pokazuje da je Jeruzalem postao imigracijsko područje, za okvire izvan matične zemlje. Prikazom razvoja Jeruzalema, dovodi se u vezu sve veća njegova moć da privuče strance. Iako je Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika isto ukazao na problem pretjeranog troška dvora kao uzroka propasti države, on je najpozitivnije prikazao prve godine vlasti vladara Salomona i Davida, te ih time prikazao kao moćne vladare. Tako David i Salomon imaju jasno prikazane dobre i loše godine vlasti.

Sa Srkuljem³²⁴ dolazi do sažetijeg prikaza uspjeha vladara, pa je prikaz nešto negativniji. Iako donosi najdetaljniji prikaz hrama, o vladarima izrazito malo piše. Tako o Davidu saznajemo da je proširio državu, ali nema spomena vojske, utvrđivanja Jeruzalema, niti razvoja trgovine. Kod Salomona iako spominje gradnju „sjajne“ kraljevske palače, odmah nakon toga navodi dolazak stranaca. Taj dolazak stranaca nije stavljen u vezu sa razvoj trgovine, nego sa pojavom drugih vjera u Izraelu, pri čemu se naglašava da je Salomon dopustio praksu strancima da štiju svoja božanstva i izrađuju im kipove. Autor navodi da je uz to, i raskošni dvor s kojim dolaze nameti, uzrok raspada države. Nedostatkom prikaza uspjeha, i jačim prikazom nezadovoljstva, autor je negativnije prikazao vladare. Također sa Srkuljem dolazi do obrata s pozitivnijeg prema negativnijem prikazu Izraelskih vladara.

Jakić u izuzetno skraćenom obliku donosi nastavne sadržaje vezane uz vladare, pri čemu je njihove uspjeha sveo na minimum. Iako Davida i Salomona naziva *najslavnijim kraljevima*³²⁵ te *najvećim kraljevima*³²⁶, ne donosi jasnu pozadinu, zbog čega bi upravo takvi bili. O Davidu, u svim izdanjima saznajemo samo da je Jeruzalem učinio svojom prijestolnicom, a o Salomonu da je izgradio hram. Iako u izdanju iz 1941. donosi najkraći prikaz, u izdanju iz 1940. donosi i negativne aspekte vlasti Davida i Salomona. Navodi da su se vladari, kao i dostojanstvenici dali zavesti na krivi put, da bi zaboravljali na vjeru i zakone te živjeli kao Feničani. Navodi da se narod u tim trenucima okrenuo narativ prema prorocima koji su vjerni zakonu. Tu je jasan negativan prikaz vladara. Srkulj u izdanju iz 1943., donosi iste sadržaje, čak nešto kraće u odnosu na Jakića, pri čemu kraljeve naziva *Najznatnijim kraljevima*³²⁷, pa tako u tome prikazu nema odudaranja od Jakića.

Najdetaljniji prikaz gospodarstva i njegove veze s vladarima donosi Mišulin. Prema Mišulinu vladari i aristokracija su prikazani izrazito bogati, stoga i moćni, ali tako što su navedena brojna

³²⁴ Odnosi se na izdanja do 1941.

³²⁵ Jakić 1932, 21.; Jakić 1940, 18.

³²⁶ Jakić 1941, 31.

³²⁷ Srkulj 1943, 26.

bogatstva koja su imali, koja su oteli seljacima. Tako saznajemo da su osim polja i oranica, imali i voćnjake te vinograde, bogat hram, lijepi kraljevski dvor, utjecaj na trgovinu te veliku radnu snagu u koju spadaju i robovi. Mišulin jedini direktno navodi da su vladari imali robove, pa i indicira da je normalna pojava da vladari i aristokracija imaju robove u Izraelu. Drugi autori ne spominju robove u Izraelu, samo Srkulj navodi da su postojali ljudi koji su privremeno robovi, ali će zbog vjerskih razloga prestati biti to nakon određenog vremena. Iako Mišulin opisuje razvijenost trgovine, nju ne stavlja u vezu s gradnjom hrama i dvora, kao Klaić u obradi Gindelyevog udžbenika, već kao sredstvo bogaćenja trgovačke aristokracije. Stoga je prikaz gradnje hrama i dvora, rezultat poreznog opterećenja stanovništva, otimačine od seljaka te rada stranih radnika i robova. Zbog navedenih politika vladara, opsuje se da su seljaci upadali u dužničko ropstvo. Iako je prema Levitskom zakoniku, potrebno izbjeći takav oblik ropstva među Židovima³²⁸, ono je u ovome slučaju prenaplašeno s ciljem prikaza pohlepe vladara i aristokracije. Bez obzira u negativnom opisu vladara, autor ih opisuje kao moćne jer su mogli sve to uraditi, pa čak i ugušiti pobune protiv njih. Naravno prikaz pobuna je na relaciji siromašnih protiv bogatih, a ne kao rezultat neslaganja klanova. Tako s ciljem prikaza većine protiv vladara i aristokracije, Mišulin navedene pobune naziva *narodnim ustancima*³²⁹. Za razliku od drugih autora, izuzev Jakića i Srkuljevog izdanja iz 1943. zbog šturoga opisa, Mišulin ne razlikuje vladare Davida kao vojskovođe i Salomona kao graditelja, već su kod njega obojica prikazani kao graditelji i vojskovođe.

8.6 Kronologija vladara

Iako autori ne navode jasno dataciju vladara, odnosno uglavnom ne navode godine dolaska na vlast, neki navode određene datume. Osnutak kraljevstva, odnosno dolazak Saula na prijestolje Klaić u obradi Hannakova udžbenika smješta u 1055. g. pr. Kr. Istu dataciju donosi Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika u 2. i 3. izdanju, ali u njima s dvojbom oko godine jer navodi odmah pokraj godine upitnik, dok u četvrtom izdanju ne navodi godinu. Još jedino Jakić i to u izdanju iz 1941. smješta početak monarhije oko 1100. g. pr. Kr., ako se uzme u obzir da njegov opis zauzeća obećane zemlje. Davidovu vlast Klaić u obradi Gindelya smješta od 1033. do 993. g. pr. Kr. a u četvrtome izdanju od 1000. do 962. g. pr. Kr., Srkulj u izdanju iz 1943. navodi da je došao na vlast oko 1000. g. pr. Kr., Jakić u izdanju iz 1941. oko 1100. g. pr. Kr. a Mišulin oko 1000 g. pr. Kr. Što se tiče datacije Salomonove vlasti, Hoić od godina navodi jedino smrt

³²⁸ Luka Vrljić, „Usporedba Hamurabijevog i Levitskog zakonika: rodni i obiteljski odnosi u društvu“, *Povijest u nastavi* 29 (2018.), 67.

³²⁹ Mišulin 1946, 47.

Salomonovu koju smješta u 978. g. pr. Kr. te u odnosu na druge ima najrazrađeniju kronologiju. Klaić u obradi Hannaka smješta smrt Salomonovu u 953. g. pr. Kr., a obradi Gindelya u 2. i 3. izdanju u istu godinu, ali s nesigurnošću jer navodi upitnik. Isti autor, u četvrtom izdanju smješta vladavinu u 962.–930. g. pr. Kr., podatak koji ponavlja i Srkulj u udžbenicima do 1941., te sa godinom smrti koju jedino navodi Jakić u izdanju 1941. Jedini još događaj koji je datiran, je izgradnja hrama, koju Srkulj u izdanjima do 1941. smješta u 958. g. pr. Kr., a ostali autori dataciju toga događaja ne spominju. Zašto je došlo do promjene datacija, nije objašnjeno, ali i među izdanjima nema neke kontinuirane promjene u vidu od niske prema visokoj kronologiji ili obrnuto, da bi se opisala određena tendencija.

9. Kraljevstva Izrael i Judeja

9.1 Pojavnost Kraljevstva Izrael i Judeja u udžbenicima

Svi udžbenici spominju kraljevstva Izrael i Judeja, te narode koji su ih srušili. Autori se u potpunosti slažu u nazivlju država. Izuzev Mišulina, autori donose biblijski prikaz događanja. Pri opisu događajnice, veliku pažnju pridaju prorocima.

Klaić u obradi Hannaka³³⁰ donosi detaljan prikaz događanja u kraljevstvima, te imena vladara koji su pokorili kraljevstva. Biblijski prikaz se izrazito očituje u tome što kao razlog propasti kraljevstva navodi pojavu krivovjerja u državama. Također jasno ukazuje da je područje kraljevstava bio prostor sukoba interesnih sfera Egipta i Mezopotamijskih država.

U odnosu na Klaićevu obradu Hannaka, Hoić³³¹ donosi nešto manje detaljan prikaz događanja. Donosi složeniji prikaz propasti država, pa tako kao uzrok propasti navodi sukobe između država, a ne pojavu krivovjerja. U odnosu na Klaićevu obradu Hannaka, Hoić ima dvije novine. Prva je o navođenju važnosti perzijske vlasti za vraćanje Židova u Palestinu, a druga o spominjanju vlasti Makabejaca.

Klaić³³² u obradi Gyndelyeva udžbenika donosi najdetaljniji prikaz priče u odnosu na sve autore. Njegov prikaz sadrži uspone i padove država i vladara. Iako naglašava važnost pojave krivovjerja i vjerskih sukoba, on detaljnije donosi druge elemente propasti države. Također je u osnivanju Izraela uz spomenutih 10 plemena, naveo i jedan dio Benjaminova plemena, što Klaić u obradi Hannaka, te Hoić nisu naveli. Pokazuje odmak od čistog biblijskog prikaza događajnice, pa tako objašnjava i promjene sfera vlasti Egipta i mezopotamskih država. Iako je većinski dio isto, između izdanja, u trećem i četvrtom izdanju pridodaje događajnicu druge polovice 1. tisućljeća. Četvrto³³³ izdanje mu se razlikuje u odnosu na prijašnja izdanja s nešto nižom kronologijom. Iako spominje u svim izdanjima proroke obje države, nije jasno zašto su u zasebnom potpoglavlju gdje su proroci opisani u poglavlju kulture, ponovno navedeni samo oni iz Judeje, a ne i iz Izraela.

Srkulj³³⁴ donosi nešto kraći prikaz u odnosu na prijašnje autore. Velikim dijelom je prikaz skratio tako da nije navodio vladare i njihovo djelovanje. U prikazu mu je novina što za

³³⁰ Vidi prilog 5B.

³³¹ Vidi prilog 5A.

³³² Vidi prilog 5C i 5D.

³³³ Vidi prilog 5E.

³³⁴ Vidi prilog 5F.

dogadaje donosi brojke stanovništva koje su migrirale. Novina mu je što prvi spominje pojam dijaspora.

Jakić³³⁵ donosi bitno kraći prikaz, pri čemu je u svakom sljedećem izdanju negativnije opisao države i Židove. U odnosu na druge vladare, proroke stavlja jedino u vezu s Judejom. U zadnjem izdanju novina mu je što je u sklopu poglavlja objašnjava nastanak pravila o strogom odvajanju Židova od drugih naroda, što je izrazito generaliziran i antisemitski pogled na njihova pravila.

Najkraći prikaz donosi Srkulj³³⁶ u izdanju iz 1943. u kojemu navodi tko je koju hebrejsku državu osvojio.

Mišulin³³⁷ donosi nešto dulji prikaz u odnosu na Jakića. Uzroke propasti država vidi u ekonomskim razlozima, naročito teškom položaju seljaka, te stalnom ratovanju s drugim silama.

9.2 Razlozi nastanka dva kraljevstva

Kao jedan od razloga propasti Klaić³³⁸ i Hoić³³⁹ navode neuspjeh Roboamove vlasti. Kako je Roboam nastavio s visokim porezima, kao njegov otac Salomon, uzrokovao je odcjepljenje 10 izraelskih plemena. Najnegativniji prikaz Roboama ima Klaić u obradi Gindeleyeva udžbenika zbog navođenja prijetnji globama. Srkulj³⁴⁰, Jakić³⁴¹ i Mišulin³⁴² ne navode Roboama, te razdoblje raskola smještaju u neodređeno vrijeme neposredno nakon Salomovo smrti. Među autorima nije ujednačeno koliko se plemena odvojilo od vladara. Tako Klaić u obradi Hannaka i Hoić navode da su u Judeji ostala 2 plemena, a Klaić u obradi Gindelya i Srkulj navode 2

³³⁵ Vidi prilog 5G, 5H i 5I.

³³⁶ Vidi prilog 5J.

³³⁷ Vidi prilog 5K.

³³⁸ *Kadno iza smrti njegove nehtjede sin mu Rehabeam težke danke ukinuti, odmetne se od njega deset plemena izraelskih i utemelji novu državu.* iz Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19. i u narednim izdanjima. *Po smrti Salamonovoj (953.?) zahtijevaše narod od njegova sina i nasljednika Rehabeama, da smanji nesnosne danke; no kralj se tomu oglušio, pače zaprijeti još većim globama. Na to se sjeverna plemena odmetnuše od njega i izabraše Jerobeama iz plemena Efraimova za kralja.* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31. i u narednim izdanjima.

³³⁹ *Kadno iza smrti njegove (978 pr. Is.) nehtjede sin mu Rehabeam težke danke ukinuti, odmetne se od njega deset plemena izraelskih i utemelji novu državu.* iz Hoić 1879, 11.

³⁴⁰ *...te se država poslije njegove smrti (oko god. 930.) raspadne u sjevernu Izrael i južnu Juda s plemenima Judinim, Simeonovim i s onim dijelom plemena Benjaminove, što je ostao vjeran domu Davidovu.* iz Srkulj 1910, 38. i u narednim izdanjima izuzev onoga iz 1943.

Poslije Salamonove smrti raspade se država na sjevernu, Izrael i južnu, Juda. iz Srkulj 1943, 26.

³⁴¹ *Kad je Salaman g. 974 umro, pojavi se među plemenima razdor i država se pocijepa u dvije kraljevine, u Izrael i Judu.* iz Jakić 1932, 21. te Jakić 1940, 18.

2. Po Salomonovoj smrti (oko god. 930.) u narodu je zbog velikih nameta, izbilo nezadovoljstvo, i tada se država pocijepala u dvije kraljevine, Izrael i Judu. iz Jakić 1941, 31.

³⁴² *Poslije smrti Solomonove sjeverna je oblast otpala od Judeje i postala samostalno Izraelsko kraljevstvo.* iz Mišulin 1946, 46.

plemena i dio Benjaminova plemena. Poimence plemena Judeje jedino navode Klaić u obradi Gindelya³⁴³ i Srkulj³⁴⁴. Niti jedan autor ne spominje sva plemena Izraelova. Jakić, Mišulin te Srkulj u izdanju iz 1943. ne navode koju državu je koje pleme osnovalo te koliko je bilo plemena na kojoj strani.

Klaić³⁴⁵ u obradi Ginedeleya i Srkulj³⁴⁶ navode vjerske razlike te sukobe kao razlog raskola i propasti država. Pri tome, naglašava se veća pojava krivovjerja u Izraelu. To krivovjerje nije bilo vezano isključivo uz strance ili dio stanovništva, već je bilo povezano i s vladarima. Tako autori možda imaju negativniji stav prema Izraelu u odnosu na Judeju. Najdetaljnije je to razradio Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika. Mogućnost štovanja egipatskih i feničkih bogova u Izraelu, prema njemu je rezultiralo još većim odvajanjem od Judeje, ali spominje i postojanje strane kojoj je bio cilj savez s Judejom.

Kod Mišulina je veći naglasak stavljen na loš položaj seljaka. Tako navodi da je došlo do propasti seljačkih gospodarstva³⁴⁷, pa se može postaviti pitanje kako se financirala država i njezina vojska. On opterećenje unutrašnjim sukobima države klasificira kao *narodni ustanci*, što je isto način marksističkog prikaza starog vijeka. Prema Mišulinu ustanci i loš položaj seljaka obilježili su razdoblje raspada, ali i kasnija razdoblja. Zbog prikaza kaosa u državi, možemo pretpostaviti da nije bilo razvoja vojske koja bi se mogla dugoročno usprotivi napadima Asiraca.

9.3 Prikaz kraljeva i proroka, te njihovog djelovanja

O vladarima i prorocima Izraela saznajemo kod autora nešto manje nego o onima iz Judeje. Tako vladare Izraela spominju Hoić i Klaić, a proroke iz Izraela, Klaić i Srkulj³⁴⁸. Od vladara spominju Jerobeama II. kao vladara odanog „pravoj vjeri“ i Hoseu kao posljednjega vladara Izraela. Klaić navodi da je Izrael u doba Hosee bio u dobrim odnosima s Egiptom, pa tako

³⁴³ *Rod Davidov vladase odslije plemenu Judinu, Simeonovu i jednome dijelu Benjaminova plemena.* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31. i u narednim izdanjima.

³⁴⁴ *...raspadne u sjevernu Izrael i južnu Juda s plemenima Judinim, Simeonovim i s onim dijelom plemena Benjaminove, što je ostao vjeran domu Davidovu.* iz Srkulj 1910, 38. i u narednim izdanjima izuzev onoga iz 1943.

³⁴⁵ *Kraljevi izraelski, da bi državu svoju posve rastavili s Judom, dopuštali su, da se u zemlju njihovu uvuče egipatsko i feničko kumirstvo, ne bi li tako narod svoj odvratili od hrama jeruzolimskoga, koji se je smatrao jedinim mjestom pravoga bogoštovlja.* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31. i u narednim izdanjima.

³⁴⁶ *Sjevernu državu razdirahu domaći vjerski razdori, jer su kraljevi većinom voljeli tuđim bogovima, a na to su proroci (Ilija, Elisa) udarili; osim toga su je ništili ratovi sa susjednim državama i borbe o prijesto. [...] Država Juda sačuva u glavnom vjeru u Jahvu, premda se i ovamo češće uvlačilo kumirstvo, protiv kojega su i ovdje proroci (Jesaija) ustajali, ali samostalnosti svoje ne očuva.* iz Srkulj 1910, 38.

³⁴⁷ *Česti ratovi između pojedinih kraljeva, a također i ratovi s Asirijom, napokon su uništili seljačko gospodarstvo. Čas ovdje, čas ondje planuli bi narodni ustanci protiv aristokracije i bogataša.* iz Mišulin 1946, 47.

³⁴⁸ Izuzev izdanja iz 1943.

saznajemo kojoj geopolitičkoj strani je bio naklonjen. Usprkos tome, Asirci su osvojili Izrael, te s njegovim krajem započinje asirsko sužanjstvo. Klaić u obradi Hannakova udžbenika, uz Srkulja jedini navode objašnjenje proroka³⁴⁹, pri čemu Klaić u ulomku o Izraelu, a Srkulj u ulomku od Judeje. Klaić i Hoić spominju proroke Eliju i Elisuu, ali zanimljivo Klaić kad se na kraju poglavlja opet osvrće na proroke, ove iz Izraela izostavlja. Klaić u obradi Gindelya spominje još izraelsku *kneginju* Ataliju, ženu judejskoga vladara Jorama, koju povezuje s ponovnom pojavom krivovjerja u Judeji. Tako i na tome primjeru se pokazuje negativniji stav prema Izraelu u odnosu na Judeju. Najnegativniji pogled na Izrael ima Jakić u izdanju iz NDH–a gdje navodi: *K svemu tome mnogo je svijeta u Izraelu otpalo od Boga i pristalo uz feničkoga Bala. Zato su se u Judi javljali proroci (Izazija, Jeramija, Ezekijel, Danijel), koji su židovskom narodu obećavali Mesiju, a Izraelcima navješćivali katan.*³⁵⁰. Ne navodi izraelske proroke i daje prikaz kao da su Izraelci stalno bili pogani. I u vjerskom smislu jasno se određuje protiv Izraelaca, za koje navodi da će dolaskom Isusa oni biti kažnjeni. U kontekstu kada govori o Izraelu, Judeji daje pozitivna obilježja, u ovom slučaju proroke, ali kad govori samostalno o Judeji naglašava njezine negativne aspekte. Tako jasno pokazuje oprečne stavove prema Judeji, kao biblijskom narodu i negativnog pogleda na njih jer su Židovi.

O Judeji saznajemo nešto više, vjerojatno jer je važnija za kršćanstva, a i duže je trajala. Od vladara spominju se Zedekija³⁵¹, Josafat³⁵², Joram³⁵³, Ahas³⁵⁴, Hiskija³⁵⁵, Jozija³⁵⁶, Joakim³⁵⁷, a od proroka Jeramija³⁵⁸, Jezaija³⁵⁹, Ezekiel³⁶⁰, Danilo³⁶¹. Jedino Mišulin ne spominje proroke, vjerojatno jer mu nisu relevantni u opisu ekonomskih odnosa, a i zbog toga zašto nemaju

³⁴⁹ *Kad su obie države počele propadati, pojaviše se neke muževi nastojeći, da narod uzdrži pravu vjeru Jahveha, te da se okani krivih bogova. Ovakove muževe zvalu proroci.* iz Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19.

Veliku moć imadu proroci: oni su čuvari i tumači zakona, u vrijeme nevolja asirskih i babilonskih tješe narod, odvrćaju ga od kumira i pozivaju, da čini pokoru, jer Jahvi možeš samo čistim srcem služiti. iz Srkulj 1910, 39. i u narednim izdanjima.

³⁵⁰ Jakić 1941, 31.

³⁵¹ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19 i u narednim izdanjima; Hoić 1879, 11 i u narednim izdanjima.

³⁵² Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 32. i u narednim izdanjima.

³⁵³ Isto.

³⁵⁴ Isto.

³⁵⁵ Isto.

³⁵⁶ Isto, 33. i u narednim izdanjima.

³⁵⁷ Isto, 33. i u narednim izdanjima.

³⁵⁸ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19 i u narednim izdanjima; Hoić 1879, 11 i u narednim izdanjima; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 35. i u narednim izdanjima; Jakić 1932, 22; Jakić 1940, 19.

³⁵⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 33 i u narednim izdanjima.; Jakić 1932, 22; Jakić 1940, 19.

³⁶⁰ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 33 i u narednim izdanjima.; Jakić 1932, 22; Jakić 1940, 19.

³⁶¹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 33 i u narednim izdanjima.; Jakić 1932, 22; Jakić 1940, 19.

povijesnu utemeljenost. Kako Mišulin ne spominje osobe koje uglavnom imaju većinski vjersku važnost, ne treba čuditi što proroke nije spomenuo.

Iako se naglašavaju neuspjesi vladara, čime se naglašava važnost proroka, nema prikaza da je bilo sve gore i gore. Kod Klaića se situacija u državi Judeji prikazuje naizmjenično bolje pa gore. Tako se saznaje da je u vrijeme Josafata i Jozije bilo manje krivovjerja, a u vrijeme Ahasa te nakon Hiskijine smrti više. Čak se prikazuju promjene u doba Josafata, pa tako u početku se navodi da je istrijebio krivovjerje, ali nakon dolaska njegove zaručnice Atalije, krivovjerje se opet vraća u Judeju. Kod Klaića u obradi Gindelyeva udžbenika kroz prikaz Judeje i njezinih vladara, saznajemo o drugim narodima. Tako Zedekija, usprkos neslaganju proroka, uspijeva organizirati pobunu protiv novobabilonskog kraljevstva. Ipak, u nastavku sukoba Zedekija gubi bitku s Nabukadnezarom, te u opisu osvajanja saznajemo okrutnost osvajača³⁶². Između ostaloga, Klaić jedini navodi taj događaj kao važnu promjenu u tadašnjoj političkoj sferi³⁶³. Naglaskom da je Egipat izgubio prevlast u Aziji, jasno pokazuje odmak od klasičnog biblijskog prikaza i tema. Iako o događaju ne saznajemo tako detaljno kod Srkulja, Jakića i Mišulina, oni najjasnije događaj opisuju kao prekretnicu židovske povijesti s završetkom ulomaka: *Tako nestane političke samostalnosti izraelskoga naroda.*³⁶⁴, *Tako izgubiše Židovi svoju samostalnost.*³⁶⁵, te *Tako su izgubili svoju nezavisnost Izraelsko i Judejsko kraljevstvo*³⁶⁶. Jakić u narednim izdanjima ne spominje jasan gubitak samostalnosti. Pretpostavljam je razlog što je u narednim izdanjima pokušao negativnije prikazati Židove, pa ako nema spomena gubitka političke samostalnosti, nema ni jasnog navođenja da su ju ikada imali. U navedenom događanju Mišulin stavlja naglasak na uništavanje hrama i dvora³⁶⁷, kao prikaz propasti aristokracije. Međutim s navođenjem da su Judejci odvedeni u roblje, daje prikaz i propasti seljaštva, koje je kroz poglavlje razrađivao. Jakić u izdanju iz 1941. navodi *U sužanjstvu su boravili 70 godina, i za to vrijeme, zaslugom proroka, utvrdila njihova vjera i izgradilo se strogo odvajanje od drugih naroda.*³⁶⁸ što je izrazita generalizacija židovskih propisa, s ciljem

³⁶² *Kralja Zedekiju, kojeg bijaše, svladavši prvi ustanak, podigao na prijestol kraljevski, kazni veoma strogo: najprije mu pred njegovim očima pogubi sinove i zarobljene vojvode judejske, zatim ga oslijepi, u okove okuje i u Babilon odvede, gdje je sve do smrti svoje u tamnici čamio.* iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 33. i u narednim izdanjima.

³⁶³ *Domala porazi Neka babilonski kraljević Nebukadnezar, a Juda pade pod Babyloniju.* iz Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19 i u narednim izdanjima;
Kad je poslije toga babilonski kralj Nabukadnezar skršio premoć Egipćana u Aziji, dođe Juda u njegove ruke. iz Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 33. i u narednim izdanjima.

³⁶⁴ Srkulj 1910, 38. i u narednim izdanjima, izuzev onoga iz 1943.

³⁶⁵ Jakić 1932, 21.

³⁶⁶ Mišulin 1946, 47.

³⁶⁷ *Kraljevski je dvor bio razrušen, lijepi hram Solomunov zapaljen, a Judejce su Babilonci odveli u roblje.* iz Mišulin 1946, 47.

³⁶⁸ Jakić 1941, 32.

negativnoga prikaza njih. Antisemitski pogled na njih, u vidu da se Židovi oduvijek od svih žele u potpunosti odvojiti, u ovome slučaju nije iznimka, već se navedena reprezentacija priče neprestance ponavljala³⁶⁹. Vjerojatno naglašavanje navedenoga, je i s ciljem kako bi se učenicima lakše prikazala tradicija židovskih geta, ali i tadašnja rasna politika s prisilnim odvajanjem Židova od ostalih ljudi.

³⁶⁹ Oblik generalizacije getoizacije Židova vidi se u njihovim prikazima kasnijih razdoblja kod Jakića pa tako navodi *Jedan dio grada, koji se zvao »Ghetto«, bio je određen za Židove; u Ghetto vode posebna vrata, koja su noću zatvorena, da ne bi ljudi navalili na Židove i pobili ih.* iz Jakić 1943, 144.
U srednjem vijeku, osobito za križarskih ratova, bilo je čestih progona Židova. Vjerskim protivnostima pridružili se i gospodarski razlozi, jer su Židovi u svojim Getima novčarskim poslovima, koji su kršćanima bili zabranjeni, često bezdušnom lihvom, stekli veliki imetak. iz Jakić 1943, 179.

10. Zaključak

Zajedničke teme koje svi udžbenici sadrže prikaz su prostora kojim Hebreji upravljaju, te prikaz kraljeva i država. Borbe s Filistejcima i uspostavu vlasti sadrže svi autori, ali ne i sva izdanja. Prema sadržaju, načinu pisanja i dijelova prikaza možemo izdvojiti tri razdoblja. Prvo razdoblje obuhvaća razdoblje od 1874. do 1941. koje su obilježili autori Klaić, Hoić, Srkulj i Jakić. Tada se uviđa izrazit biblijski prikaz, koji s godinama manje dominantan. Također tada imamo najdetaljnije prikaze Hebreja u udžbenicima u odnosu na promatrana razdoblja obrađenih udžbenika. Drugo razdoblje obuhvaća period od 1941. do 1945. s autorima Srkulj i Jakić. Osim izrazitijeg odmaka od biblijskog prikaza, dolazi do vidno negativnijeg prikaza Hebreja i velikog skraćivanja nastavnog sadržaja vezanog uz njih. Treće razdoblje obuhvaća razdoblje od 1945. do 1948. odnosno poratne godine, koje je obilježio autor Mišulin. On donosi najveću promjenu u načinu prikaza Hebreja, koja se očituje u odmaku od biblijskog prikaza njihove prošlosti. Pri tome izrazitu važnosti pridaje ekonomskoj historiji Hebreja, što je sasvim razumljivo ako se uzme u obzir da je koristio brojne pojmove prvenstveno vezane uz marksističko tumačenje povijesti. Zbog toga su njegovi tekstovi najspecifičniji u odnosu na ostale obrađene udžbenike. Uzevši u obzir izrazito sažeto navedene nastavne sadržaje vezanu uz Hebreje u nastavnim planovima i programima, može se reći da su svi autori propisane dijelove i obradili u udžbenicima.

Među autorima, pa i kod nekih između različitih izdanja, najveće promjene nalaze se u prikazu područja kojim su Hebreji upravljali. Način na koji autori prikazuju prostor određenog naroda je izrazito bitan, jer se njegovim prikazom pridaju određene karakteristike naroda koji tamo živi. Zbog toga je bitno uočiti kako se tijekom godina negativnije opisivani. Između autora postoji razlika u poimanju veličine i nazivlja prostora. Tako usporedbom graničnih točaka uočava se da se s vremenom predodžba veličine područja smanjuje. Autori prostor nazivaju Palestinom. Rani autori u Palestinu svrstavaju Kanaan, a s vremenom se suodnos Palestine i Kanaana mijenja. Uočava se s vremenom slabljenje stupnja hijerarhizacije regije Palestine, a jačanje stupnja hijerarhizacije Kanaana. Već u trećem izdanju Klaićeve obrade Gindelyeva udžbenika Kanaan i Palestina se promatraju kao istovjetne regije, a tijekom NDH Srkulj i Jakić svrstavaju Palestinu u Kanaan. Također, s vremenom dolazi do jačanja pristupa geografskog determinizma s ciljem prikaza surove/nepovoljne slike područja kroz generalizaciju i manji broj urbanih središta. Navedeno se očituje kroz prikaz prirodne osnove i urbane mreže. Tako s vremenom se raznolikost tipova reljefa smanjuje, naročito onih koji omogućuju intenzivnije

gospodarsko iskorištavanje, a naglašavanje onog tipa reljefa koji to ne omogućuje, u ovome slučaju pustinje.

Prikaz Hebrejske povijesti do borbe s Filistejcima, kod autora obrađuje se većinom prema biblijskom narativu. S vremenom dolazi do odmaka od biblijskog prikaza, ali ne u potpunosti. Kako navedeni period nema jesne povijesno utvrđene osobe, Mišulin ne obrađuje navedeno razdoblje u udžbeniku. Među autorima i njihovim izdanjima, najveća razlika je u dataciji događanja vezanih uz dolazak i izlazak iz Egipta, te navođenje i nenavođenje razloga izlaska iz Egipta. U prikazu izlaska najviše se ističe problematika *priče o Josipu* u udžbenicima. S obzirom da joj se u nastavnim planom i programom iz 1936. dala važnost, a kod Jakića se i ranije nalazila u udžbenicima, zanimljivo je usporediti zašto je došlo do izbacivanja Josipa Egipatskog iz udžbenika. Obzirom na novinske polemike oko Josipa Egipatskog iz 1942. i njegovo izbacivanje iz udžbenika u razdoblju NDH, jasno se pokazuje utjecaj antisemitizma na nastavne sadržaje u školi.

Većina autora prikazuje pobjedu Hebreja nad Filistejcima. Prikazom Filistejaca kao vojno moćnih, autori dodatno naglašavaju uspjeh Hebreja. Međutim kod Jakića i Srkuljevog izdanja iz NDH, nije prikazan vojni uspjeh nad Filistejcima, tako da su na taj način Hebreji negativnije prikazani. U kontekst pobjede nad Filistejcima, autori spominju i kraljeve, pri čemu se najveća pažnja daje se Davidovoj pobjedi.

Svi autori spominju Davida i Salomona, a Saula i Roboama neki autori. U prikazu vladara najveća pažnja daje se Davidovoj vojnoj moći, te Saulovoj gradnji hrama i dvora. U tome prikazu kod ranih autora saznajemo i o razvoju gospodarstva u Hebrejskom kraljevstvu. Manjim prikazom razvoja gospodarstva, naročito trgovine Jakić umanjuje uspjeh vladara. Iako autori navode problem poreznog opterećenja zbog gradnji, najjasnije porezna opterećenja opisuje Mišulin, koji jasno obrađuje tematiku kao klasni problem.

Pri obradi starovjekovnih Hebreja u kontekstu Staroga Istoka, autori nastavnu temu završavaju s propašću kraljevstva Izrael i Judeja. Iako ne unutar svih izdanja, svi autori spominju proroke, koje izrazito pozitivno opisuju, slijedeći biblijski prikaz. Pri prikazu kraljevstva autori pozitivniji stav imaju prema Judeja nego prema Izraelu. Najdetaljniji opis ima Klaić u obradi Gindelya, koji za razliku od drugih autora pri opisu navodi uspjehe i neuspjehe kraljevstva. Pri opisu takve tematike iskače Jakićevo izdanje iz 1941. te Mišulinovo iz 1946. Tako Jakić u tu tematiku pripisuje njegov izrazito generaliziran i antisemitski pogled na Židovske propise,

opisujući da se oni žele odvajati od drugih. Mišulin jedini unutar te tematike obrađuje položaj seljaka, te nestabilnosti u kraljevstvima izrazito marksistički opisuje kao narodne ustanke.

Kroz opisano razdoblje, uviđa se lošiji prikaz Hebreja u udžbenicima, često kao rezultat tada rastućeg antisemitizma. Takvi su prikazi, uglavnom opisani kroz oprečne veze, pa se tako uočavaju između redaka. Jedino Jakićev udžbenik iz 1941. ima jasne negativne stavove prema Hebrejima. Usprkos svemu navedenome, prikaz njih nije nikad isključivo negativan, zbog čega se pojavljuju kontradikcije u udžbenicima. Stoga, je ova tematika zanimljiva i bogata za istraživanja pogleda drugih na Židove.

11. Sažetak na engleskom jeziku

The focus of this paper is the analysis of the representation of the ancient Hebrews in school textbooks from the Austro-Hungarian Empire to the Federal People's Republic of Yugoslavia. The themes which can be found in all the textbooks are representations of territories which were under Hebrew administration and representations of kings and states. When it comes to the representation of territories which were under Hebrew administration, the authors put emphasis on names of these territories, their size, regions within them and how the Hebrews themselves are viewed through the representation of Hebrew space. When it comes to the representation of kings, their achievements are emphasized, mostly of David and Salomon. There are differences between authors and their textbooks: some of them write about the Exodus, the clash between the Hebrews and the Philistines, the development of culture, prophets, etc. Great importance was attributed to the status and representation of Joseph of Egypt in the comparison of the content of the textbooks, and to the reasons for his removal from the curriculum and textbooks. The first period encompasses the years between 1874 and 1941 which were marked by Klaić, Hoić, Srkulj and Jakić. The second period encompasses the years between 1941 and 1945 and authors Srkulj and Jakić. The third period encompasses the years between 1945 and 1948, i.e. the post-war period, which was marked by Mišulin. The representation of Hebrews was compared especially regarding these periods, and emphasis was placed on the way in which a specific author and his textbook follows the representation of events from the Bible. In that context, the way in which ideologies, especially antisemitism, influenced the representation of the ancient Hebrews is described.

12. Bibliografija

12.1 Izvori:

1. Babić, Vladimir. *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1949.
2. Cuvaj, Antun. *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Sv. 6–7. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjel za bogoštovlje i nastavu, Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1911.
3. Flavije, Josip. *Protiv Apiona/Josipov život*. Predgovor, grčki tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Luka Vukušić. Zagreb: Bet Israel, 2011.
4. Hoić, Ivan. *Obća poviest za gradjanske škole* (I. izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1879.
5. Hoić, Ivan. *Obća povjestnica za gradjanske škole* (II. izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1888.
6. Hoić, Ivan. *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola* (III. izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1896.
7. Hoić, Ivan. *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola* (IV. izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1898.
8. Hoić, Ivan. *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola* (V. izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1901.
9. Hoić, Ivan. *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola* (VI. izdanje) Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1907.
10. Hoić, Ivan. *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola* (VII. izdanje) Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1912.
11. Hoić, Ivan. *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola* (VIII. izdanje) Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1917.
12. Jakić, Živko. *Povijest starog vijeka za niže razrede srednjih i njima sličnih škola sa Čitankom*. Zagreb: Narodna knjižnica, 1932.
13. Jakić, Živko. *Povijest starog vijeka za niže razrede srednjih i sličnih škola sa čitankom*. Zagreb: Izdanje naklade školska knjiga i tiskanica banovine Hrvatske, 1940.
14. Jakić, Živko. *Povijest starog vijeka i početak srednjeg vijeka za V. razred srednjih škola*. Zagreb: Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, 1941.
15. Jakić, Živko. *Povijest srednjega vijeka za VI. razred srednjih škola*. Zagreb: Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, 1943.

16. Klaić, Vjekoslav. *Povijest staroga vijeka za niže razrede srednjih učilišta*. (I., ispravljeno i skraćeno izdanje) Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1877.
17. Klaić, Vjekoslav. *Povijest staroga vijeka za niže razrede srednjih učilišta* (II., ispravljeno i skraćeno izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1882.
18. Klaić, Vjekoslav. *Povijest staroga vijeka za niže razrede srednjih učilišta* (III., ispravljeno i skraćeno izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1892.
19. Klaić, Vjekoslav. *Povjesnica starog vijeka za više razrede srednjih učilišta* (II., ispravljeno i skraćeno izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1893.
20. Klaić, Vjekoslav. *Povjesnica starog vijeka za više razrede srednjih učilišta*. (III., ispravljeno i skraćeno izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1898.
21. Klaić, Vjekoslav. *Povjesnica starog vijeka za više razrede srednjih učilišta*. (IV., ispravljeno i skraćeno izdanje). Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1910.
22. Lukas, Filip, ur., *Naša domovina*, Sv.2, Zagreb: Glavni Ustaški Stan, 1943.
23. *Naučna osnova za više i niže pučke škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Tisak IGN. Granitza, 1890.
24. Mišulin, Aleksandar Vasiljević. *Povijest staroga vijeka*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja nakladnoga zavoda Hrvatske, 1946.
25. *Nastavni program za I., II., III., I IV. razred osnovnih škola kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Državna štamparija kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1926.
26. *Nastavni plan i program za osnovne škole Kraljevine Jugoslavije*. Zagreb: Knjižare St. Kugli, 1934.
27. *Nastavni plan i program za I, II, III i IV razred građanskih škola u Kraljevini Jugoslaviji*. Beograd: Državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, 1936.
28. *Nastavni plan i program za V., VI., I VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske, 1946.
29. Penić, Janko. „Židovi“ *Katolički list broj 23*, 1942.
30. Srkulj, Stjepan. *Povijest starog vijeka V. razred srednjih učilišta* (I. izdanje). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1910.
31. Srkulj, Stjepan. *Povijest starog vijeka V. razred srednjih učilišta* (II. izdanje). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1914.
32. Srkulj, Stjepan. *Povijest starog vijeka V. razred srednjih učilišta* (III. izdanje). Zagreb: St. Kugli, 1919.

33. Srkulj, Stjepan. *Povijest starog vijeka V. razred srednjih učilišta* (IV. izdanje). Zagreb: St. Kugli, 1924.
34. Srkulj, Stjepan. *Pregled obće i hrvatske poviesti I. Pregled poviesti starog vieka* (V. povećano i upotpunjeno izdanje). Zagreb: St. Kugli, 1943.
35. Tabak, Josip, Jerko Fučak, ur. *Sveto pismo staroga i novoga zavjeta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.
36. *Ustrojni statut za učiteljske škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Tisak IGN. Granitza, 1889.

12.2 Literatura:

1. Brandl, Naida Mihal. „Židovi u Hrvatskoj od 1944./5. do 1952.“ Ph.D. diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
2. Bettina, Arnold. „The past as propaganda: Totalitarian archaeology in Nazi Germany.“ *Antiquity* 64 (2008.): 549–569.
3. Daniel–Henri Pageaux, „Od kulturnog imginarija do imaginarnog“ u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, Davor, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, 125–150. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
4. Deutsche biographie, s.v. „Gindely, Anton“.
<https://www.deutsche-biographie.de/sfz21006.html> (pristup 20.2.2020.)
5. Deutsche biographie, s.v. „Hannak, Emanuel“.
<https://www.deutsche-biographie.de/sfz25855.html> (pristup 20.2.2020.)
6. Gobineau, de Arthur. *The Inequality of Human Races*. trans. Adrian Collins. London: Heinemann, 1915.
7. Gould, Yaj Stephen. *Čovjek po mjeri: kvocijent inteligencije i druge zablude*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003.
8. Glamuzina, Nikola, Borna Fuerst–Bjeliš. *Historijska geografija Hrvatske*. Split: Sveučilište u Splitu, 2015.
9. Hrvatska enciklopedija, s.v. „Azijski despotizam“.
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4925> (pristup 20.2.2020.)
10. Hrvatska enciklopedija, s.v. „Hoić, Ivan“.
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25917> (pristup 20.2.2020.)
11. Hrvatska enciklopedija, s.v. „Klaić, Vjekoslav“.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31728> (pristup 20.2.2020.)
12. Hrvatska enciklopedija, s.v. „Teokracija“.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60863> (pristup 20.2.2020.)

13. Hrvatska enciklopedija, s.v. „Ofir“.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44812> (pristup 20.2.2020.)
14. Hrvatska enciklopedija, s.v. „Srkuľ, Stjepan“.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57635> (pristup 20.2.2020.)
15. Jean–Marc Moura, „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze“ u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, Davor, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, 151–168. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
16. Joep Leerssen, „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled“ u: *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Dukić, Davor, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, 83–98. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
17. Killebrew, Ann E. *Biblical people and ethnicity: An Archaeological Study of Egyptians, Canaanites, Philistines, and Early Israel, 1300–1100. B.C.E.*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2005.
18. Klindžić Šošić, Rajna. *Uvod u teorijsku arheologiju – stvaraoći i pravci u 20. stoljeću*. Zagreb: FF press, 2015.
19. Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945.–1960)*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
20. Lawrence, T. Geraty, „Exodus Dates and Theories“, *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective : Text, Archaeology, Culture, and Geoscience (Quantitative Methods in the Humanities and Social Sciences)* ur. Thomas E. Levy, Thomas Schneider, William H.C.Propp, 55–64. London: Springer, 2016.
21. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s.v.“ Jakić, Živko“.
<http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=60112> (pristup 20.2.2020.)
22. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s.v.“ Babić, Vladimir Erasmo“.
<http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=53465> (pristup 20.2.2020.)
23. Maspero, Gaston. *Poviest iztočnih naroda u starom vieku: sa jednom kartom*. trans. Gavro Manojlović, Zagreb: Matica hrvatska, 1883.
24. Petrovich, Douglas. „Determining the Precise Length of the Israelite Sojourn in Egypt.“ *Near Eastern Archaeological Society Bulletin* 64 (2019.): 21–41.
25. The Free Dictionary, s.v. „Mishulin, Aleksandr Vasilevich“.
<https://encyclopedia.thefreedictionary.com/Mishulin%2C+Aleksandr+Vasilevich>
(pristup 20.2.2020.)
26. Vrljić, Luka. „Usporedba Hamurabijevog i Levitskog zakonika: rodni i obiteljski odnosi u društvu“, *Povijest u nastavi* 29 (2018.): 61–76.

27. William G. Dever, „The Exodus and the Bible: What Was Known; What Was Remembered; What Was Forgotten?“, *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective: Text, Archaeology, Culture, and Geoscience* (Quantitative Methods in the Humanities and Social Sciences) ur. Thomas E. Levy, Thomas Schneider, William H.C. Propp, 399–408. London: Springer, 2016.
28. Wiwjorra, Ingo. "German archaeology and its relation to nationalism and racism" u *Nationalism and archaeology in Europe*, ur. Diaz Margarita, Timothy Champion, 164–188. London: UCL Press, 1996.
29. World Heritage Convention, s.v. "Cultural Landscapes".
<https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/> (pristup 20.2.2020.)

Prilozi

1. Prilozi za poglavlje *Prikaz prostora kojim upravljaju Hebreji*

1A: Hoić poglavlje naziva *Opis Palestine* u kojemu donosi: *Palestina zaprema: 1. Uzko primorje (pravi Kanaan), koje gora Karmel dieli na dva diela. 2. Bregovitu zemlju, što se uzdiže poput stupnjevine. Na sjeveru prelazi u ravnicu Izrael, na kojoj se diže brdo Tabor, u sredini prostire se gorje Samarijsko, a na jugu svršava se gorami Judejskimi; 3. Duboku kotlinu, po kojoj teče rieka niža od površja sredoziemnog mora. Tuj se stere jezero Meromsko, Genezeretsko i mrtvo more (plodna dolina Siddim); 4. Istočnu visočinu, koja prelazi u srysko-arapsku pustaru. Palaestina se je dielila na tri glavne pokrajine: a) Judaeu, najjužnji dio zemlje sa glavnim gradom Jeruzolimom; na jugu Betlehem i Hebrom, na iztoku Jeriho, a na obali Gaza, Askalon i Joppe. b) Samariju, u sredini sa gradovi: Samarija i Sihem, c) Galileu, sjeverni kraj, sa gradovi: Nazaret i Tibérias.. Jordanu na iztoku spuštala se je prema pustari Perea. Nekoč su Palestinu slavili kao „obećanu zemlju“, kojom teče mlieko i med; danas je većim dielom pustara. Tuj je domovina mojsijskoj i kršćanskoj vjeri.*³⁷⁰ Hoić u svojim sljedećim izdanjima donosi sadržajno isti opis regije.³⁷¹

1B: Klaić u obradi Hannakova udžbenika donosi: *Palestina zaprema: 1. Uzko primorje (pravi Kanaan), koje gora Karmel dieli na dva diela. Sjevernim dielom teče potok Kison, a u južnom se dielu prostire ravnica saronka. 2. Bregovitu zemlju, što se uzdiže poput stupnjevine. Na sjeveru prelazi u ravnicu Izrael ili Esdraëlon, na kojoj se diže brdo Tabor, u sredini prostire se gorje Samarijsko, a na jugu svršava se gorami Judejskim i 3. Duboku kotlinu, po kojoj teče rieka Jordan, te koja je niža od površja sredoziemnog mora. Tu se stere jezero Méromsko, Genézeretsko i mrtvo more (plodna dolina Siddim) 4. Istočnu visočinu, koja prelazi u srysko-arapsku pustaru. Palaestina dielila se je na četiri glavne pokrajine: a) Judaea, glavni grad Jeruzolim; sagradjen na brežuljih Sion i Moria; na jugu Bétlehem i Hebrom, na iztoku Jeriho; b) Samaria sa Sihemom i Samarijom; c) Galilaea sa gradovima Nazaret i Tibérias; Perea. –*³⁷² Identičan opis poglavlja *Zemljopis Palestine*. Klaić donosi i u narednim izdanjima Hannakova udžbenika.

1C: Klaić u obradi Gindelya udžbenika donosi: *Palestina zvala se je u najstarije vrijeme Kanaan, t.j. nizozemlje. Na sjeveru međaši s Libanonom, na istoku i jugu s pustinjom, dok je na zapadu oplakuje more. Najpoznatija rijeka u zemlji je Jordan, koji protječe od sjevera k jugu, te je dijeli na dvije nejednake polovice. Jordan u svom tijeku prolazi kroz jezera. Merom i Genezaret (Tiberias), te utječe u mrtvo more. Genezaretsko jezero, zvano također galilejsko more ili jezero tiberijadsko, odlikuje se divotnom okolico. Lice mrtvog mora stoji 420 met. ispod lica sredoziemnog mora, te je po tome najdublji poznati zasjek u zemaljsku koru. Voda mu je vanredno slana i zato specifično teža; pošto se neprestance ispariva, svi su bliži predmeti pokriveni slanom korom.*

Palestina prostire se od sjevera k jugu kojih 230 kilom., a od istoka k zapadu tek 150 kilom. Uza sav taj neznatni prostor nalazimo u zemlji sve klimatske stepene. U opće je zemlja suha; kad se je marljivo obrađivala, obilno je rodila. U doba kasnijeg sirijskog i rimskog vladanja stali su pojedine gorama i rijekama odijeljene dijelove zemlje općenito zvati imenima, koja su amo tamo već i prije rabila. Zemlja Jordanu na zapadu zvala se Judeja, Samarija i Galileja; a zemlju Jordanu na istoku Perea. Najznamenitiji gradovi bijahu:

³⁷⁰ Hoić 1879, 9–10. i u narednim izdanjima.

³⁷¹ Naglašavam da donosi sadržajno isti, jer između izdanja ima razlika u pravopisu, ali ne i u sadržaju. Tako primjerice u prvim izdanjima navodi grad Joppe, a u zadnja dva izdanja piše Jope (Jafa).

³⁷² Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 18. i u narednim izdanjima.

1. U Judeji: uz more: Gaza, znatno prolazno mjesto za karavane, kasnije tvrđava; Askālon, grad Filistejaca; Jopa (Jafa), znamenita luka; Cezarea, utemeljena tek za sirijskoga vladanja. U nutarnjoj zemlji: Betlehem, rodno mjesto Spasiteljevo; Jeruzolim; Jeriho; Silo, tu je isprava bilo sjelo velikog svećenika i zavjetnog kovčega.

Jeruzolim bijaše sagrađen na četiri, dubokim dolinama odijeljena brežuljka, imadaše po prirodi čvrst položaj, ...

2. U Samriji: Samarija, glavni grad kraljevine Izrael. Za rimskog vladanja zvao se taj grad Sebaste. – Sihem, glavno mjesto idolpoklonstva.

3. U Galileji, koja je dopirala od brda Tabora do Libanona, stajahu gradovi: Nazaret, tuj bi Spasitelj odgojen; Tiberijada na jezeru genezaretskom.

4. U Pereji: Cezarea Paena, Pela.³⁷³

Klaićeva obrada Gindelya u sljedećem izdanju donosi određene izmjene. Na sami početak poglavlja *Zemljopis Palestine*³⁷⁴ dodaje: *Predjele počev od gornjeg do srednjeg Eufrata, pak do istočne obale Sredozemnog mora zaprema visočje Sirija. Sjeverna čest zove se gornja Sirija; dolina između Libanona i Antilibanona kao i prostorija, koja je na istoku potonjemu, zove se Celesirija. Srednji dio sirijskog primorja, od prilike do predbrežja Karmela zvao se Fenicija; zemlju pak s obje strane Jordana zvali su Grci Palestina po Filistejcima, koji su nastanjivali u južnom primorju. Uska i plosna primorska ravnica zvala zasebnim imenom Kanaan, naime nizozemlje. Rijeka Jordan...* (slijede isti ulomci kao u prijašnjem izdanju)³⁷⁵ Na popisu gradova u Pereju jedino je dodan još grad Megiddo³⁷⁶. Klaićeva obrada Gindelyeva udžbenika u četvrtom izdanju donosi identičan opis Palestine kao i u trećem izdanju.

1D: Stjepan Srkulj donosi poglavlje *Zemljopis Sirije i Palestine*. i *Materijalne prilike u kojima donosi: Između istočne obale Sredozemnog mora, Taura, Sjevernog Eufrata i Sirijsko-arapske pustinje prostire se sirijski visoki vapnenački ravnjak, a dijele ga razni gorski lanci na omanje pokrajine: na Siriju na sjeveru, Damask na jugoistoku, Fenikiju na zapadu do brda Karmela i najjužniji dio Palestinu, kako je Grci po Filistejcima prozvaše. Te su pokrajine, koliko ih klonule stare kulture države na Eufratu i Nilu nijesu mogle priječiti, živjele svojim državnim životom. Palestinu – velika je kao kraljevina Belgija – dijeli depresiona dubovalina rijeke Jordana, koji izvire ispod Hermona a teče kroz Meronsko i Genezaretsko jezero i izliva se u Mrtvo more, na istočni i zapadni dio. Budući da rijeka i pritoci teku dubokim prosjelinama, ne dadu se upotrijebiti za umjetno natapanje, ali u staro vrijeme obilnu vodu zimskih kiša kupili u cisternama, te su 600–800 m visoku ravan, koja je bila obrasla lijepim šumama, pretvorili u plodan kraj; kojekavi ratovi, koji su se ondje kroz stoljeća i stoljeća vodili, i nemar turske uprave unište cisterne i vodovode, te je zemlja opustjela.*

Zemlja Jordanu na zapadu dijeli se na južnu pokrajinu Judeju s glavnim gradom Jerusalemom i Betlehemom, na srednju Samariju s gradovima Sihemom i Samarijom i na sjeveru Galileju s Nazaretom. Na zapadu Judeje uz more je niska primorska ravnica Kanaan. Zemlja Jordanu na istoku – Pereja, t.j. onostrana, jest danas pustinja.³⁷⁷

Izraelcima bijaše glavnim zanimanjem ratarstvo, vinogradarstvo i stočarstvo, a trudili su se oko uljike, smokve, datule i drugih prirodnima. Osim toga je zemlja obilovala hrastom,

³⁷³ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 26–27.

³⁷⁴ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 27.

³⁷⁵ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 27–28.

³⁷⁶ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 29.

³⁷⁷ Srkulj 1910, 37. i u narednim izdanjima, izuzev izdanja iz 1943.

čempresom, pinijom i asfaltom. Obrt nije spomena vrijedan.³⁷⁸. Srkulj identičan opis regije donosi i u sljedećim izdanjima udžbenika, izuzev izdanja iz 1943.

1E: Jakić u poglavlju *Sirija i Palestina* donosi: *Područje koje se širi Mezopotamiji na zapad, a uz Sredozemno More, zove se Sirija (Sl.27). U njezinu uskom primorju, podno gore Libana, življahu u staro doba Feničani. Paralelno s Libanom protegnula se gora Antiliban iz koje izvire rijeka Jordan. Protakvši najprije kroz Genezaretsko jezero nastavlja Jordan svoj put prema jugu i izljevaju se najposlije u Mrvo More u kojemu zbog prevelike slanosti nema ni životinja ni biljaka. U njemu je i u njegovoj okolici sve mrtvo. Jordanova dolina i čitavo područje na zapad do mora Sredozemnog Mora zove se Palestina, a u najstarije doba zvalo se Kanan. Nijedna druga zemlja Staroga vijeka nije ljudskom rodu ostavila u baštinu tako velikih i dragocjenih tečevina kao Palestina i njezino stanovništvo. Nisu tu nastali ni onako veličajni hramovi ni palače, ni onako divni kipovi kao u Mezopotamiji i Egiptu, ali Bog koga su poštovali u Palestini i koji je jedan jedini zasjenio je svojim veličanstvom sve druge bogove Starog vijeka. Palestina je dala ljudskom rodu vjeru u jednoga Boga koji je pravedan i dobar otac, a nije okrutan i krvoločan kao Marduk, i koji je vječan, a nije tako slab kao Oziris (sunce) koga svaki dan ubija Set (noć).*³⁷⁹.

1F: Jakić u poglavlju *Palestina* donosi: *Područje Prednje Azije uz Sredozemno More zove se Sirija. Južni dio Sirije, kojim protječe rijeka Jordan, zove se Palestina. Kad su u Palestinu došli Jevreji, nazvaše je »obećanom zemljom«, jer je bila mnogo plodnija od susjednih stepa, na kojima su jevrejski nomadi dotada pasli svoja stada. Tako su oni u novoj domovini postali ratari i stočari. Glavni proizvodi Palestine, osim žita, bijahu smokve, ulje i vino. U zemlji je bilo i mnogo ovaca.*³⁸⁰

1G: Jakić u poglavlju *Palestina* donosi: *Jugozapadni dio Sirije, kojim teče rijeka Jordan, zvao se nekada Kanaan. Tu su živjela različita semovska plemena Kananaca. Kraj Jordanu na zapad sve do Sredozemnog mora zvao se po Filistejima Palestinom. Onamo dođoše i semovski Hebreji, koji su prije toga živjeli kao nomadi u pustinji, gdje su pasli svoja stada. Palestina je doduše u ljetno doba suha, ali zimi obiluje kišom, pa su pomoću potoka i vode sabrane u udubinama mogli ljudi natapati polja i u proljeće dobiti dosta žita. Tako su Hebreji postali ratari. Sirija zajedno s Palestinom bijaše pod udarom egipatskih i babilonsko–asirskih osvajača, pa je zato bila i pod jakim utjecajem njihove kulture. U hebrejskoj političkoj povijesti nema nikakve veličine.*³⁸¹

1H: Srkulj u poglavlju *Obećana zemlja* donosi: *Hebrejce je po Bibliji Abraham iz Ura u Kaldeji doveo u »Obećanu zemlju« Kanaan. Uistinu su oni kao i ostala semitska plemena živjeli kao nomadi po stepama i pustinjama između Mezopotamije i Egipta. Kanaan je jugozapadni dio Sirije. Hebrejci su se naselili među Filistejce u Palestini, kako se je kraj između Jordana i Sredozemnog mora po njima zvao.*³⁸²

1I: Mišulin u svome izdanju donosi: *Izraelsko i Judejsko kraljevstvo nastalo je u Palestini. Palestina je uska pruga zemlje, koja leži na jugoistoku od Fenikije. Nju natapa rijeka Jordan, koja protječe kroz humovitu dolinu, obrubljenu gorama, i utječe u Mrtvo more. Voda je u tom moru toliko zasićena solju, da u njem ne mogu postojati živi organizmi. U Palestini se nalaze malene doline, pokrivene livadama i oranicama, voćnjacima i vinogradima. Zemlju presijeca na mnogo mjesta gore, i krajevi su tu divljačni i slabo rodni. Na jugu se prostire divlja oblast*

³⁷⁸ Srkulj 1910, 41. i u narednim izdanjima.

³⁷⁹ Jakić 1932, 18–19.

³⁸⁰ Jakić 1940, 17.

³⁸¹ Jakić 1941, 30.

³⁸² Srkulj 1943, 25–26.

bez šuma, koja prelazi u pustinju. U vrijeme kiša ta je oblast bila pokrivena sočnom travom i pretvarala se izdašan pašnjak za blago. Ali u vrijeme suša trava bi izgorjela, i stočari su morali kretati u planine, da nađu hranu za svoja stada.³⁸³

2. Prilozi za poglavlje *Hebreji u Egiptu*

2A: Hoić unutar poglavlja *Povjestnica Izraelaca* donosi: *Izraelci, potomci Semovi, spustiše se sa gornjega Eufrata u Mezopotamiji. Obožavajući jednoga nevidljivoga Boga zanimahu se najvećim timarenjem marhe. Svi sačinjavahu jednu porodicu pod vrhovnom glavom – patrijarhom. Patrijarha Abraham ostavi po nalogu božjem Kaldeju (Mesopotamiju), te se doseli u Kanaan. Sin njegov Izak rodi blizance Ezava (Edama) i Jakova. Ezav bijaše praotac Edomićanom, a Jakov Izraelcem. Izraelci bijahu tada još nomadi. Kasnije zavlada u Kanaanu glad, a Izraelci krenuše put Egypta i dobiše tamo od kralja zemlju Gošen za prebivalište. Pasući stada svoja umnožaše se Izraelci silno, a egypatski kraljevi počеше jih tlačiti. Zato jih Mojsija povede iz Egypta (oko g. 1300. pr. Is.). Tumarajući do 40 godina pustarom zadobiše zakone na gori Sinai. Po tih zakonih bijaše najvišim kraljem njihovim sam Bog. Istom Jozua dovede jih u „obećanu zemlju“, te podieli osvojenu zemlju među dvanaest plemena. Tako osnovaše Izraelci saveznu državu. Dostora medjutim bijaše Izraelcem ratovali sa susjednim plemeni Amonićani i Filistejci. ...*³⁸⁴

2B: Klaić u obradi Hannakovih udžbenika unutar poglavlja *Poviest*, odnosno potpoglavlja *I. Najstarije doba do povratka iz Egipta (2000–13000 pr. Is.)* donosi: *Abraham, praotac Jevrejom, ostavi Haran (Karrhae) u Mezopotamiji i doseli se u Kanaan. Sin njegov Izak rodi blizance Ezava (Edoma) i Jakova. Ezav bijaše praotac Edomićanom, a Jakov Izraelcem. Izraelci bijahu tada još nomadi. Kasnije zavlada u Kanaanu glad, a Izraelci krenuše u Egypta i dobiše tamo od kralja zemlju Gošen. Pasući stada svoja umnožaše Izraelci silno, a egypatski kralj počese jih tlačiti. Zato jih Mojsija povede iz Egypta (oko g. 1300). Tumarajući do četrdeset godina pustarom zadobiše Izraelci zakone. Po ovih zakonih bijaše najvišim kraljem njihovim sam Jahveh ili Bog (theokracija). Tek Josua dovede jih u „obećanu zemlju“, te podijeli osvojenu zemlju među dvanaest plemena. Tako osnovaše Izraelci saveznu državu.*³⁸⁵

2C: Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika unutar poglavlja „*Povjesnica Izraelaca*“ donosi: *Najstarija povjesnica čovječanstva, kako je pripovijeda sveto pismo u tijesnoj je svezi s povješću izraelskog naroda. Neki potomak Semov, Abraham, koji ne bijaše zapao u kumirstvo, postade praocem toga naroda; on bijaše došao iz Harana (Karhe) u Mezopotamiji, te se naselio u Kanaanu. Njegovi potomci, koji su još dugo sa svojim zavičajem u eufratskoj zemlji stajali u svezi, rasplodiše brojna plemena, koja se razasuše ne samo po Kanaanu, nego i po Sinaju (Midianićani i Amalekićani), i u srednjoj Arabiji (Izmaelićani); no najznatnije pleme bijahu Izraelićani, potomci Abrahamova unuka Jakova; njima bijaše sam Bog obećao gospodastvo u Kanaanu. Izraelićani bijahu se u polovici 16. stoljeća pr. Is., u doba gladi u zemlji Kanaanu, iselili u Egipat, gdje no dobiše pašnjačku zemlju Gosen, na istoku peluzijske rastoke nilske. Za boravka od dvije stotine godina rasplodiše se u brojnan narod, te faraoni stadoše od njih zazirati, naročito kad se je Egipat zapleo u ratove s pastirskim narodima Kanaana i sirijske pustinje. Ramses II. ugnjetavaše stoga Izraelićane nemilo, goneći ih, da posluju kod utvrda na međama, i da rabotaju kod podizanja gradova i kanala. Kad je zatim Egipat iza smrti Ramsesa II. stao padati, ostaviše Izraelićani (oko 1330.) pod vođom Mojsijem i bratom Aranom iz plemena Levijeva zemlju egipatsku, te se vratiše u obećanu zemlju (Palestinu), pošto su prije četrdeset godina tumarali po pustari. U to vrijeme dade im Mojsije zakone, kojima uredi sve njihove*

³⁸³ Mišulin 1946, 45.

³⁸⁴ Hoić 1879, 10. i u narednim izdanjima.

³⁸⁵ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19. i u narednim izdanjima

državne, vjerske i porodične prilike. [ulomak o opisu mojsijeva zakona] Mojsije prodre sa svojim narodom u zemlju Jordanu na istoku; ali mu ne bijaše suđeno, da dovede Izraelce u sam Kanaan. On odradi još za života svoga, da se zemlja među narodom ždrijebom razdijeli. Prema tomu bude zauzeta zemlja razdijeljena među trinaest plemena, na koja se Jakobovo potomstvo bijaše raspalo. Pleme Levijevo, koji bi službi božjoj posvećeno, ne dobije zasebno odijeljena dijela, već se naseli rasijano među drugim plemenima, te je u svem imalo 48 gradova s pašnjacima [nastavak opisa plemena Levija do ulomka o zauzeću Palestine].³⁸⁶ Treće i četvrto izdanje Klaićeve obrade Gindelyeva udžbenika donosi isti slijed događaja, praktički isto sve osim par stvari. On sada donosi nešto drugačije datacije. Navodi se da je glad u Kanaanu bila oko 1600 g. pr. Kr.³⁸⁷, a da je Mojsije izveo Hebreje poslije 1300. g. pr. Kr.³⁸⁸ Sve ostalo unutar poglavlja, je identično prijašnjem izdanju. Također u odnosu na drugo izdanje, u trećem i četvrtom izdanju umjesto „Za boravka od dvije stotine godina“³⁸⁹ navodi se „Za dugoga boravka u zemlji“³⁹⁰, odnosno ne navodi se koliko su dugo Hebreji bili u Egiptu.

2D: Stjepan Srkulj unutar poglavlja *Povijest.*, odnosno njegova potpoglavlja *Abraham, Mojsija.* donosi: *Po sv. Pismu doselilo se u vrijeme Hamurbijevo oko godine 1900. iz haladejskog Ura i okolice njegove u Kanaan jedno hebrejsko pleme pod vođom svojim Abrahamom. Kad je u Kanaanu zavladao glad, iseli se unuk njegov Jakov sa svojim u Egipat, te se nastani nilskoj delti na istoku u zemlji Gosen (oko god. 1830.). Kad se narod izraelski silno umnožao, a Egipćani ga stali tlačiti, ostavi on pod vođama svojim Mojsijom i Aronom Egipat (oko 1398.), te poslije mučna života u pustinji, gdje su dobili na Sinaju zakone svoje, stignu u obećanu zemlju, koju su s oružjem u ruci morali osvojiti. Zemlju razdijele na dvanaest dijelova, svako pleme dobi po jedan dio, samo trinaesto Levijevo bude naseljeno među ostalim plemenima.*³⁹¹.

2E: Jakić unutar dva poglavlja *Jevrejski patrijarsi* i *Patrijarh Mojsije* donosi: *Semovski Jevreji živjeli su u prvo vrijeme kao selilačka (nomadska) plemena koja su njihove poglavice ili patrijarsi vodili iz jednoga kraja u drugi. Tražili su u prvobitnoj svojoj postojbini, između Mezopotamije i Sirije, neprestano nova prebivališta gdje je bilo pašne za njihova stada i hrane za ljude. Najposlije ih Abraham, najslavniji njihov patrijarh, odvede u Kanan, zemlju uz rijeku Jordan. Oni su vjerovali da sve znatnije događaje u njihovu životu, dakle i seobe i ratove, određuje i vodi Bog koga su zvali Jehova, t.j. svemoćni, a patrijarsi da samo izvršuju ono što odredi Jehova. Abrahamov unuk Jakov dobije od Boga ime Izrael (to znači »božji borac«) i od toga vremena zovu se Jevreji i Izraelci, a oni sami vjeruju da su od Boga »izabrani narod«. Jakov je imao dvanaest sinova od kojih potječe dvanaest glavnih izraelskih plemena. Bijaše to po prilici u 19 stoljeću prije Isusova rođenja kad je više godina u Kananu i Palestini vladala suša i glad, pa je Jakov odveo tada izraelska plemena u Egipat gdje su se smjestila blizu poluotoka Sinaja i Crvenog Mora. (vidi u Čitanci: »Priča o Josipu«).*

Kad se u Egiptu razmnožio izraelski narod, pobojaše se faraoni i stadoše s njima postupati oštro i okrutno. Odrediše da se svaki njihov prvorodenac u Nilu potopi. Mojsija izvadi iz vode da izvede izraelski narod iz Egipta u »obećanu zemlju«, to jest u Kanan. Narod je odista sretno prošao kroz Crveno More koje se rastavilo i opet za njim sastavilo te potopilo faraonovu vojsku što je pošla u potjeru za Izraelcima. Na gori Sinaju dade Jehova Mojsiju deset zapovijedi po kojima je trebao da dosele živi izraelski narod. Mojsije postane tako ne samo vođ i prorok svoga naroda, nego i zakonoša (organizator) izraelske države kojoj je na čelu bio sam nevidljivi Jehova. Jevrejsku povijest pripovijeda nam Biblija koja sadržava također svu staru književnost

³⁸⁶ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindaly) 1893, 28–29.

³⁸⁷ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 29.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 21.

³⁸⁸ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 29.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 21.

³⁸⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 28.

³⁹⁰ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 29.; Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 21.

³⁹¹ Srkulj 1910, 37–38. i u narednim izdanjima.

jevrejskog naroda. Biblija je zapravo zbirka povijesnih štiva, vjerskih zakona, psalama i proročanstava, a sva je puna pjesničkog zanosa. Stoga je ona ušla u volju svim narodima, postala je svojinom svih stoljeća i najčitanijom knjigom na svijetu.³⁹²

2F: Jakić unutar poglavlja „Jevrejski patrijarsi“ i „Mojsije“ donosi: „Jevreji prvo vrijeme nisu imali svoje države, nego su i samo vodili iz jednoga kraja u drugi plemenske starješine ili patrijarsi. Najslavniji patrijarh bio je Abraham. On je odveo narod u Palestinu. Jevreji su vjerovali, da sve znatnije događaje u njihovu životu, pa i seobe i ratove, određuje i vodi Bog, koga su zvali Jahve, tj. Svemoćni, a patrijarsi samo izvršuju ono, što naloži Jahve. Bog je Abrahamovu unuku Jakovu nadjenao ime Izrael (to znači »božji borac«), i od toga vremena zovu se Jevreji ili Izraelci. Oni vjeruju, da su od Boga »izabrani narod«. Kad je u Palestini jednom zavladao suša i glad, Jakov je odveo izraelska plemena u bogati Egipat. (Vidi u Čitanci: Priča o Josipu).

Kad se u Egiptu izraelski narod namnožio, pobojaše se faraoni i stadoše s njima zlo postupati. Odrediše i to, da se svaki njihov prvorodenac potopi u Nilu. Ali Mojsija izvadi iz vode i spase baš sama faraonova kći. Kad je odrastao, dobije Mojsije od Boga zapovijed, da izvede svoj narod iz Egipta u »obećanu zemlju«, to jest u Palestinu. Narod je sretno prošao kroz Crveno more, koje se rastavilo i opet za njim sastavilo te potopilo faraonovu vojsku, koja je pošla za Jevrejima u potjeru. Na gori Sinaju dao je Mojsije narodu deset zapovijedi Božjih, po kojima su odsele Izraelci živjeli. Izraelsku povijest priča Biblija. Ta zbirka krasnih pripovjedaka ušla je u volju svim narodima, postala svojinom svih stoljeća i najčitanijom knjigom na svijetu. Biblija je prevedena na sve kulturne jezike. Tako divnih knjiga, u kojima se očitovala vjera u jednoga i savršenoga Boga, nije imao nijedan stari narod.“³⁹³

2G: Jakić unutar poglavlja *Teokratska država* donosi: Biblija pripovjeda, da je Abraham, rodom iz Ura u Kaldeji, odveo hebrejska plemena u Kanaan, a njegov unuk Jakov ili Izrael još dalje na zapad, u Misir. Po Izraelu su se Hebreji prozvali i Izraelcima. Tada plemena nisu imala državne organizacije, već samo vladavinu »otaca« ili grčkim jezikom, patrijarha. Može se uzeti za istinu, da su barem neka plemena došla u Egipat i onda, poslije nekog vremena, kad je Egipat bio već u opadanju, vratila se u Kanaan (oko g. 1200.). Na putu su se zadržala neko vrijeme na poluotoku Sinaju i u susjednoj pustinji, gdje ih je Mojsije organizirao i ujedinio u poštovanju zajedničkoga Boga. Od Boga su očekivali, da će svoj »izabrani narod« konačno odvesti u »obećanu zemlju«, t. j. u Kanaan. Mojsije je bio izraelski zakonoša (»Deset zapovijedi Božjih«), i on je udario temelje njihovoj državi, kojom je vladao upravo sam Bog. To je bila dakle »teokracija«, t. j. Božja vladavina.³⁹⁴

2H: Srkulj unutar poglavlja *Obećana zemlja* donosi: Hebrejce je po Bibliji Abraham iz Ura u Kaldeji doveo u »Obećanu zemlju« Kanaan. Uistinu su oni kao i ostala semitska plemena živjeli kao nomadi po stepama i pustinjama između Mezopotamije i Egipta. Kanaan je jugozapadni dio Sirije. Hebrejci su se naselili među Filistejce u Palestini, kako se je kraj između Jordana i Sredozemnog mora po njima zvao. Abrahamov unuk Jakov ili Izrael je jedan dio Hebrejaca poveo u Egipat (Gosen). Po Izraelu su se ovi Hebrejci prozvali Izraelcima. U ono vrijeme vladaju Izraelcima patrijarsi. Iz Egipta ih oko g. 1.100 povede Mojsije natrag u »Obećanu zemlju«. Do »Obećane zemlje« ih ipak nije doveo. To je izveo Josua. Mojsije je na putu u Kanaan dulje vremena zadržao na poluotoku Sinaju, gdje je Izraelcima dao zakone (Deset

³⁹² Jakić 1932, 20–21.

³⁹³ Jakić 1940, 17–18.

³⁹⁴ Jakić 1941, 30–31.

zapovijedi Božjih). Njima je udario temelje njihovoj državi, kojom vlada izravno Gospodin Bog (teokracija = Božja vladavina).³⁹⁵.

2I: Priča o Josipu iz Jakićevog udžbenika: *Izrael (Jakov) imao je dvanaest sinova od kojih je najviše ljubio Josipa. Zato su Josipa njegova starija braća zamrzila. Jednom je Josip sanjao da je s braćom u polju vezao snopove, pa se njegov snop uspravio, a snopovi njegove braće išli su oko njegova snopa i klanjali mu se. Kad su poslije toga Josipova braća pasla stado, pošalje otac Josipa na livadu da vidi što su oni rade. Kad ga braća ugledaju reknu: »Eto, ide sanjač. Ubijmo ga, pa ćemo kod kuće kazati da ga je izjela zvijer«. Ali to ipak ne učine, nego prodadu Josipa egipatskim trgovcima koji su onuda putovali na svojim devama. Trgovci odvedu Josipa u Egipat i prodadu ga uglednom i bogatom Putifarju koji ga brzo zbog njegove mudrosti i čestitosti zavoli. Ali zla žena Putifarova krivo je Josipa optužila i on je bačen u tamnicu.*

Bog nije ostavio Josipa ni u tamnici. Tamo je dvojici sužnjeva Josip kazao što znače njihovi čudnovati sni, i sve se baš onako dogodilo kako je on rekao. Poslije toga i sam egipatski faraon usne san koji nitko nije mogao da protumači. Faraon je sanjao da je iz rijeke Nila izišlo sedam debelih krava, a onda eto i sedam krava mršavih koji pojedu one debele. Onda se sjeti neko da ima u tamnici mladi Jevrejin koji zna pogađati sne. Odmah Josipa izvedu iz tamnice i pokažu faraonu. Josip protumači san ovako: Bog javlja faraonu da sedam debelih krava znači sedam rodni godina, a sedam mršavih krava znači sedam gladnih godina koje će doći poslije onih rodni. Zato neka faraon za onih sedam rodni godina skupi dosta žita da bude hrane kad nastanu gladne godine. Josip je tada kao upravitelj Egipta kupio žita po cijeloj zemlji i nagomilao veliku množinu. A kad su osvanule gladne godine, dijelio je žito narodu.

Ali glad je pritislula i susjedne zemlje, pa tako i Kanan (Palestinu). Tada stari Izrael pošalje svoje sinove u Egipat da nakupuju ondje žita. Kad su oni došli u Egipat, odmah ih je Josip prepoznao, dao im mnogo žita i još je pozvao svoga staroga oca neka se preseli u Egipat sa čitavom svojom porodicom. Izrael je to učinio, a tamo ih faraon lijepo primio i naselio u najboljem i najbogatijem dijelu države.³⁹⁶.

2J: Dio brošure *Židovi*, koji se direktno odnosi na Josipa Egipatskog: *Prvi povjesno zabilježeni primjer je već spomenuti Josip Misirski. On je u ime faraona – nametnika, Hiksa Apopija, sabrao goleme zalihe žita i kad je nastupio glad, to žito je skupo narodu prodavao. Uz kakvu nevjerojatnu cijenu je Josip to žito prodavao može se prosuditi najbolje po sv. Pismu koje kaže: »I pokupi Josip sve novce što se nalazahu po zemlji Egipatskoj i po zemlji Hananskoj za žito, koje kupovahu, i slagaše novce u kući Faraonovu.« Dalje sv. Pismo pripovijeda, kako je Josip Egipćanima davao žito za stoku, a kad je već i sva egipatska stoka postala faraonova i Josipova, onda je Josip oteo Egipćanima sve njihove njive i konačno su sami postali faraonovo vlasništvo, robovi! Strašnijeg primjera ucjenjivanja glada i bezdušnijeg gospodarskog izrabljivanja čitavoga naroda po jednom čovjeku, ne nalazimo u čitavoj povijesti svijeta.» (»Židovi«, str. 13–14).*

Što, dakle kaže izvor, sv. Pismo, o Josipu Misirskom? »Izrael (otac), ljubljaše Josipa većma nego sve sinove svoje, jer ga bješe u starosti rodio.« (I. Mojs. 37, 3). Radi toga su braća mrzila Josipa. Još više zamrže braća Josipa... [nastavak biblijske priče o Josipu] Vrhovničku je vlast Faraon zadržao za sebe, a Josip je bio samo upravitelj Faraonov. Josipova je zasluga što je za plodnih godina spremao žito u žitnice, da je za plodnih godina sprema žito u žitnice, da se nije rastepalo, i što je za gladnih godina dijelio narodu žito, da ne umre od glada- A način prodaje žita za novac, stoku i zemlju vršio se po egipatskim postojećim zakonima. Faraoni su iz porodice Hiksa bili u Egiptu tuđinci – nametnici, pa nije ni čudo, da su i glad odnosno prodavanje žita

³⁹⁵ Srkulj 1943, 25–26.

³⁹⁶ Jakić 1932, 135.

iskoristili, da si učvrste položaj u Egiptu. S druge strane se privatno vlasništvo kod starih istočnih naroda smatralo kao posebna povlastica vladareva, koji je on u prešnim slučajevima mogao opozvati, da naglasi svoju neposrednu vlast nad zemljom. Prema tomu se nije moglo ni od Josipa očekivati da misli i drugi državnici onoga vremena, odnosno da svoj način uprave dovede u sklad sa posebnim prilikama, u kojima se nalazio. U koliko je dakle postojalo izrabljivanje i ucjenjivanje naroda glađu, za to pada krivnja na Faraona, a ne na Josipa.

Da postupak s narodom nije bio tako tragičan kako naoko izgleda i kako ga se hoće prikazati, vidi se najbolje po tome što je Josip, dakako u ime Faraonovo, vratio narodu zemlju, a od plodova je tražio petinu – 20% za Faraona. »Peti ćete dijel dati kralju, a četiri ostala ostavljam vama za sjeme i za hranu kućama vašim i djeci vašoj« (47, 24). Taj pak postotak nije prevelik, kad se uzme s jedne strane u obzir velika plodnost egipatske zemlje, a s druge strane ogromni troškovi oko sredidbe Nila, o kome ovisi sve blagostanje zemlje. (La Sacra Biblija, commentata del. P. Marco M. Sales O. P., Vol. P. 232–233). Kad se u suvremenim državama sračunu sve, što država traži od imovine podanika, zar postotak nije i veći od petine – 20%? A zar nije i privatno vlasništvo prema nazorima suvremenih državnika jednako u opasnosti kao nekada? I danas se države postavljaju na stanovište, da je država iznad svega, pa joj se mora dati na raspolaganje sve – i imovina i životi ljudski – kad to traže njezini probitci.

Kad se, dakle, hoće jednu povijesnu ličnost stvarno i pravedno prosuditi, onda treba uvažiti sve okolnosti, a naročito povijesne i društvoevne, u kojima je ta ličnost živjela. Dr. J. P.³⁹⁷.

2K: Flavije o Manetonovom pitanja, tko su Hiksi: Počet ću najprije od egipatskih dokumenata. Njih ne mogu navoditi izvorno, ali imam Manetona koji je bio i rodom Egipćanin i, kao što se zna, potkovan u grčkim naukama. Naime, na grčkom je jeziku napisao povijesno djelo o svojem narodu, sastavivši ga prema vlastitom prijevodu svetih pločica, kako sam kaže – djelo u kojem optužuje Herodota te da je iz neznanja pogriješio na mnogo mjesta vezanih za Egipćane. Ovaj, dakle, Maneton u drugoj knjizi svoje Egipatske povijesti o nama piše sljedeće:

„Tutimetej. Za njegova vladanja, ne znam zašto, bog podigne oluju na nas. Neočekivano, s istoka ljudi nepoznata podrijetla bezobzirno napadnu našu zemlju i lako ju zauzmu bez borbe. Svrgnu vođe, pa surovo spale gradove i poruše božje hramove. Prema svim su se stanovnicima odnosili krajnje neprijateljski – jedne su klali, a drugima žene i djecu odvodili u ropstvo. Napokon jednog između sebe postave za kralja. Ime mu je bilo Salitis, a stolovao je u Memfisum utjerujući danak Gornjeg i Donjeg Egipta i postavljajući posade na najpririkladnijim mjestima. Najviše je učvrstio istočni dio zemlje, predviđajući da će ga Asirci, kad ojačaju, napasti iz želje za njegovim kraljevstvom. Nakon što je u pokrajini Setroiti, istočno od rijeke Bubastia, otkrio vrlo prikladno smješten grad, po nekoj staroj teološkoj predaji nazvan Avaris, dogradi ga i okruži čvrstim zidovima, te u njemu naselili mnoštvo vojske pod oružjem kao predstražu, oko dvjesto četrdeset tisuća ljudi. ... A njihov cjelokupni narod zvao se Hykos, što znači kraljevi-pastiri. Naime hyk na svetom jeziku znači „kralj“, a sos na pučkom dijalektu „pastir“ ili „pastiri“. To spojeno daje Hykos. Neki pak govore da su oni ustvari bili Arapi.“³⁹⁸

2L: Flavije o odnosu identiteta Židova i Hiksa: [U drugom se prijepisu tvrdi da riječ hyk ne znači kraljevi nego da, naprotiv, ukazuje na to da su pastiri bili zarobljeni. Naime hyk na egipatskom, kao i aspirirano, doslovno znači zarobljenik.] To mi se čini vjerojatnijim i više u skladu sa starim povijesnim dijelima.

³⁹⁷ Članak „Židovi“ iz *Katolički list* broj 23, 271. (tiskan u Zagrebu 4. lipnja 1942.) preuzeto iz *Katolički list*, crkveno-pastoralni časopis, tečaj 93., 1942. Ur. Janko Penić.

³⁹⁸ *J. Ap I*, 14.

Prema Manetonu, spomenuti kraljevi tih takozvanih pastira i njihovi potomci Egiptom su vladali petsto jedanaest godina. Nakon toga kraljevi Tebaide i ostatak Egipta pobunili su se protiv pastira te je izbio veliki dugogodišnji rat. Pod kraljem Misfragmutozis, pastiri su poraženi i izbačeni iz cijelog područja Egipta, osim iz mjesta u opsegu od deset tisuća tisuća arura u kojem su bili opljačkani. To su mjesto, zvano Avaris...

U jednoj od drugih dviju knjiga svoje Egipatske povijesti Menton kaže da su pripadnici tog naroda, takozvani pastiri, u svetim knjigama opisani kao zarobljenici. I točno tvrdi. Naime, naši su najdavniji preci iz koljena u koljeno živjeli kao nomadi, pa su ih zato i nazivali pastirima. A kao zarobljenike ih Egipćani spominju opet ne bez razloga, jer naš je predak Josip egipatskom kralju za sebe rekao da je zarobljenik, i kasnije uz kraljevo dopuštenje iz Egipta poslao po svoju braću. No time ću se detaljnije pozabaviti drugdje.³⁹⁹

S pogrdama protiv nas započeli su Egipćani. Želeći im ugoditi neki su autori latili izokrenute istine, pa ne priznaju ni dolazak naših predaka u Egipat onako kako se dogodio, niti govore o izlasku iz njega. A Egipćani su imali mnogo razloga za mržnju i zavist. Naši su preci od davnine gospodarili njihovom zemljom, a kad su odanle otišli, opet su i u novoj domovini bili moćni.⁴⁰⁰

Ostaje mi uzvratiti Manetonu vezano za Mojsija. Toga čovjeka Egipćani smatraju izvanrednim, štoviše božanskim, te ga žele prisvojiti, izričući istodobno nevjerojatnu objedu da je on zapravo Heliopolčanin, jedan od onih svećenika protjeranih zbog gube. No zapisi potvrđuju da je živio petsto osamdeset godina ranije i da je naše očeve iz Egipta izveo u zemlju koju sada naseljavamo. A da nije bio žrtva takve tjelesne nesreće očito je iz njegovih riječi. Naime, gubavcima je zabranio da borave u gradu i stanuju na selu – odredio je da osamljeni lutaju razdrtih ogrtača, a onoga tko ih dotakne ili primi u kuću smatrao je nečistim.⁴⁰¹

3. Prilozi za poglavlje Sukobi Hebreja i Filistejaca te uspostava vlasti

3A: Hoić unutar poglavlja *Povjestnica Izraelaca*. donosi: ...Dokora međutim bijaše Izraelcem ratovati sa susjednim plemeni Amonićani i Filistejci. To je junačka ili herojska doba Izraelaca. Kraj Jozue najznamenitiji su junaci Gideon i Simson. Te hrabre vodje nazivahu Izraelci svojim sudci, jer su za mira krojili pravdu. Posljednji sudac bijaše Samuel, koji je ustrojstvom proročkih škola puk oplemenio, a uza to izvojevao pobjedu nad Filistejci.

Međutim navaljivahu opetovano velikom silom Filistejci i Amonićani na izraelsku zemlju. Uz toj biedi uze nevoljni narod zahtievati, da se izabere kralj svemu narodu, kao što je to u susjednih naroda bilo. ... [opis dolaska Saula na vlast] Više godina ratovaše David proti Saulu i njegovim pristašem. Svladav napokon dušmane svoje, ratovaše David sretno sa susjednim narodi i razmaknu državu od crvenog mora sve do Eufrata.⁴⁰² Hoić u narednim izdanjima donosi sadržajno sve isto.

3B: Klaić u obradi Hannakova udžbenika unutar poglavlja *Poviest.*, odnosno njezinih potpoglavlja II. *Doba sudaca od osnutka monarhije (1300 – 1055 pr. Is.)* i III. *Od osnutka monarhije do razdiobe dvie kraljevine (1055 – 953. pr. Is.)* donosi: Nastaniv se u „obećanoj zemlji“ bijaše Izraelcem neprestance ratovati sa susjednim plemeni Kanaanićana, a napose sa Amonićani i Filistejci. S toga zovemo ovo doba junačkim ili herojskim vekom Izraelaca. Kraj Jozue najznamenitiji su junaci Gideon, Jefeta i Simson. Zvahu ih sudci (šofetim), a posljednji sudac bijaše Samuel. Za njega zaprietiše Filistejci i Amonićani izraelskoj zemlji. U toj biedi

³⁹⁹ J. Ap I, 14.

⁴⁰⁰ J. Ap I, 25.

⁴⁰¹ J. Ap I, 31.

⁴⁰² Hoić 1879, 10–11. i u narednim izdanjima.

uze nevoljni narod zahtievati, da se dosadanji ustav i nered dokine, te da se izabere kralj svemu narodu. Prvi kralj bijaše Saul.

Saul spasi državu od prieteće propasti. Pod zadnje dane svoga života bijaše mu se boriti sa urotnici, kojim bijaše David na čelu. Urotnici sdružili su se pače i sa dušmani narodnima, sa Filistejci. U borbi sa Filistejci probode se Saul sam svojim mačem.

Drugi kralj David morade duže vremena vojevati sa pristašama Saulovimi; ali ne mogaše mirovati, dok nije smaknuo sve muške potomke Saulove. Svladav napokon dušmane svoje ratovaše sretno sa susjednim narodi i razmaknu državu od crvenog mora sve do Damaska. Uz to uređivaše zemlju svoju.⁴⁰³. Klaić u narednim izdanjima Hannakova udžbenika donosi sadržajno istu priču.

3C: Klaić u obradi Gindelyeva udžbenika unutar poglavlja *Povjesnica Izraelaca.*, odnosno njezinog potpoglavlja donosi: *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije 1300 – 1055? pr. Is.)* (Suci). donosi: *Kanaan, zemlja obećana Izraelcima, bijaše naseljena Kanaanićanima, koji bijahu podijeljeni u više plemena. Pod vođom Jozuom provališe Izraelci iza smrti Mojsijeve u tu zemlju, osvojiše brzo veliki dio njezin, te se u njoj naseliše. Kanaanićani zvuču ih odslije Jevreji t.j. onostranci, jer bijahu s istoka preko Jordana u zemlju prodrli. Dva čitava plemena i polovina trećega zauzeše zemlju Jordana na istoku, ostala plemena nastaniše se u prijedjelu Jordanu na zapadu. Mojsije bijaše pred smrt svoju zapovjedio, da se svi Kanaanićani utamane; no Izraelci ne učiniše toga i dospješe s toga naskoro u ljutu nevolju, kad se starosjedioci na novo junački na noge podigoše. Izraelcima bijaše veoma mučno dobivati Kanaanićana, a najviše za to, što su iza smrti Jozuine bila plemena međusobno nesložna, te su se samo pojedince otimala neprijatelju. Još veća pogibao zaprijeti im, kad su zanemarili vjeru u jednoga boga, koja ih je barem duševno spajala, pa su se počeli klanjati tuđim kumirima. Tako nastade zlo vrijeme po Izraelce, a žestoki ratovi planuše s Midianićanima, Amonićanima, Moabićanima, Amalekićanima i Edeomićanima. Kad bi ih snašla najveća bijeda, utjecali bi se Izraelci skrušeni i kajni opet pravomu bogu i tražili bi u njega pomoći. Slušali su tada rado glas bogoduhih muževa, kao Gideon, Jefe i Simsona, koji su im pomagali, te su neprijatelji suzbijali. Takove su vođe zvali sucima (šofetim), jer su u mirno vrijeme sudili prućim se plemenima. Najveća pogibao zaprijeti Izraelcima, kad se na njih digoše i ratoborni Filistejci (možda ostaci iz Egipta protjeranih Hiksa); svi pored junaštva Simsonova spadoše južna plemena pod jaram napadača. Pače i zavjetni kovčeg dospije na kratko vrijeme u ruke filistejske, te ga oni sami vratiše Izraelcima samo za to, što bijahu čudesima zastrašeni. Posljednji sudac Samuel nastojaše, kako bi budeći u svojem narodu pobožni duh uzbudio (proročka škola) u njemu na novo i povjerenje, ali ne uspije. Narod bijaše tvrdo uvjeren, da bi ga samo kralj mogao spasti i neprijatelja pobijediti.*

(*Treća perioda. Od osnutka monarkije do propasti kraljevine Jude 1055? – 586*). a) Prva tri kralja do diobe dvije kraljevine (1055? – 953. pr. Is.). Za borbe s Filistejcima bijaše se proslavio Saul iz plemena Benjaminova; zato zahtijevaše narod, da mu bude kraljem. I zaista ga Samuel pomaza za kralja. Saul bijaše hrabar vladar i ispuni sve nade, koje su se u nj polagale; on svlada premoćne Filistejce i druge neprijateljske narode. No kraljevska čast ne ostade njegovoj porodici. Budući da je vazda radio po svojoj volji ne hoteći slušati svećenika, navijesti mu Samuel, da ga je Bog odvrkao. Boreći se s Filistejcima bijaše se David, sin Isajev iz plemena Judina, proslavio osobito tim, što je pogubio gorostasa Goliata. Zato ga Samuel odredi za nasljednika Saulova, te ga tajno i pomaza. No kad je David za daljih ratova s Filistejcima sve više zasluga stjecao, zamrzi na nj Saul, te David morade umaknuti, da spase

⁴⁰³ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19. i u narednim izdanjima.

živu glavu. On se povrati tek onda, kad je Saul u novom ratu s Filistejcima bio poražen, te se sam ubio.

S Davidom (1033 – 993) počinje se sjajna perioda u povjesnici Izraelaca. Isprva bijaše mu teško vladati, jer je Saulov rod imao mnogo privrženika. No nadjačavši svoje protivnike obori se na Filistejce i svlada ih, a zatim stade ratovati s narodima Jordanu na istoku, te osvoji naskoro svu zemlju do Eufrata i arapskoga zatona.⁴⁰⁴ U odnosu na izdanje iz 1910. postoje 4 razlike unutar navedenoga teksta, zbog čega navedeno izdanje ne donosim u cijelosti. Prva razlika je što u naslovu potpoglavlja *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije 1300 – 1055? pr. Is.* (Suci).⁴⁰⁵ ne donosi godine već samo piše *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije. Suci.*⁴⁰⁶ Druga razlika je što u izdanju iz 1910. navodi da Saul pomazan oko god. 1010., treća razlika umjesto *S Davidom (1033–993)*⁴⁰⁷ navodi *S Davidom (1000–962)*⁴⁰⁸ te četvrta umjesto *Pače i zavjetni kovčeg dospije na kratko vrijeme u ruke filistejske, te ga oni sami vratiše Izraelcima samo za to, što bijahu čudesima zastrašeni.*⁴⁰⁹ donosi *Pače i zavjetni kovčeg dospije na kratko vrijeme u ruke filistejske.*⁴¹⁰

3D: Srkulj unutar poglavlja *Ratovi s Filistejcima. Suci i Kralj David.* donosi: *Međutim se Izraelci namjere na nove žilave neprijatelje Filistejce, koji su s morske strane zaposjeli kanaansku ravnicu; po njima dobi Palestina ime. Izraelci vode s Filistejcima neprestane ratove, a vođom im u ratu bijahu suci ili šofetim. Kad u ratu s njima postradaju, izaberu za kralja najprije Saula onda Davida. David otme Kanaanićanima Jerusalem, učvrsti ga i učini glavnim gradom. Sprijateljivši se sa susjednim vladarima, raširi državu na sjever gotovo do Eufrata, a na jug do Crvenog mora.*⁴¹¹ Srkulj u narednim izdanjima donosi identični sadržaj do 1941.

3E: Jakić unutar poglavlja *Izraelski vladari* donosi: *1. Oko god. 1100. zavladali su dosita Izraelci »obecanom zemljom«, ali Filisteje nisu mogli pokoriti, jer su se oni povukli sasvim do obale i postali njihovi krvni neprijatelji* (oznaka za referencu u udžbeniku koja glasi: Kad su neka indoevropska plemena stala sa sjevera provaljivati na jug, pred njima su sa egejskih otoka umakli na sirijsku obalu Filisteji. Filisteji nisu bili ni Semovci ni Indoevropljani). Zbog toga su od vremena do vremena izraelska plemena izabirala sebi »sudce«, da ih vode u boj (Samson, Samuel), a najzad ih je opasnost nagnala, da na čelo svoje države postave kralja.*⁴¹²

3F: Srkulj unutar poglavlja *Obecana zemlja i Prvi kraljevi* donosi: *Kanaan je jugozapadni dio Sirije. Hebrejci su se naselili među Filistejce u Palestini... Izraelci su doduše potisnuli Filistejce do obale, ali ih nisu uništili, pa su morali s njima dalje ratovati. Nu, za ratovanje je trebalo vođu. Zato su birali najprije suce (Samson, Samuel), a najposlije i kraljeve.*⁴¹³

3G: Mišulin unutar poglavlja *Hebrejska plemena. Borba s Filistejcima.* donosi: *Okolo sredine II. tisućljeća u Palestinu su došla iz južnih i istočnih stepa i pustinja hebrejska plemena – Izraelci i Judeji. Do dolaska u Palestinu ta su plemena živjela po rodovima u pustinjanskim oazama i bavila se stočarstvom. Postepeno su se rodovi raspadali na velike patrijarhalne porodice, koje su posjedovale vlastita stada stoke.*

⁴⁰⁴ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29–30. te u izdanju iz 1898.

⁴⁰⁵ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29.

⁴⁰⁶ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 22.

⁴⁰⁷ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

⁴⁰⁸ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23.

⁴⁰⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

⁴¹⁰ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 22.

⁴¹¹ Srkulj 1910, 38.

⁴¹² Jakić 1941, 31.

⁴¹³ Srkulj 1943, 26.

Pri prodoru u Palestinu Izraelci su i Judeji starosjedioce dijelom istrijebili, a dijelom pokorili. U zauzetim oblastima svako se pleme naselilo na zajedničkom posjedu i postepeno je prelazilo na ratarstvo. Izraelci su se naselili na sjeveru, gdje su bile plodne doline. Judeji su zauzeli gorovitu oblast na jugu od Izraelaca.

Kasnije su primorje Sredozemnog mora osvojila ratoborna plemena Filistejaca. Oni su stali napadati na susjedne palestinske oblasti. Izraelci su vodili s njima borbu, koja je trajala gotovo sto godina. U vrijeme te borbe najodvažnije vođe proglašivale su sebe »kraljevima Izraela«.

Konačno je ujedinjenje hebrejskih plemena provedeno za kralja Davida (oko 1000. godine pr. n. e.), jednoga od vođa judejskog plemena. David je pobijedio Filistejce i odbacio ih k moru. Zatim je proglasio Jerusalem za prijestolnicu. Tako je stvoreno Hebrejsko kraljevstvo.⁴¹⁴

4. Prilozi za poglavlje Prikaz kraljeva i Hebrejskog kraljevstva

4A: Hoić unutar poglavlja *Poviest Izraelaca* donosi: *Tako osnovaše Izraelci saveznu državu. Dostora međjutim bijaše Izraelcem ratovati sa susjednim plemeni Amonićani i Filistejci. Kraj Jozue najznamenitiji su junaci Gideon i Simson. Te hrabre vodje nazivahu Izraelci svojim sudci, jer su za mira krojili pravdu. Posljednji sudac bijaše Samuel, koji je ustrojstvom proročkih škola puk oplemenio, a uza to izvojevao pobjedu nad Filistejcima.*

Međjutim navaljivahu opeteovano velikom silom Filistejci i Amonićani na izraelsku zemlju. U toj biedi uze nevoljni narod zahtievati da se izabere kralj svemu narodu, kao što je to u susjednih naroda bilo. U početku ne htjede na to pristati Samuel; ali kad su Izraelci neprestano tražili kralja. Saul spasi državu od prieteće opasnosti. Kad je pak kasnije postao Bogu nepokoran, pomaza Samuel pobožnoga Davida iz Judina plemena za kralja. Više godina ratovaše David proti Saulu i njegovim pristašem. Svladav napokon dušmane svoje, ratovaše David sretno sa susjednim narodima i razmaknu državu od crvenog mora sve do Eufrata. Uza sve to uredjivaše zemlju svoju. Jeruzolim učini prijestolnicom i glavnim gradom. Pod stare dane ogorčaše mu život čestohlepni sinovi i razpre u porodici. Njega nasliedi mlađi sin Salamun, koji se odlikovaše mudročću i velikim sjajem. Za njega procvate država, jer se okani bojeva i poče raditi o blagostanju zemlje svoje. Salamun sagradi krasan hram u slavu Jahvehu, zatim liepu kraljevsku palaču. Sa susjednim državama uze prijateljevati, a sa Foeničanima uze trgovati na iztoku (u zemlji Ofir). Nu razkošni život u dvoru njegovu stajaše mnogo novaca, a narod morade plaćati teške danke: s toga se digoše mnogi nezdaovoljnici, napose iz koljena Effraimova. Kad iza smrti njegove (978. pr. Is.) ne htjede sin mu Ragabeam ukinuti teške danke, odmetne se od njega deset plemena izraelskih i utemelji novu državu. Odsele bijahu dvie države: država Juda (dva plemena) pod vladari Davidova roda i država Izrael (deset plemena) pod vladari iz raznih kuća.⁴¹⁵ te unutar poglavlja „Vjera, život i običaji Izraelaca.“ : „Još za Saula ne bijaše nijednog kovača u zemlji. Za velike gradjevine dozivali bi foeničke umjetnike i radnike. – Osobito se proslaviše pjesničtvom (psalmi Davidovi, pjesme Salamunove i naricanje proroka).⁴¹⁶

4B: Klaić u obradi Hannakova udžbenika unutar poglavlja *Poviest*, odnosno njegovih potpoglavlja *II. doba sudaca do osnutka monarkije (1300–1055. pr. Is.)* i *III. Od osnutka monarkije do razdiobe na dvie kraljevine. (1055–953 pr. Is.)* donosi: *Prvi kralj bijaše Saul.*

⁴¹⁴ Mišulin 1946, 45–46.

⁴¹⁵ Hoić 1879, 10–11.

⁴¹⁶ Hoić 1879, 12.

Saul spasi državu od prijeteće propasti. Pod zadnje dane svoga života bijaše mu se boriti sa urotnici, kojim bijaše David na čelu. Urotnici sdružili se pače i sa dušmani narodnima, sa Filistejci. U borbi sa Filistejci probode se Saul sam svojim mačem.

Drugi kralj David morade duže vremena vojevati sa pristašama Saulovimi; ali nemogaše mirovati, dok nije smaknuo sve mužke potomke Saulove. Svaldav napokon dušmane svoje ratovaše sretno sa susjednim narodi i razmaknu državu od crvenog mora sve do Damaska. Uz to uređivaše zemlju svoju. Jeruzolim učini prijestolnicom i glavnim gradom, te prenese unj zavjetni kovčeg (iz Siloha). Pod stare dane ogorčavaše mu život čestohlepni sinovi i razpre u porodici. Njega naslijedi mlađi sin Salamun, održav se proti suparnikom svojim. Za njega procvata država, jer se okani bojeva i poče raditi o blagostanju zemlje svoje. Salamun sagradi krasan hram u slavu Jehvehu, zatim liepu kraljevsku palaču. Sa susjednim državama uze prijateljevati, a sa Feničani trgovaše na iztoku (u zemlji Ofir). Nu razkošni život na dvoru njegovu stajaše mnogo novaca, a narod morade plaćati teške danke; s toga se digoše mnogi nezadovoljnici, napose iz koljena Efraimova. Kadno iza smrti njegove nehtjede sin mu Rehabeam taške danki ukinuti, odmetne se od njega deset plemena izraelskih i utemleji novu državu. Odsele bijahu dvie države: država Juda (2 plemena) pod vladari Davidova roda; i država Izrael (10 plemena) pod vladari iz raznih kuća.⁴¹⁷

4C: Klaić u obradi Gindelya unutar poglavlja *Povjesnica Izraelaca*, odnosno njegovih podpoglavljia *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije 1300–1055? pr. Is.)* (Suci) te *Treća perioda, Od osnutka monarkije do propasti kraljevine Jude 1055? – 586.)* donosi: *Narod bijaše tvrdo uvjeren, da bi ga samo kralj mogao spasiti i neprijatelja pobijediti.*

(Treća perioda. Od osnutka monarkije do propasti kraljevine Jude 1055? – 586.) a) Prva tri kralja do diobe dvije kraljevine (1055 – 953. pr. Is.). Za borbe s Filistejcima bijaše se proslavio Saul iz plemena Benjaminova; zato zahtijevaše narod, da mu bude kraljem. I zaista ga Samuel pomaza za kralja. Saul bijaše hrabar vladar i ispuni sve nade, koje su se u nj polagale; on svlada premoćne Filistejce i druge neprijateljske narode. No kraljevska čast ne ostade njegovoj porodici. Budući da je vazda radio po svojoj volji ne hoteći slušati svećenika, navijesti mu Samuel, da ga je Bog odvrkao. Boreći se s Filistejcima bijaše se David, sin Isajev iz plemena Judina, proslavio osobito tim, što je pogubio gorostasa Goliata. Zato ga Samuel odredi za nasljednika Saulova, te ga tajno i pomaza. No kad je David za daljih ratova s Filistejcima sve više zasluga stjecao, zamrzi na nj Saul, te David morade umaknuti, da spase živu glavu. On se povratio tek onda, kad je Saul u novom ratu s Filistejcima bio poražen, te se sam ubio.

S Davidom (1033 – 993) počinje se sjajna perioda u povjesnici Izraelaca. Isprva bijaše mu teško vladati, jer je Saulov rod imao mnogo privrženika. No nadjačavši svoje protivnike obori se na Filistejce i svlada ih, a zatim stade ratovati s narodima Jordanu na istoku, te osvoji naskoro svu zemlju do Eufrata i arapskoga zatona. On učini Jeruzolim svojom prijestolnicom, raširi i učvrsti ga; a u svoje zemlje uvede kraljevsku upravu po uzoru azijskih despota. Vojska njegova brojila je 300.000 momaka, te dvanaesti dio njih služio bi izmjenice po jedena mjesec. Zavjetni kovčeg ponesen bi za sve vijek u Jeruzolim. Da bi se služba božja uveličala, osnuje on pjevačke škole, te sam ispjeva nedostižne psalme svoje.

(Salamon 993–953.) Za nasljednika svoga opredijeli David sin svoga Salomona, koji je nada sve žudio, da mu bude vlada što sjajnija. Od velikih gradnja, što ih poduzimaše s pomoću Feničana, najznatniji je hram, koji bijaše ponos i radost Izraelaca. Svršivši hram sagradi kraljevsku palaču, utvrdi grad Jeruzolim i podigne na međama svoje države čitav niz tvrđava.

⁴¹⁷ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19–20.

Osobito se pobrinu Salamon, da unaprijedi trgovinu. U to ime sklopi trgovačke saveze s Egiptom i Tirom, osnivaše trgovačke ceste i na zgodnim mjestima skladišta za robu. Na moru trgovaše zajedno s tirskim kraljem Hiramom II. i dopre do Indije. Poduzeća trgovačka na moru donasahu mu lijep dobitak. Imajući tako silne dohotke življaše na svome dvoru veoma sjajno, da su se tomu divili i strani vladari. Ime se njegovo prenese na daleko, te mnogo stranaca pohita u Jeruzolim. Njegova mudrost i pjesnički dar, koji se očituje u brojnim prirječjima i pjesmama njegovim, uzvisiše još više sjaj njegove vlade.

No pored svega sjaja i slave propadaše ipak država izraelska. Trošak za sjajni dvor i silne gradnje bijaše tako ogroman, da nijesu za to dostajali obični kraljevski danci i dohodci od trgovačkih poduzeća. Stoga je Salamon nametnuo narodu sve veće terete, kojih napokon ne mogaše narod snositi. Općeci opet sa stranim narodima ugnijezdi se u Palestini kumirstvo, pače sam Salomon prijaše tuđim bogovima. Tako se zgodi, da se je još pred smrt njegovu jedan dio naroda od njega odmetnuo. Ipak pođe Salamonu za rukom, te uguši tu bunu.

*b) (Dioba države). Po smrti Salamonovoj (953.?) zahtijevaše narod od njegova sina i nasljednika Rehabeama, da smanji nesnosne danke; no kralj se tomu oglušio, pače zaprijeti još većim globama. Na to se sjeverna plemena odmetnuše od njega i izabraše Jerobeama iz plemena Efraimova za kralja. Rod Davidov vladaše odslije plemenu Judinu, Simeonovu i jednome dijelu Benjaminova plemena. Sjeverna država zvaše se Izrael ili Efraim, a južna Juda. –⁴¹⁸. U odnosu na izdanje iz 1910. postoje 5 razlika unutar navedenoga teksta, zbog čega navedeno izdanje ne donosim u cijelosti. Prva razlika je što u naslovu podnaslova *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije 1300 – 1055? pr. Is.) (Suci)*.⁴¹⁹ ne donosi godine već samo piše *Druga perioda, Od uzeća Palestine do osnutka monarkije. Suci*.⁴²⁰ Druga razlika je što u izdanju iz 1910. navodi da Saul pomazan oko god. 1010., treća razlika umjesto *S Davidom (1033–993)*⁴²¹ navodi *S Davidom (1000–962)*⁴²². Četvrto je umjesto *(Salomon 993–953.)*⁴²³ donosi *(Salomon 962–930.)*⁴²⁴ te peta umjesto *Po smrti Salamonovoj (953.?)*⁴²⁵ donosi *Po Salamonovoj smrti (930.)*⁴²⁶.*

4D: Srkulj unutar poglavlja *Povijest*, odnosno njegovih potpoglavlja *Ratovi s Filistejcima. Suci, Kralj David.* i *Salamon* donosi: *Kad u ratu s njima postradaju, izaberu za kralja najprije Saula onda Davida.*

David otme Kanaanićanima Jerusalem, učvrsti ga i učini glavnim gradom. Sprijateljivši se sa susjednim vladarima, raširi državu na sjever gotovo do Eufrata, a na jug do Crvenog mora.

*Davidov sin Salamon, koji je 962. došao na prijesto, proslavi se sjajnim gradnjama. U Jerusalemu sagradi sjajnu kraljevsku palaču i hram Jahvi (958.); strancima, s kojima je živo općio, dopusti, da sebi ponačine kumire i njima se klanjaju. To i k tomu silni tereti, što ih je narodu naprtio, da uzmogne podmiriti troškove za svoj raskošni dvor, rodi u narodu nezadovoljstvom, te se država poslije njegove smrti (oko god. 930.) raspadne na sjevernu Izrael i južnu Juda s plemenom Judinim, Simeonovim i s onim dijelom Benjaminova, što je ostao vjeran domu Davidovu.*⁴²⁷, i unutar poglavlja „Vjera“, odnosno njezinih potpoglavlja

⁴¹⁸ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30–31.

⁴¹⁹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 29.

⁴²⁰ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 22.

⁴²¹ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

⁴²² Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23.

⁴²³ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31.

⁴²⁴ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23.

⁴²⁵ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31.

⁴²⁶ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23.

⁴²⁷ Srkulj 1910, 38.

„Bogoslužje“: „Središtem je službe božje jerusalemski hram. Tu se čuva zavjetni kovčeg, znak ugovora s Jahvom; tu se prinose krvne i nekrvne žrtve. Tri su velika praznika u godini: pasha, praznik pomirenja i praznik sjenica (t.j. praznici proljeća, žetve i berbe), a osim toga šabat (bab.–asirski dan), svaki sedmi dan u tjednu; još slave svaku sedmu godinu i svaku pedesetu, koja se zove jubilej. Svećeničku službu vrše članovi plemena Levijeva. Glava obitelji Aronove jest veliki svećenik.⁴²⁸, također unutar poglavlja Društvene prilike, odnosno njenog potpoglavlja Teokracija., Staleža nema donosi: Javni i privatni život izraelski bijaše tijesno vezan s vjerom. Državni je ustav zapravo teokracija² (ide referenca broj 2. u udžbeniku koja glasi: θεός (theos) = bog, κρατείν (kratein) = vladati.) jer je glava države Jahve, a kralj je samo zamjenik njegov. Isprava se i za kraljeva održala stara uprava. Upravnu i sudačku vlast vršile su plemenske i porodične poglavice, ali pomalo je kralj postavljao i svoje činovnike. Kazneni su zakoni oštri nesamo za građanske, već i za moralne i vjerske prestupke. Oni se osnivaju na načelu: oko za oko, zub za zub.

Pred Jahvom su svi jednaki, pa zato nema odijeljenih staleža. Najveću moć imadu u Izraelaca svećenici, njihova je služba nasljedna. Porodica je temelj društvu i državi, u njoj se očuvala neograničena vlast očinska. S robovima se postupa čovječno; ako je rob Izraelac, postaje poslije šest godina opet slobodan.⁴²⁹, te unutar poglavlja Graditeljstvo, kiparstvo i slikarstvo, odnosno unutar poglavlja Salamonov hram donosi: [Salamonov hram na brdu Moriji bijaše ograđen zidom, a imađase tri dijela: dva predvorja i sam hram. Pročelje bijaše okrenuto prema istoku. Prvo predvorje bijaše za narod, drugo za svećenike; tu su se prinobile žrtve na 7 m visokom, mjedenom velikom žrtveniku. Uz velike umjetničke vrijednosti bijaše mjedeno more. Tu je 2-6 m visoka umivaonica, koja je imala 6 m u promjeru i 8 cm debljine, a stajala je na 12 mjedenih volova; bila su po tri uvrstana. Usred toga duguljatog predvorja bijaše sam hram 40 m dug, 13 m širok, a 20 m visok; zidovi mu bijahu od velikoga kamenja, iznutra obloženi pozlaćenim i razbarijom iskićenim cedrovim pločicama (babilonsko–asirski način). U predvraću (vestibulu), kamo se išlo stubama, bio je s jedne i s druge strane po jedan 13 m visoki mjedeni stup sa sjajno iskićenom glavicom. Hram je obuhvatao svetinju i svetinju nad svetinjom. U svetinji je bio oltar kadioni, deset sedmerokrakih svijetnjaka i deset stolova za hljebove. Teške skupocjene zavjese dijelile su svetinju od mnogo manje svetinje nad svetinjama, gdje je bio zavjetni kovčeg i dva herubina. Svetinja nad svetinjoma ne bijaše rasvijetljena, u njoj je zalazio samo veliki svećenik i to u godini jedanput. Hramu s tri strane bile su pridane kljete na tri kata, u kojima su se spremale stvari potrebne za službu božju, odijelo, suđe i t. d. Hram nas, kako vidimo, sjeća egipatskih hramova.]⁴³⁰.

4E: Jakić u izdanju iz 1932. unutar poglavlja Jevrejski kraljevi donosi: Najslavniji jevrejski kraljevi bili su David i sin mu Salamon. David bijaše iz plemena Juda. On grad Jerusolim učini svojom prijestolnicom. Od toga vremena zovu se Jevreji još i Judejci (Židovi). Salamonovo ime pročulo se nadaleko zbog njegove mudrosti i pravednosti. On je sagradio u Jerusolimu hram koji nije bio, doduše, veličanstven kao egipatski hramovi, ali je zato postao zajedničko vjersko svetište i narodno ognjište svih Židova. Kad je Salamon g. 974. umro, pojavi se među plemenima razdor i država se pocijepa u dvije kraljevine, u Izrael i Judu. Kraljevinu Izrael osvoje Asirci, a Judu g. 587 babilonski kralj Nabukodonozor koji razori Jerusolim i hram, a narod židovski odvede u babilonsko sužanstvo. Tako izgubiše Židovi svoju samostalnost.⁴³¹

4F: Jakić u izdanju iz 1940. unutar poglavlja Izraelski kraljevi i Proroci donosi: Poslije su Izraelci birali sebi kraljeve. Najslavniji kraljevi bijahu David i sin mu Salamon. David je

⁴²⁸ Isto, 39.

⁴²⁹ Isto, 39–40.

⁴³⁰ Srkulj 1910, 39–40.

⁴³¹ Jakić 1932, 21.

svojom prijestolnicom učinio grad Jerusalem, a Salamon je u Jerusalemu, na svetom brežuljku Cionu, sagradio hram. Taj hram nije bio doduše onako veličanstven kao egipatski hramovi, ali je bio zajedničko vjersko svetište svih Jevreja. Kad je Salamon umro, pojavio se među plemenima razdor i država se pocijepala u dvije kraljevine: Izrael i Judu. ...

Izraelski kraljevi i dostojanstvenici dali su se često u svojoj slabosti zavesti na krivi put. Zaboravljali bi tada na Boga i Mojsijev zakon, pa bi pristali uz poganske bogove (feničkoga Bala) i živjeli kao pogani. Narod, ostavši vjeran Zakonu, slušao bi proroke kao Božje poslanike.⁴³²

4G: Jakić u izdanju iz 1941. unutar poglavlja *Izraelski vladari donosi: 1. Oko god. 1100. zavladao su doista Izraelci »obećanom zemljom«, ali Filisteje nisu mogli pokoriti, jer su se oni povukli sasvim do obale i postali njihovi krvni neprijatelji** (oznaka za referencu u udžbeniku: *Kad su neka indoevropska plemena stala sa sjevera provaljivati na jug, pred njima su sa egejskih otoka umakli na sirska obala Filisteji. Filisteji nisu bili ni Semovci ni Indoevropljani.*). *Zbog toga su od vremena do vremena izraelska plemena izabirala sebi »sudce«, da ih vode u boj (Samson, Samuel), a najzad ih je opasnost nagnala, da na čelo svoje države postave kralja. Najveći su kraljevi bili David, koji je Jerusalem učinio svojom prijestolnicom, i sin mu Salomon, koji je na brežuljku Cionu sagradio veliki hram kao zajedničko narodno svetište svih plemena.*

2. Po Salomonovoj smrti (oko god. 930.) u narodu je zbog velikih nameta, izbilo nezadovoljstvo, i tada se država pocijepala u dvije kraljevine, Izrael i Judu.⁴³³

4H: Srkulj u izdanju iz 1943. unutar poglavlja *Obećana zemlja i Prvi kraljevi donosi: Njima je udario temelje njihovoj državi, kojom vlada izravno Gospodin Bog (teokracija = Božja vladavina).*

Izraelci su doduše potisnuli Filistejce do obale, ali ih nisu uništili, pa su morali s njima dalje ratovati. Nu, za ratovanje je trebalo vođu. Zato su birali najprije suce (Samson, Samuel), a najposlije i kraljeve. Najznatniji kraljevi su David i Salamon. Prvi je osvojio Jerusalem, a drugi je sagradio na Cionu glasoviti hram, da bude zajedničko narodno svetište svih izraelskih plemena.⁴³⁴

4I: Mišulina u poglavlju *Hebrejska plemena. Borbe s Filistejcima., Kraljevstvo Davidovo i Solomunovo. te Položaj seljaka.* donosi: *Konačno je ujedinjenje hebrejskih plemena provedeno za kralja Davida (oko 1000. godine. pr. n.e.), jednoga od vođa judejskog plemena. Zatim je proglasio Jerusalem za prijestolnicu. Tako je stvoreno Hebrejsko kraljevstvo.*

Davidu je pomagala aristokracija. Ona se sastojala od prijašnjih rodovskih starješina i ratničke družine. Kralj je obilato dijelio svojim vojnicima polja, voćnjake i vinograde od općinskih zemalja i darivao im robove.

Poslije smrti Davidove na prijesto je stupio njegov sin Solomun. Za njega se u Jerusalemu mnogo gradilo. Bio je sagrađen bogat hram glavnom judejskom bogu Jahvi i lijep kraljevski dvor. Ti su radovi zahtijevali velike rashode i veliko mnoštvo radnih ruku. Solomun je povećao poreze, koji su bili i bez toga veliki.

Pokoreno stanovništvo i seljake, koji su živjeli u općinama, otkidali su od njihova posla i gonili ih na kraljevske gradnje. Izraelci su morali plaćati žitom i maslinovim uljem kralju grada Tira

⁴³² Jakić 1940, 18–19.

⁴³³ Jakić 1941, 31.

⁴³⁴ Srkulj 1943, 26.

za to, što je dobavljao cedrovo i čempresovo drvo za gradnju. To je izazvalo u stanovništvu, osobito među Izraelcima, silno nezadovoljstvo.

Poslije smrti Solomonove sjeverna je oblast otpala od Judeje i postala samostalno Izraelsko kraljevstvo.

Kroz Palestinu su prolazili trgovački putovi, koji su spajali Egipat s Mezopotamijom. U vezi s tim gradovima su nastali trgovi, kamo su dolazili trgovci sa svojom robom.

Aristokracija, obogaćena trgovinom, stala je prisvajati seljačke zajedničke zemlje. U tome su prednjačili kraljevi, koji su za sebe oduzimali voćnjake i vinograde, koji su im se sviđali. Velemože i ratnička aristokracija oduzimala je od seljaka zemlju za dugove. Među seljacima nastalo je mnogo robova–dužnika. Sve je to izazivalo nezadovoljstvo seljaka.

Česti ratovi između pojedinih kraljeva, a također i ratovi s Asirijom, napokon su uništili seljačko gospodarstvo. Čas ovdje, čas ondje planuli bi narodni ustanci protiv aristokracije i bogataša.⁴³⁵

5 Prilozi za poglavlje Kraljevstva Izrael i Judeja

5A: Hoić unutar poglavlja *Poviest Izraelaca*. te *Vjera, život i običaji Izraelaca*. donosi: *Kadno iza smrti njegove (978 pr. Is.) nehtjede sin mu Rehabeam teške danke ukinuti, odmetne se od njega deset plemena izraelskih i utemelji novu državu. Odsele bijahu dvie države: država Juda (2 plemena) pod vladari Davidova roda; i država Izrael (10 plemena) pod vladari iz raznih kuća. Izmedju oba ta kraljevstva nastade neprestana borba, koja je poskorila njihovo razsulo.*

Posljednji izraelski kralj Hozea sdrži se s Egypćani proti Assyrcem. Ali na to uze kralj Salman–assar V. obsiedati priestolnicu mu, Samariju, te ju za tri godine osvoji. Samoga Hozeu uhvati, kraljevstvo mu obori, a narod izraelski odvede u sužanjstvo assyrsko (722 pr. I.).

Država Juda potraja još neko vrijeme. Ali kad je kralj Zedekija neobziruć se na savjete proroka Jeramije s Egypćani složio proti Babyloncem, navali Nabukadnezar, kralj babyloski na Judu, uhvati kralja, osvoji i spali Jeruzolim, a narod odvede u babyloonsko sužanjstvo (586 pr. I.).

Zauzev Cyro, perzijski kralj, babylon 538., dopusti na molbu proroka Daniela, da Izraelci povrate u svoj zavičaj. Vrativ se u domovinu, oporaviše se na kratko za vlade Makabejaca. God. 64. pr. I podjarmiše ih Rimljani.⁴³⁶

Vjeru u jednoga Boga propoviedaše jim Mojsija i proroci (Izazija, Jeramija, Ezekiel, Daniel itd.).⁴³⁷

5B: Klaić u obradi Hannaka navodi unutar poglavlja *Poviest*.⁴³⁸, odnosno njegovih potpoglavlja III. *Od osnutka monarkije do razdiobe na dvi kraljevine. (1055–953 pr. Is.)⁴³⁹*, te IV. *Države Juda i Izrael do propasti njihove (953–586 pr. Is.)⁴⁴⁰* donosi: *Kadno iza smrti njegove nehtjede sin mu Rehabeam teške danke ukinuti, odmetne se od njega deset plemena izraelskih i utemelji novu državu. Odsele bijahu dvie države: država Juda (2 plemena) pod vladari Davidova roda; i država Izrael (10 plemena) pod vladari iz raznih kuća.*

IV. Države Juda i Izrael do propasti njihove (953–586 pr. Is.)

⁴³⁵ Mišulin 1946, 46–47.

⁴³⁶ Hoić 1879, 11.

⁴³⁷ Hoić 1879, 12.

⁴³⁸ Klaić (prerada i prijevod: Emanuel Hannak) 1877, 19.

⁴³⁹ Isto, 19.

⁴⁴⁰ Isto, 20.

Kad su obie države počele propadati, pojaviše se neke muševci nastojeći, da narod uzdrži pravu vjeru Jahveha, te da se okani krivih bogova. Ovakove muševce zvašu proroci. Njihova je riječ mnogo vriedila, a po svijetu njihovu obično se radilo. – U Izraelu jesu najstariji proroci Elija i Elisa. Kadno kraljevi izraelski pozivahu u pomoć Assryce proti susjednim državama, opominjaše ih Jezaija, da toča nečine. I zaista moradoše Izraelci, domala danak plaćati Assrycem. Kralj Hozea sdruži se kasnije sa Egypćani, želeć se osloboditi assyrskoga vrhovništva. Ali na to uze kralj Salman–assar V. obsiedati priestolnicu mu, grad Samariju, te ju za tri godine osvoji. Samoga Hozeu uhvati, kraljevstvo mu obori, a narod izraelski odvede u sužanjstvo (722).

Država Juda potraja još neko vrijeme. I njoj vijaše uz Assyriju pristati i danak plaćati; nu kad ju htjede Sinache–irib oboriti, stiže vojsku njegovu pod Jeruzolim kuga i on se morade vratiti. Kasnije svlada Judu egypatski kralj Neko, potukav judejsku vojsku kod Megidda (608). Domala porazi Neka babylonski kraljević Nebukadnezar, a Juda pade pod Babyloniju. Ali kralj Zedekija snovaše, kako bi se od Babylonije odmetnuo. Prorok Jeramija svjetovaše ga, da kani toga nauma, ali on se ipak složi sa egypatskim kraljem Hofrom proti Babyloncem. Čuvši to Nebukadnezar, navali na Judu, uhvati kralja, osvoji i spali Jeruzolim, a narod odvede u babylonsko sužanjstvo (586).⁴⁴¹

5C: Klaić u obradi Gyndelyeva udžbenika unutra poglavlja *Povjesnica Izraelaca*. odnosno njegovih potpoglavlja (*Treća perioda. Od osnutka monarkije do propasti kraljevine Jude 1055? – 586.*)⁴⁴² donosi: b) (*Dioba države*). *Po smrti Salamonovoj (953.?) zahtijevaše narod od njegova sina i nasljednika Rehabeama, da smanji nesnosne danke; no kralj se tomu oglušio, pače zaprijeti još većim globama. Na to se sjeverna plemena odmetnuše od njega i izabraše Jerobeama iz plemena Efraimova za kralja. Rod Davidov vladaše odslije plemenu Judinu, Simeonovu i jednome dijelu Benjaminova plemena. Sjeverna država zvaše se Izrael ili Efraim, a južna Juda. –*

Država Izrael (953?–722.). Glavni grad države Izrael bijaše najprije Sihem, a zatim Samarija. Kraljevi izraelski, da bi državu svoju posve rastavili s Judom, dopuštali su, da se u zemlju njihovu uvuče egipatsko i feničko kumirstvo, ne bi li tako narod svoj odvratili od hrama jeruzolimskoga, koji se je smatrao jedinim mjestom pravoga bogoštovlja. No vazda je u narodu bila stranka, koja je radila oko sveze s Jeruzolimom, te se otimala kumirstvu. Sveti proroci (Ilija, Elisa) bijahu vođe te stranke, pa za to zamrziše na njih vladari.

Nutarnje borbe oslabiše državu napokon tako, da je morala plaćati danak Asircima. Čini se, da ju je od toga danka oslobodio kralj Jerobeam II. (790–749, iz porodice Jehuove, koja je vazda ostala odana pravomu bogu i njegovoj službi, te je preko stotinu godina vladala). Kad se je zatim država Izrael zaratila s Judom, upotrebi tu priliku asirski kralj Tiglat–Pilezar II. i oblada jednim dijelom Izraela (oko 734.). Hosea, kojega bijaše asirski kralj namjestio za vladara u Izraelu, nastojaše, da s pomoću asirski kralj namjestio za vladara Izraela (oko 734.). Hosea, kojega bijaše asirski kralj namjestio za vladara u Izraelu, nastojaše, da s pomoću egipatskoga kralja Sabakona zbací asirski jaram; ali na to Salmanasar IV., nasljednik Tiglat–Pilezarov, provali u Izrael i odvede Hoseu u robstvo. Samarija bude opsjednuta, i nakon tri godine za Salmansarova nasljednika Sargona god. 722. osvojena. Većina žitelja morade poći u asirsko sužanjstvo, a mjesto njih dođoše u zemlju asirski doseljenici. Od tih i od preostalih Izraelaca postadoše Samarićani.

Država Juda (953–586.) Kraljevska čast ostade tu po božjem obećanju vazda rodu Davidovu. I u državu Judu uvuče se kumirstvo, jer mu je i tamo većina vladara prijala. Za kralja Josafata

⁴⁴¹ Isto, 19–20.

⁴⁴² Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 30.

(914–889.) međutim promjeni se to posve, te bi kumirstvo svagdje istrijebljeno. No već za njegova sina i nasljednika Jorama, koji se oženi izraelskom kneginjom Atalijom, počese se Judejci opet klanjati feničkim bogovima. Zaludo je veliki prorok Jezaija gorljivo revnovao proti kumirstvu i savezima s poganskim narodima; on ne mogaše zapriječiti, da kralj Ahas (742–726.) ne utanači saveza s Asirijom za obranu od navala izraelskih. Ahas međutim plati skupo taj savez, jer izgubi svoje blago, te morade plaćati godišnji danak Asircima. Sin njegov Hiskija (726–698), uzdajući se u obećanje proroka Jazaije i u božju zaštitu zakrati Asircima danak, koji im bijaše otac njegov obećao. Na to nahrupi na Judu Sanherib s velikom vojskom, ali kad ga Egipćani razbiše, a uze to mu se u taboru pred Jeruzolimom porodi zatorna kuga, morade u Asiriju pobjeći (701.). Juda dobavi se tako svoje slobode.

Iza Hiskijine smrti ugnijezdi se nanovo kumirstvo, pače u samom hramu na brdu Zionu obožavahu feničku Astartu. Kralj Jozija (638–609), odgojen od protivnika poganskih bogova, nastojaše doduše da opet oživi Mojsijeve zakone i tako državu svoju osovi na čvrste noge, ali u to udari na nj egipatski kralj Neko, te ga kod Megide razbije. Jozija pade u boju a Juda morade Egiptu danak plaćati.

Kad je poslije toga babilonski kralj Nabukadnezar skršio premoć Egipćana u Aziji, dođe Juda u njegove ruke. Kralj Joakim pokuša, da strese jaram babilonski, ali mu se pokus izjalovi; kad se je kasnije kralj Zedekija pored toga, što ga je prorok Jeramija odvrćao, na novo podigao na Babilonce, dohrlu Nabukadnezar pred Jeruzolim, obsjedne ga, te ga osvoji i razori (586.) Kralja Zedekiju, kojeg bijaše, svladavši prvi ustanak, podigao na prijestol kraljevski, kazni veoma strogo: najprije mu pred njegovim očima pogubi sinove i zarobljene vojvode judejske, zatim ga oslijepi, u okove okuje i u Babilon odvede, gdje je sve do smrti svoje u tamnici čamio. Većinu Judejaca naseli Nabukadnezar u svojoj državi.

Judejci, odvedeni u tuđinu, življahu tužno; jedino su ih u onoj bijedi tješila obećanja proroka, da će se jednom vratiti svoju domovinu. I to se zgodi, kad je Kir Babiloniju osvojio (538), te potaknut prorokom Danilom, kojega je u velike cijenio, Judejcima dozvolio, da se vrate kućama svojim. No samo malo ih okoristilo se tom dozvolom. Došavši u Palestinu počese na novo graditi hram u Jeruzolimu, što ga bijaše Nebukadnezar razorio, no poradi neprijateljstva Samarićana dogradiše ga tek za Darija I.⁴⁴³

Kultura Izraelca. [...] Proročki spisi (Jezaija, Jeremija, Ezekiel, Danilo itd.) sadržavaju u uzvišenom slogu proročanstva o sudbini naroda, ako se odvrati od Boga svoga; osim toga ima u njima mjesta, gdje se navješćuje budući Mesija kao spasitelj.⁴⁴⁴

5D: Klaić u obradi Gyndelyeva udžbenika donosi: b) (Dioba države). Po smrti Salamonovoj (953.?) zahtijevaše narod od njegova sina i nasljednika Rehabeama, da smanji nenasnosne danke; no kralj se tomu oglušio, pače zaprijeti još većim globama. Na to se sjeverna plemena odmetnuše od njega i izabraše Jerobeama iz plemena Efraimova za kralja. Rod Davidov vladaše odsluje plemenu Judinu, Simeonovu i jednome dijelu Benjaminova plemena. Sjeverna država zvaše se Izrael ili Efraim, a južna Juda. –

Država Izrael (953?–722.). Glavni grad države Izrael bijaše najprije Sihem, a zatim Samarija. Kraljevi izraelski, da bi državu svoju posve rastavili s Judom, dopuštahu, da se u zemlju njihovu uvuče egipatsko i feničko kumirstvo, ne bi li tako narod svoj odvratili od krama jeruzolimskoga, koji se je smatrao jedinim mjestom pravoga bogoštovlja. No vazda je u narodu bila stranka, koja je radila oko sveze s Jeruzolimom, te se otimala kumirstvu. Sveti proroci (Ilija, Elisa) bijahu vođe te stranke, pa za to zamrziše na njih vladari.

⁴⁴³ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1893, 31–33.

⁴⁴⁴ Isto, 33.

Nutarnje borbe oslabiše državu napokon tako, da je morala plaćati danak Asircima. Salamanasar IV. provali u Izrael i odvede kralja Hoseu u ropstvo. Samarija bude opsjednuta, i nakon tri godine za Salmansarova nasljednika Sargona god. 722. osvojena. Većina žitelja poći u asirsko sužanjstvo, a mjesto njih dođoše u zemlju asirski doseljenici. Od tih i od preostalih Izraelaca postadoše Samarićani.

Država Juda (953–586.) I u državu Judu uvuče se kumirstvo, jer mu je i tamo većina vladara prijala. Za kralja Josafata (914–889.) međutim promjeni se to posve, te bi kumirstvo svagdje istrijebljeno. No već za njegova sina i nasljednika Jorama, koji se oženi izraelskom kneginjom Atalijom, počеше se Judejci opet klanjati feničkim bogovima. Zaludo je veliki prorok Jezaija gorljivo revnovao proti kumirstvu i savezima s poganskim narodima; on ne mogaše zapriječiti, da kralj Ahas (742–726.) ne utanači saveza s Asirijom za obranu od navala izraelskih. Ahas međutim plati skupo taj savez, jer izgubi svoje blago, te morade plaćati godišnji danak Asircima. Sin njegov Hiskija (726–698), uzdajući se u obećanje proroka Jazaije i u božju zaštitu zakrati Asircima danak, koji im bijaše otac njegov obećao. Na to nahrupi na Judu Sanherib s velikom vojskom, ali kad ga Egipćani razbiše, a uze to mu se u taboru pred Jeruzolimom porodi zatorna kuga, morade u Asiriju pobjeći (701.). Juda dobavi se tako svoje slobode.

Iza Hiskijine smrti ugnijezdi se nanovo kumirstvo, pače u samom hramu na brdu Zionu obožavahu feničku Astartu. Kralj Jozija (638–609), odgojen od protivnika poganskih bogova, nastojaše doduše da opet oživi Mojsijeve zakone i tako državu svoju osovi na čvrste noge, ali u to udari na nj egipatski kralj Neko, te ga kod Megide razbije. Jozija pade u boju a Juda morade Egiptu danak plaćati.

Kad je poslije toga babilonski kralj Nabukadnezar skršio premoć Egipćana u Aziji, dođe Juda u njegove ruke. Kralj Joakim pokuša, da strese jaram babilonski, ali mu se pokus izjalovi; kad se je kasnije kralj Zedekija pored toga, što ga je prorok Jeramija odvrćao, na novo podigao na Babilonce, dohrlu Nabukadnezar pred Jeruzolim, obsjedne ga, te ga osvoji i razori (586.) Kralja Zedekiju, kojeg bijaše, svladavši prvi ustanak, podigao na prijestol kraljevski, kazni veoma strogo: najprije mu pred njegovim očima pogubi sinove i zarobljene vojvode judejske, zatim ga oslijepi, u okove okuje i u Babilon odvede, gdje je sve do smrti svoje u tamnici čamio. Većinu Judejaca naseli Nabukadnezar u svojoj državi.

Judejci, odvedeni u tuđinu, življahu tužno; jedino su ih u onoj bijedi tješila obećanja proroka, da će se jednom vratiti svoju domovinu. I to se zgodi, kad je Kir Babiloniju osvojio (538), te potaknut prorokom Danilom, kojega je u velike cijenio, Judejcima dozvolio, da se vrata kućama svojim. No samo malo ih okoristilo se tom dozvolom. Došavši u Palestinu počеше na novo graditi hram u Jeruzolimu, što ga bijaše Nebukadnezar razorio, no poradi neprijateljstva Samarićana dogradiše ga tek za Darija I.

Nakon propasti perzijske i macedonske države dođoše židovi najprije pod vlast Ptolomejevića u Egiptu, onda pod Seleukoviće, a po tom se pod vladarima iz porodice Makabejaca dobaviše opet slobode i samosvojnosti (167). God. 63. pokoriše ih Rimljani, koji poslije (30 pr. Is.) namjestiše Idumejca (Edeomićana) Heroda za kralja uz uvjet, da plaća danak. Od god 6. pos Is. Bijaše Palestina čest pokrajine Sirije.⁴⁴⁵

Kultura Izraelca. [...] Proročki spisi (Jezaija, Jeremija, Ezekiel, Danilo itd.) sadržavaju u uzvišenom slogu proročanstva o sudbini naroda, ako se odvraći od Boga svoga; osim toga ima u njima mjesta, gdje se navješćuje budući Mesija kao spasitelj.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1898, 33–35.

⁴⁴⁶ Isto, 35.

5E: Klaić u obradi Gyndelyeva udžbenika donosi: b) (*Dioba države*). Po smrti Salamonovoj (930.) zahtijevaše narod od njegova sina i nasljednika Rehabeama, da smanji nesnosne danke; no kralj se tomu oglušio, pače zaprijeti još većim globama. Na to se sjeverna plemena odmetnuše od njega i izabraše Jerobeama iz plemena Efraimova za kralja. Rod Davidov vladaše odslije plemenu Judinu, Simeonovu i jednome dijelu Benjaminova plemena. Sjeverna država zvaše se Izrael ili Efraim, a južna Juda.

Država Izrael (930–722.). Glavni grad države Izrael bijaše najprije Sihem, a zatim Samarija. Kraljevi izraelski, da bi državu svoju posve rastavili s Judom, dopuštahu, da se u zemlju njihovu uvuče egipatsko i feničko kumirstvo, ne bi li tako narod svoj odvratili od krama jeruzolimskoga, koji se je smatrao jedinim mjestom pravoga bogoštovlja. No vazda je u narodu bila stranka, koja je radila oko sveze s Jeruzolimom, te se otimala kumirstvu. Sveti proroci (Ilija, Elisa) bijahu vođe te stranke, pa za to zamrziše na njih vladari.

Nutarnje borbe oslabiše državu napokon tako, da je morala plaćati danak Asircima. Salamanasar IV. provali u Izrael i odvede kralja Hoseu u ropstvo. Samarija bude opsjednuta, i nakon tri godine za Salmansarova nasljednika Sargona godine 722. osvojena. Većina žitelja poći u asirsko sužanjstvo, a mjesto njih dođoše u zemlju asirski doseljenici. Od tih i od preostalih Izraelaca postadoše Samarićani.

Država Juda (953–586.) I u državu Judu uvuče se kumirstvo, jer mu je i tamo većina vladara prijala. Za kralja Josafata (oko 871) međutim promjeni se to posve, te bi kumirstvo svagdje istrijebljeno. No već za njegova sina i nasljednika Jorama, koji se oženi izraelskom kneginjom Atalijom, počеше se Judejci opet klanjati feničkim bogovima. Zaludo je veliki prorok Jezaija gorljivo revnovao proti kumirstvu i savezima s poganskim narodima; on ne mogaše zapriječiti, da kralj Ahas (oko 732.) ne utanači saveza s Asirijom za obranu od navala izraelskih. Ahas međutim plati skupo taj savez, jer izgubi svoje blago, te morade plaćati godišnji danak Asircima. Sin njegov Hiskija (724–696), uzdajući se u obećanje proroka Jazaije i u božju zaštitu zakrati Asircima danak, koji im bijaše otac njegov obećao. Na to nahrupi na Judu Sanherib s velikom vojskom, ali kad ga Egipćani razbiše, a uze to mu se u taboru pred Jeruzolimom porodi zatorna kuga, morade u Asiriju pobjeći (701.). Juda dobavi se tako svoje slobode.

Iza Hiskijine smrti ugnijezdi se nanovo kumirstvo, pače u samom hramu na brdu Zionu obožavahu feničku Astartu. Kralj Jozija (639–609), odgojen od protivnika poganskih bogova, nastojaše doduše da opet oživi Mojsijeve zakone i tako državu svoju osovi na čvrste noge, ali u to udari na nj egipatski kralj Neko, te ga kod Megide razbije (609). Jozija pade u boju a Juda morade Egiptu danak plaćati.

Kad je poslije toga babilonski kralj Nabukadnezar skršio premoć Egipćana u Aziji, dođe Juda u njegove ruke. Kralj Joakim pokuša, da strese jaram babilonski, ali mu se pokus izjalovi (597); kad se je kasnije kralj Zedekija pored toga, što ga je prorok Jeramija odvrćao, na novo podigao na Babilonce, dohrla Nabukadnezar pred Jeruzolim, obsjedne ga, te ga osvoji i razori (587). Kralja Zedekiju, kojeg bijaše, svladavši prvi ustanak, podigao na prijestol kraljevski, kazni veoma strogo: najprije mu pred njegovim očima pogubi sinove i zarobljene vojvode judejske, zatim ga oslijepi, u okove okuje i u Babilon odvede, gdje je sve do smrti svoje u tamnici čamio. Većinu Judejaca naseli Nabukadnezar u svojoj državi.

Judejci, odvedeni u tuđinu, življahu tužno; jedino su ih u onoj bijedi tješila obećanja proroka, da će se jednom vratiti svoju domovinu. I to se zgodi, kad je Kir Babiloniju osvojio (538), te potaknut prorokom Danilom, kojega je u velike cijenio, Judejcima dozvolio, da se vrate kućama svojim. No samo malo ih okoristilo se tom dozvolom. Došavši u Palestinu počеше na novo graditi hram u Jeruzolimu, što ga bijaše Nebukadnezar razorio, no poradi neprijateljstva Samarićana dogradiše ga tek za Darija I.

Nakon propasti perzijske i macedonske države dođoše židovi najprije pod vlast Ptolomejevića u Egiptu, onda pod Seleukoviće, a po tom se pod vladarima iz porodice Makabejaca dobaviše opet slobode i samosvojnosti (167). God. 63. pokoriše ih Rimljani, koji poslije (30 pr. Is.) namjestiše Idumejca (Edeomićana) Heroda za kralja uz uvjet, da plaća danak. Od god 6. pos Is. Bijaše Palestina čest pokrajine Sirije.⁴⁴⁷

Kultura Izraelca. [...] Proročki spisi (Jezaija, Jeremija, Ezekiel, Danilo itd.) sadržavaju u uzvišenom slogu proročanstva o sudbini naroda, ako se odvrati od Boga svoga; osim toga ima u njima mjesta, gdje se navješćuje budući Mesija kao spasitelj.⁴⁴⁸

5F: Stjepan Srkulj unutar poglavlja *Poviest.*, odnosno njegovih potpoglavlja *Salomon.*, *Pad izraelske države.*, *Pad judejske države.*, *Diaspora.*, te poglavlja *Vjera.*, odnosno njegovog potpoglavlja *Proroci.* donosi: *..., te se država poslije njegove smrti (oko god. 930.) raspadne u sjevernu Izrael i južnu Juda s plemenima Judinim, Simeonovim i s onim dijelom plemena Benjaminove, što je ostao vjeran domu Davidovu.*

Sjevernu državu razdirahu domaći vjerski razdori, jer su kraljevi većinom voljeli tuđim bogovima, a na to su proroci (Ilija, Elisa) udarili; osim toga su je ništili ratovi sa susjednim državama i borbe o prijesto. Ona je tako oslabila, te se nije mogla oteti asirskom kralju Sargonu kad je god. 721. osvojivši glavni grad Samariju, pogazio samostalnost njezinu i 27.000 Izraelaca preselio u svoju državu, a u ispražnjene je krajeve opet slao svoje domaće žiteljstvo. Od doseljenika i Izraelaca, što su ostali, potječu Samarićani.

Država Juda sačuva u glavnom vjeru u Jahvu, premda se i ovamo češće uvlačilo kumirstvo, protiv kojega su i ovdje proroci (Jesaija) ustajali, ali samostalnosti svoje ne očuva. Plaćala je Asircima, a onda Nabukadnezaru danak, pa kad je htjela s pomoću Egipta toga riješiti, osvoji Nabukadnezar god. 597. prvi put Jerusalem i odvede jedan dio žitelja u sužanjstvo. Kad su Judejci i po drugi put dignu, zauzme Nabukadnezar nanovo Jerusalem, razori ga i odvede god. 585. gotovo cijelo njegovo stanovništvo u sužanjstvo babilonsko. Tako nestane političke samostalnosti izraelskoga naroda.

U sužanjstvu tješe narod proroci Ezekiel i Daniel. God. 539. osvoji Kir Babilon i dopusti Judejcima, da se vrate u domovinu svoju. Vratilo ih se oko 50.000 odraslih (među njima 7000 robova). Judejci podignu opet Jerusalem, ali hram počnu graditi istom god. 520. Od toga vremena pozna ih povijest pod imenom Judejci. Nijesu se svi Židovi vratili kućama svojim, neko 2000 ih se vratilo poslije za Dareja, a ostali su ostali u Babilonu ili se raspršali po svim pokrajinama perzijske države (dijaspori) čineći vjersku udrugu, kojoj je središte Jerusalem.⁴⁴⁹

Veliku moć imadu proroci: oni su čuvari i tumači zakona, u vrijeme nevolja asirskih i babilonskih tješe narod, odvrćaju ga od kumira i pozivaju, da čini pokoru, jer Jahvi možeš samo čistim srcem služiti.⁴⁵⁰

5G: Jakić unutar poglavlja *Jevrejski kraljevi i Proroci* donosi: *Kad je Salaman g. 974 umro, pojavi se među plemenima razdor i država se pocijepa u dvije kraljevine, u Izrael i Judu. Kraljevinu Izrael osvoje Asirci, a Judu g. 587 babilonski kralj Nabukodonozor koji razori Jerusolim i hram, a narod židovski odvede u babilonsko sužanjstvo. Tako izgubiše Židovi svoju samostalnost.*

⁴⁴⁷ Klaić (prerada i prijevod: Antun Gindely) 1910, 23–24.

⁴⁴⁸ Isto, 25.

⁴⁴⁹ Srkulj 1910, 38–39.

⁴⁵⁰ Srkulj 1910, 39.

Židovski kraljevi i dostojanstvenici često su se dali u svojoj slabosti zavesti na krivi put. Zaboravljali bi tada na Jehovu i Mojsijev zakon pa bi pristali uz poganske bogove i živjeli kao pogani. Narod, ostavši vjeran Zakonu, slušao je tada proroke kao Božje poslanike koji su poučavali narod, proricali odmetnicima kazni i obećavali Mesiju koji će ga izbaviti iz svih nevolja i zala. Najčuvaniji židovski proroci bijahu Izazija, Jeremija, Ezekijel i Danijel.⁴⁵¹

5H: Jakić unutar poglavlja *Izraelski kraljevi. i Proroci.* donosi: *Kad je Salaman g. 974 umro, pojavi se među plemenima razdor i država se pocijepala u dvije kraljevine, u Izrael i Judu. Izraelce pokoriše Asirci, a Judejce (Židove) pokorio je god. 587 babilonski kralj Nabukodonozor koji je razorio Jerusalem i hram, a narod židovski odveo u »babilonsko sužanjstvo«.*

Izraelski kraljevi i dostojanstvenici dali su se često u svojoj slabosti zavesti na krivi put. Zaboravljali bi tada na Boga i Mojsijev zakon pa bi pristali uz poganske bogove (feničkoga Bala) i živjeli kao pogani. Narod, ostavši vjeran Zakonu, slušao je tada proroke kao Božje poslanike. Oni su narod poučavali, držali ga u pravoj vjeri, odmetnicima proricali kazni i obećavali Mesiju, koji će narod izbaviti iz svih nevolja i zala. Najslavniji proroci bijahu Izazija, Jeremija, Ezekijel i Danijel.

Jevrejska vjera u jednoga Boga savršenija je od ikoje vjere u staro doba. Zato je Palestina postala i kolijevkom kršćanstva.⁴⁵²

5I: Jakić unutar poglavlja *Izraelski vladari* donosi: *2. Po Salomonovoj smrti (oko god. 930.) u narodu je zbog velikih nameta, izbilo nezadovoljstvo, i tada se država pocijepala u dvije kraljevine, Izrael i Judu. Između Izraelaca i Judejaca (Židova) odsada je vladala ljuta mržnja. K svemu tome mnogo je svijeta u Izraelu otpalo od Boga i pristalo uz feničkoga Bala. Zato su se u Judi javljali proroci (Izazija, Jeremija, Ezekijel, Danijel), koji su židovskom narodu obećavali Mesiju, a Izraelcima navješćivali kazan. I doista kraljevinu Izrael god. 721. napadne i pokori asirski kralj Sargon II. Ali i Judu zadesi god. 587. slična sudbina, kad je babilonski kralj Nabukodonosor razorio Jerusalem i hram i gotovo sav židovski narod odveo u sužanjstvo babilonsko. U sužanjstvu su boravili 70 godina, i za to vrijeme, zaslugom proroka, utvrdila njihova vjera i izgradilo se strogo odvajanje od drugih naroda.⁴⁵³*

5J: Srkulj unutar poglavlja *Prvi kraljevi i Proroci* donosi: *Poslije Salomonove smrti raspade se država na sjevernu, Izrael i južnu, Juda. Proroci grme proti Izraelu radi idolpoklonstva, a Judejcima (Židovima) obećavaju Mesiju. Izrael pokori (721.) asirski kralj Sargon II., a Judu Nabukadnezar, koji je Judejce odveo u babilonsko sužanjstvo (587.).⁴⁵⁴*

5K: Mišulin unutar poglavlja *Kraljevstvo Davidovo i Solomunovo, Položaj seljaka i Pad Izraela i Judeje* donosi: *Poslije smrti Solomunove sjeverna je oblast otpala od Judeje i postala samostalno Izraelsko kraljevstvo. [...]*

Česti ratovi između pojedinih kraljeva, a također i ratovi s Asirijom, napokon su uništili seljačko gospodarstvo. Čas ovdje, čas ondje planuli bi narodni ustanci protiv aristokracije i bogataša.

U to su vrijeme na Izrael stali napadati Asirci. Unutarnja borba i rat s Judejom oslabili su Izraelsko kraljevstvo. Ono se nije moglo dugo odupirati Asircima. Godine 722. pr. n. e. Asirci

⁴⁵¹ Jakić 1932, 21–22.

⁴⁵² Jakić 1940, 18–19.

⁴⁵³ Jakić 1941, 31–32.

⁴⁵⁴ Srkulj 1943, 26–27.

su konačno osvojili Izraelsko kraljevstvo, a judejski su se kraljevi priznali »slugama« asirskoga kralja i obvezali, da će mu plaćati danak.

Judejsko je kraljevstvo proživjelo još nešto više od sto godina. Ali je g. 586. pr. n. e. Nabukodonosorova vojska osvojila i Judeju. Kraljevski je dvor bio razrušen, lijepi hram Solomunov zapaljen, a Judejce su Babilonci odveli u roblje. Tako su izgubili svoju nezavisnost Izraelsko i Judejsko kraljevstvo.

O kulturi starih Judeja svjedoče mnogi spomenici. U Hebrejaca se vrlo rano pojavila samostalna pismenost. Glavni je spomenik njihove kulture Biblija. Ta knjiga sadrži proizvode hebrejske literature, ljetopise, mnogo mitova i druge priče. Biblija je stekla religiozno značenje, jer su je Judeji i kršćani proglasili »svetim pismom«.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Mišulin 1946, 46–47.